

DODË GJERGJI

KTHIMI

Rrëfim

Drita

55

Seria e botimeve “LETËRSI” 1

Redaktor përgjegjës:

Don Fatmir Koliqi

Redaktimi gjuhësor dhe shpjegimet e fjalëve:

Tefë Topalli

Pikturat në ballinë:

Valdet Hashani

Dizajni dhe përpunimi grafik:

Gojart Sejdiu

Shtypur në:

Shtypshkronja shpk

Boton:

SH.B. “Drita”, Prishtinë 2021

Blvd. Bill Clinton, p. n.

1000 Prishtinë

www.drita.info; redaksia@drita.info

Shtëpia Botuese “55” - Tiranë 2021

© 2021 Të drejtat janë të autorit

ISBN 978-9951-17-072-7

ISBN 978-9951-17-073-4

Çdo përputhje emri, vendi ose ngjashmërie me jetën e kujdo është vetëm një rastësi e nuk ka të bëjë me çështje personale të askujt.

PARATHËNIE

Që ta kuptojmë këtë libër voluminoz, duhet të zbërthejmë kuptimin e formulës së madhe që ndërlidh misionin e njeriut në jetë dhe aftësinë apo fuqinë për ta rrëfyer këtë mision. Në këtë libër misioni fillon nga poezia e jetës së përditshme në prozën e vështirë historike dhe mbërrin në argjinaturën poetike, filozofike dhe teologjike të besimit në Zot.

Është e njohur se formula e rrëfimit është paqja që njeriu do të vendosë me të vërtetën para Zotit. Pikërisht, këtë mision të madh ka ndërmarrë autori Dodë Gjergji për të shkruar këtë libër sa të rëndësishëm aq edhe të nevojshëm. Ky autor nuk vjen i vetëm dhe s'është një muhaxhir apo një rastësi talenti. Ky autor del nga një kontekst shekullor emrash të ndritur që ngasin merakun e të vërtetës filozofike e teologjike me Zotin, por jo si qëllim në vetvete, jo si lustër, si komoditet, si elitaretet, por si një mision dhe detyrë i një ushtari ndaj atdheut dhe kombit të vet.

Pikërisht këto rrënjë e degë i ka mbledhur në një penë frutë-ëmbël autori dhe ka shkruar librin "Kthimi".

Ai është befasues, jo në historinë që ai përshkruan, të tilla gjithkush nga ata që u dhimbset ky vend i quajtur Shqipëri si mëmëdhe di plot edhe me më shumë dramaticitet, e me më shumë fate tragjike, por ky autor ja ka dalë që të përshkruajë me gjuhën e njeriut të vërtetë shqiptar, me shpirtin, zemrën dhe fantazinë e njeriut të vërtetë shqiptar sesi i ka vajtur filli i jetës, sesi janë vrarë ëndrrat e sesi ato kanë rilindur.

Më në fund autori gjen fuqinë të na japë formulën e kthimit të rrënjat e vërteta si rrugë për një të ardhme të ndritur që i mposhtë shekujt e errësirës të mashtrimit, të dhunës, të zjarrvdekjeve, për të ecur në rrugën e paranisur historike kur ishim të gjithë bashkë përballë Zotit. Gjithsesi, autori konsiderohet si një gjykatës i ndershëm dhe i drejtë i fatit të popullit të tij. Ai është human, ai shpalos një respekt dhe veneracion të lartë për fatin e bashkëkombësve dhe mbi të gjitha ai beson tek Fjala, tek kuptimi i saj, tek bëma e saj.

I ndarë në tre vëllime, romani që përmes titullit të vet “Kthimi”, arrin të ngjallë kureshtjen e lexuesit dhe ta tërheq atë drejt zbulimit të kësaj enigme kah të shkuarës. Këtu nuk bëhet fjalë për një kthim prapa në kohë, por në një kthim në identitet, konkretisht drejt fesë së të parëve, e shpalosur me një histori dashurie mes Shpresës, një vajzë nga një familje me traditë fanatike myslimane dhe Gjonit, një djaloshi katolik dhe intelektual. Shtrati i këtij “Kthimi” kalon në vrullin dashuror mes dy të rinjve, të cilët ndeshen me pengesa jo thjesht të intrigave apo xhelozive njerëzore siç ndodh rëndom në skenarë me të tillë subjekt, por pengesat e

tyre janë ato barrikatat historike, ndrydhjet kulturore, përçarjet fetare, pra të gjithë atij arsenali anti-shqiptar që ka trazuar jo vetëm përpjekjet kombëtare por edhe shpirttrat njerëzor dhe marrëdhëniet e shqiptarëve mes njëri-tjetrit.

Tema nuk përbën një anakronizëm por është mjaft bashkëkohore, veçanërisht në kontekstin aktual, të krijimit të vatrave haxhiqamiliste në Shqipëri, Kosovë dhe Maqedoni dhe të ndikimeve fanatike nga orienti i dunave dhe i çallmave të cilat kanë si synim shfaktorizimin shqiptar përmes një “internacionalizmi islamik” që kryekëput bie ndesh me ADN e shqiptarëve(mjafton të përmendim shqiptarët e rekrutuar nga ISIS dhe rastin e fundit në Vjenë).

Në lidhje me aspektin e stilistikës dhe kompozimit letrat të kësaj vepre, veçojmë pasurinë që bart me përdorimin e simbolikës dhe një gjuhë mjaft të pasur të asaj shqipeje të pastër. Kështu, romani fillon me një pështjellim njerëzor që buron nga thirrja e Ezanit, i cili sillet në një këndvështrim të ri, të asaj sesi ky zë, me dashje apo pa dashje, kapërcen muret e privatësisë së individit dhe imponon njëlloj nënshtrimi ndaj fesë. Të gjithë këtë kundërshti ndaj një zëri të padëshiruar e të pakërkuar që kapërcen muret e shenjtërisë së banesës së një individi, autori e përshkruan me fjalët e personazhit të vashës Shpresa se: “..Jo pse kisha frikë, ose pse e kundërshtoja me gjithë mend praninë e fesë në jetën time, por thjesht s’doja të dilja nga shtëpia ime aq herët e të shkoja drejt një zëri që s’e kuptoja e s’më thoshte asgjë”.

Romani fillon të shpalos personazhin e Shpresës si të një njeriu të zënë mes dy kohëve dhe dy mendësive, ku në njërën anë familja, veçanërisht gjyshi, u bënte presion prindërve t' i kushtonin rëndësi martesës së saj, më saktë imponimit të një martese dhe vullnetit të saj për t' u shkolluar dhe zgjedhur dashurinë sipas zërit të zemrës. Në një kafënë, Shpresa bie në dashuri me shikim të parë me një djalë për të cilin nuk dinte asgjë përveçse një etiketë në çantën e tij që mbante emrin Abdullah Hasani. Ky i fundit zbulohet se e kishte ndryshuar emrin në Gjon dhe ishte kthyer në katolik për shkak se, sipas fjalëve të vet personazhit Gjon “nuk duroja dot të mbaja një emër që nuk më flinte në shpirt”.

Veçantia e këtij libri qëndron në faktin se e shndërron dashurinë mes Shpresës dhe Gjonit në një përsiatje historike, të njohjes së të vërtetës e cila është rikthimi i kujtesës historike të shqiptarëve dhe identitetit të tyre natyral. Shpresa nuk përfaqëson vetëm emër personazhi, por kuptimin e saj të parë, si shpresë për shqiptarët në rikthimin e kombit shqiptar në piedestalin nga ku e rrëzoi pushtimi turk. Në këtë dashuri mes dy të rinjve, dalin në pah figura si Pjetër Bogdani, Gjergj Fishta, Ibrahim Rugova etj., por në veçanti libri arrin të godasë atë lloj paragjykimi ose injorance se kryqi i përket shkive dhe bash këtu arrin të përcjellë mesazhe të rëndësishme historike, se shqiptarët në Ballkan janë katolikët e parë origjinalë dhe se kryqi ka qenë i pandarë nga shqiptarët, pavarësisht konvertimit të tyre të imponuar në myslimanë gjatë Perandorisë Osmane.

Libri nuk kufizohet vetëm në historinë e dashurisë

mes dy të rinjve, por tregon në fakt peripecitë historike me të cilat është ndeshur shqiptari.

Mbasi e ke lexuar këtë libër, ke përshkruar një nga historitë konkurruese të fatit të popujve në botë. Janë dramatike historitë e Indisë, të Persisë dhe të Romës, janë po kaq zulmëmëdha historitë moderne të popujve, po kjo historia jonë ka brenda sa dhimbje aq inteligjencë, sa vuajtje aq shërim, sa natë aq dritë, dhe autori Dodë Gjergji i bashkohet idesë se do ta gjejmë rrugën dhe kjo cilësohet veçanërisht e bukur nga pikëpamja e vlerave artistike dhe filozofike... se kjo rrugë është “Kthimi”.

Farri Balliu

VËLLIMI PARË

Kthimi gjurmëve kulturore dhe identitare

Herët në mëngjes, një zë i fuqishëm por i pakuptueshëm, që në vete ishte kumbues, më nxori gjumin. Pa menduar mirë, kërceva nga shtrati dhe u nisa drejt dritares prej kah vinte një rreze e dobët drite e cila lëmonte xhamin e dritares sime. Posa hapa dritaren, kuptova se s' ishte gjë e rrezikshme. Zëri vinte nga minarja e xhamisë së fshatit që gjendet disa qindra metra larg shtëpisë tonë.

Rrezja e dritës, që më tërhoqi drejt dritares, vinte nga shtëpia e fqinjit, përballë. Duke vëzhguar dritaren nga ku vinte drita, vërehej se në pjesën e poshtme të tavanit të dhomës ishte e varur një llambë e vogël, që rrinte ndezur. Edhe pse nuk shihej mirë, dallohej një hije njeriu që nuk lëvizte nga vendi por herë shihej, herë nuk shihej. Ishte e qartë që atje, një njeri i asaj shtëpie po falte sabahun. Kur ngrihej, i shihej koka e kur përkulej, largohej i tëri nga rrezja e dritares, kështu që nuk shihej fare. Pastaj, në dritën e dritares dilte gradualisht koka e njeriut që po falej e zhdukej përsëri. Kështu vazhdoi disa herë, derisa mbaroi ezani.¹

Posa pushoi ezani, m'u duk sikur diçka po e tërhiqte

këtë zë nga dhoma ime e po e kthente atje nga kishte ardhur. Po edhe në shpirt ndieja një qetësi, pasi me dukej se ajo fuqi që po e tërhiqte zërin po merrte me vete edhe trishtimin që më kishte shkaktuar dhe e çonte zvarrë drejt minares së xhamisë. S' di kah me erdhi ajo ndjenjë, por papritmas më kaploi një e dridhme, që më çoi ndërmend atë, se ky zë mund të më tërhiqte edhe mua me vete. Disi, si për të kundërshtuar një mundësi të tillë, vërejta se me të dyja duart kisha kapur pragun e dritares dhe e shtrëngoja fort. Jo pse kisha frikë, ose pse e kundërshtoja me gjithë mend praninë e fesë në jetën time, por thjesht s' doja të dilja nga shtëpia ime aq herët e të shkoja drejt një zëri që s' e kuptoja e s' më thoshte asgjë.

Në shtëpi ishte qetësi. Vëllai im, Shabani, që flinte në krevatin tjetër, ishte kthyer drejt murit dhe kishte mbuluar kokën me jorgan. Ai as që donte t' ia dinte për ezanin e për situatën. Flinte për shtatë palë qejfe.

Është për t' u habitur, që Shabani, një djalë tepër i urtë, i përmbajtur, i ndrojtur dhe i tërhequr në vetvete, nganjëherë edhe e tepron me atë mirësjelljen e tij. U mata nja dy tre herë me i bëzâ, por m' u dhimbs, sepse flinte si qengj.

Në dhomën e prindërve nuk di çka ndodhte, drita ishte e fikur por dëgjohej një bisedë. Jo bisedë, por disi si pëshpëritje. Nuk kuptohej se çka bisedonin prindërit mes tyre, por një gjë ishte e qartë, se edhe ata i kishte zgjuar ezani. Për pak sa s' qesha me zâ, kur mendova babin tim. Ai, gjithnjë e shan hoxhën dhe kurrë nuk na lë të shkojmë në xhami.

Thashë me vete, “bash mirë ta ka bâ”, që ta ka nxjerrë

gjumin. Nuk e di si m' u kthye, ajo e dridhmja e para disa minutave dhe më kaploi përsëri e njëjta ndjenjë frike, pasi m' u duk se kisha dalë në anën e hoxhës e kundër babait tim. Duke menduar kështu, pashë që kisha mbetur në mes shtratit të ngrohtë dhe dritares, e cila në atë mëngjes vjeshte, shtinte një të ftohtë që të thante eshtrat.

Gjëja e vetme që më mbante të ndihesha ende mirë dhe kureshtare, ishte pëshpëritja e prindërve në dhomën e tyre të errët dhe rrezja e dritës që vinte nga dritarja e komshisë. Kur desha të kthehem në shtrat, u dëgjua një zhurmë, “rrup bup” dhe një kollitje, që më frikësoi aq shumë, sa gati *s'më ra zemra n'tokë*, nga ajo rrapëllimë e papritur. Nuk dilja dot në dritare, vetëm se me kujdes shihja jashtë, me bisht të syrit, për të marrë vesh se çka dreqin kishte ndodhur.

Asgjë, ishte im atë, që hapi dritaren e dhomës. Ashtu sikur ai nxirrte kokën e thinjur jashtë dritares, unë instinktivisht tërhiqesha një hap më mbrapa, që të mos më vërente. Kisha frikë që do të tërbohej, po të më shihte në atë kohë në dritare, por edhe nuk doja të humbja këtë rast për të dëgjuar se si bisedonin prindërit e mi kur ishin krejtësisht vetëm. Këtë e mundësonte edhe dritarja e hapur, pasi ajo pëshpëritja e prindërve kuptohej krejt qartë. Kur arrita të dëgjoj më qartë bisedën, që vinte nga dhoma e tyre, kuptova arsyen përse im atë kishte hapur dritaren në atë orë të mëngjesit. Pasi ezani ia kishte qitë gjumin, ai kishte pëlqyer të pinte një cigare.

Bashkë me tymin e duhanit që dilte nga dritarja, përzihej edhe zëri i nënës sime, e cila, me një tingull të

heshtur por kërcënues, i bërtitte tim ati, duke i thënë:

- Hë, ta piftë dreqi në bark!

E ai, si gjithmonë i qetë por i pavëmendshëm, i thoshte:

- E moj grue, ti s' di çka është duhanxhiu e sa halle sillen e pështillen në kryet e burrit!

Pastaj, u krijua një heshtje, nuk dëgjohej më asgjë. Mendova që mbaroi drama ime e mëngjesit. Por, jo. Pasi, përsëri u dëgjua zëri i tim ati, i cili vazhdoi, duke i dhënë udhë më tej mendimit të vet.

- He, moj grua, halli i burrit është sikur i jorganit, tha ai, dhe vijoi, – gjithë ditën krenohet me freskinë e vet e gjithë natën i zihet fryma nga grahmat tona.

- Ha, hahahaaa, - qeshi nëna.

Mundohej t'ia zinte frymën asaj të qeshure, pasi kishte frikë se do të dëgjohej jashtë. Unë kisha shtrënguar dhëmbët dhe i vura gojës jastëkun; pastaj edhe të dy duart e mia dhe i shtrëngova fort, që të mos më dilte zëri i gojës. Për pak, sa s'ia zura frymën vetës. Falë Zotit, u përmbajta nga e qeshura. S'vonoi shumë e, edhe ime ëmë u qetësua. E me një zë më të butë, po i thoshte tim ati:

- Posh atë Zot, ku po don me dalë?

- Dua me dalë te ti, - tha ai shumë seriozisht.

- Ha, ha, ha, – vazhdoi nëna. - Pse te unë? Ç'lidhje paska kjo punë me mua? Ai hodhi duqin² e duhanit për dritare dhe, duke shkuar drejt shtratit, po thoshte:

- Eh, po na burrat tërë ditën krenohemi se s'u bindemi grave, e tërë natën marrim urdhra prej tyre. E pastaj, edhe për të pirë një cigare, duhet të dal në

dritare, sepse gruaja ime s' e duron tymin.

- Për atë Zot, - ia priti nëna, - mos më rando, se kurrënjherë s' të kam ra ndesh në kësi punësh. Na jena një familje, prandaj duhet të merremi vesh e të durojmë njani-tjetrin.

- Ne duhet të merremi vesh, moj grua, - ia ktheu im atë, - por ç'a të baj unë kur nuk del e jotja. A e di ti se, kur nuk veprohet si don ti në këtë shtëpi, bahet nami. Mua më kallëzo kur nuk del e jotja, qysh m' u marrë vesh me ty! Se kur unë bëj si do ti, e kuptoj vet që ti je mirë?

- Lene, lene, - i tha nëna, - mos ta fillojmë ditën me ngatërresa. Por, dëgjo këtu! Djali po rritet dhe ne duhet të kujdesemi për të, që mos të na shkojë rrugës së keqe. Sot, po s' e bane evladin³ për vete sa të jetë i vogël, nuk e ban ma kurrë. Nuk i thonë kot asaj fjale "*Djali vesin si ta ndjekin, plaket, vdes e s' mund ta hjekin!*"

- Po, more po, ai djali ynë është, tani është rritur biri i babës, dhe babushi do t' ia presë...

- Jo për Zotin, s' ke me ia pre as hiç, - i përgjigj ajo. - Pse duhet me sakatua djalin pa lidhje. Unë kam qenë gjithmonë kundër kësaj pune.

- Këtu, ndoshta ke të drejtë. Por lere tani, të pushojmë edhe pak se doli drita. Më presin njëqind punë sot.

- E di, e di, - i tha ime ëmë, sot duhesh me marrë edhe Shpresën me vete. Ajo sot ka provim pranues në fakultet. U mbyty t' u j mësua, e ngrata. Shpresoj që ka me e dhanë atë drejt provimi. Dhe kujdes, mos ma le çikën me pritë shumë, dil pak ma herët prej pune.

- Lere moj grua Shpresën, le të shkojë me autobus! Sepse me mua i duhet të shkojë herët. Pastaj detyrohet të më presë, deri mbasdite vonë kur ta mbarojë pranimin. Unë nuk mund ta lë punën kur të doni ju, – ia ktheu im atë.

- Jo, jo, - ia priti nëna, - kjo është një ditë e madhe për të dhe nuk guxon me e lanë vetëm. Çika do të vijë me ty edhe pikë!

- Mirë, mirë, por unë nuk mund ta la punën kur të doni ju. A kupton? - përsëri i foli ai.

Këtu kuptova se sa e fuqishme ishte nëna ime para tim ati. Dhe fillova të mendoj: Po kjo, që përherë thotë duhet me ja marrë vesh fjalën! Ai është kreu i shtëpisë! Ai na siguron bukën e gojës! Atij duhet t'ia japim të gjithë respektin.

E për çdo gjë që ia kërkojmë, ajo na thotë broçkulla; duhet të pyesim çfarë thotë yt atë! Nuk guxojmë pa e pyet atë... e shumë gjëra të tjera. Thash me vete, kjo qenka shefja e madhe në shtëpinë tonë.

Sapo hyra në shtrat kuptova se të ftohtit, jo veç më kishte hy në palcën e kockave të mi, mishi më ishte kokërr e buzët po më dridheshin, sa s'mu kishte këputë shpirtin. Kur e mendoja edhe provimin pranues në fakultet, të dridhmat e trupit shtoheshin edhe më shumë.

Kisha përfunduar përgjigjet që ishin parapa në formularin e provimit, por duke qenë që askush, ende nuk kishte lëvizur nga vendi, vazhdova të qëndroja në bankën ku isha ulur, pasi nuk doja që të dilja e para nga salla. Kështu që nisa edhe njëherë nga fillimi për t'i kontrolluar nëse isha përgjigjur saktë dhe mos ndoshta kisha harruar ndonjë gjë të rëndësishme. Pasi i bëra dy-tre ndërhyrje të vogla, m'u afrua profesori dhe më tha:

- Ti po kopjon?

- Jo, - i ia ktheva, - unë kam përfunduar! Tani vetëm sa po sigurohem nëse jam përgjigjur në të gjitha pyetjet, siç duhet.

Pasi u sigurova në vërtetësinë e pohimit tim, më vështroi me një shikim që përmbante në vete befasi dhe njëkohësisht keqardhje, e më tha:

- Nëse keni mbaruar, ju mund të dorëzoni testin dhe të largoheni!

- Ashtu edhe bëra. Por, kur dola jashtë, nuk dija ku të shkoja e ku të vërtitesha, pasi kisha shumë kohë, deri sa im atë të përfundonte punën. Duke menduar se ku

të shkoja unë e ngrata, që më duhej të prisja tim atë, fillova të shëtisja korridoreve të gjata e të panjohura të fakultetit. Aty, pa ndërprerë, qarkullonin studentë dhe studente, që hynin e dilnin, herë vet e vet, herë dy nga dy e herë grupe-grupe. Vetëm unë isha e vetmuar, pasi nuk njihja njeri në atë mjedis.

Vërtet, unë isha një vajzë fshati, që nuk kishte dalë ndonjëherë në kryeqytet. Po as si familje nuk e kishim ndonjë të afërm tek i cili do të mund të shkonim. Nga fshati im nuk kishte vajza të tjera që po studionin. Edhe ato pak shoqet dhe shokët e mi, që kishin vendosur të vazhdonin shkollën, ishin regjistruar në fakultetet lokale të qytetit tonë.

Pasi u lodha duke shëtitur atyre korridoreve, pashë që në skutë të njërit prej korridoreve, ishin disa karrige fikse që nuk mund të lëvizeshin. Në njërën nga ato karrige rrinte ulur një djalë, që po lexonte një libër. Ai qëndronte aty dhe asnjëherë nuk arrita ta shihja se po e hidhte shikimin e tij, majtas apo djathtas. Kishte ngjitur sytë e tij me atë libër në dorë, lexonte pa prerë e të linte përshtypjen që nuk donte t'ia dinte se çfarë po ndodhte rretherrtull.

Thash me vete: S' qenkam vetëm unë e vetmuar. Këtu paska edhe djem, të cilët nuk njohkan njeri. Pas disa hamendësimeve vendosa të afrohesha. Por nuk u ula pranë tij, kështu që zura vend dy tre karrige më larg. Deri sa unë po zija vend aty, dy djem tjerë iu afruan e i thanë diçka që unë s'kuptova, djalit që po lexonte. Çuditërisht ai nuk reagoi fare. Vetëm sa ngriti kokën dhe i shikoi me një buzëqeshje ironike e unë nuk munda të dalloj

nëse u zemërua apo i erdhi mirë nga fjalët e dy djemve që ikën.

Ai iu kthye librit të tij, por deri sa e lëshoi shikimin e vet përsëri mbi libër, m'u duk sikur më përkëdheli me ata sytë e tij që dukeshin të bukur si qielli e të ngrohtë si diell. Ky shikim përkëdhelës, që mezi e zura, filloi të depërtojë tek unë dhe të më zgjojë ndjenja që s'i kisha përjetuar kurrë. Ishte e çuditshme se si m'u drithërua mendja dhe trupi në atë çast dhe se si ai shikim vazhdoi të zhbirilojë shtresën e naivitetit të një femre fshatare, që nuk e kishte përjetuar kurrë të ishte vetëm jashtë shtëpie.

Për t'iu ikur këtyre emocioneve të papërjetuara më parë, fillova të shikoja rreth e rrotull. Deri sa vështroja studentë dhe profesorë që kalonin pa ndërprerë, mendja më rrinte tek ai shikim që në fillim m'u duk si një përkëdhelje, por që dalëngadalë, po shndërrohej në një shigjetë që kishte mbetur tek unë e po ma shporonte zemrën. Ndenja aty një copë herë, ngase nuk doja të largohesha pa e përjetuar përsëri atë shikim. Tash, po që se do të shikojë edhe një herë nga unë, do t'ia kthej atë shigjetë të shikimit të parë, që ta marrë me vete. Prita një copë kohë, që ai të ngrinte kokën edhe njëherë e të më hidhte sytë, pasi vërtet doja të kuptoja nëse vështrimi i tij ishte shigjetë që shporon zemrën, apo purpur që përkëdhel butë dhe e kënaq atë.

Sado që unë sillesha e pështillesha që ta tërhiqja vëmendjen e tij, ai nuk i shkëputi më sytë prej atij libri që lexonte. U përpoqa mjaft të shihja kopertinën e atij libri, që të kuptoja se çfarë po lexonte me aq vëmendje,

por s'arrita dot. Sepse e mbante atë të shkretë libri të mbështetur në prehër e nuk e ngriti asnjëherë para duarsh. Kërshëria për të kuptuar se çfarë po lexonte, më shkëputi për një moment nga ai frikësimi për të më shikuar edhe njëherë. Tani e gjithë vëmendja ime ishte përqendruar tek synimi për të zbuluar se çfarë po lexonte ky njeri me atë përqendrim aq të madh, sa që nuk i interesonte dhe shqetësonte asgjë rreth tij!

U zemërova që s'arrija "të zbuloja" titullin e atij libri, po më shumë që s'po e përjetoja edhe njëherë atë shikim që e dëshiroja me gjithë zemër.

Në njëfarë mënyre, si për inat, ktheva vëmendjen time te përvoja e mëngjesit. Atje, te ezani i hoxhës. Dhe fillova të ripërtyp në mendjen time gjitha ato përjetime.

Deri sa mendoja për ezanin, në kokën time silleshin e përsilleshin shumë pyetje që kërkonin përgjigje. Pyetja që më rëndonte më së shumti, ishte lidhur me moralin e familjes dhe rrethit tim që më kishin edukuar. Gjatë gjithë rinisë sime isha edukuar me ndjenjën e frikës. Sidomos frikës prej burrave dhe djemve, të cilët duhej t'i shihja gjithnjë si rrezik, bile edhe më të afërmit e mi. Pra, sipas moralit që isha edukuar, potencialisht çdo burrë është një epshor, nga i cili duhet të ruhem. Kur ke krijuar një bindje të tillë dhe kur jeton në frymën e kësaj bindjeje në familje dhe në rrethin tënd shoqëror, sigurisht që duhet të mendosh edhe për mekanizmat mbrojtës. Babëloku, ngaqë më shihte si femër, më thoshte "*duhet të mbulolesh, se t'u ka zhvillue trupit!*". Ime ëmë më jepte një mekanizëm tjetër. Ajo më thoshte "*mos i këqyr burrat në sy, se pastaj ata të shohin në*

gjoks!” Dhe, nuk e linte me kaç, por vazhdonte “*mos iu afro burrave, jepjau dorën nga larg.*” Im atë nuk donte të fliste lidhur me moralin, pasi e konsideronte që akoma isha fëmijë. Megjithatë, kur gjendesha në shoqëri me kushërinjtë e mi ose kur vinin mysafirë në shtëpinë tonë, gjente një arsyeje të tërthorët që të më largonte prej tyre.

Kjo frymë e ndjenjës së frikës nuk më lejonte që unë të afrohesha si njeri, të prezantohesha e t’i kërkoja atij djali se çfarë libri po lexonte.

Pastaj, duke vazhduar me frymën e mendimeve të mëngjesit, doja të gjeja përgjigjen e asaj që ndjeva në fillim të kësaj dite. Thosha, si është e mundur që kisha frikë nga ezani, kur unë jam myslimane? Pse prindërit e mi, ne na thonë që jemi myslimanë, e kanë frikë .... nuk na lejojnë të shoqërohemi me të tjerët te xhamia? Duke mos arritur t’u jepja përgjigje pyetjeve në mendjen time, fillova disi të ndieja një lloj rrebilimi nga brenda. Sidomos për frikën, pasi ajo më robëronte mendjen dhe më prangoste zemrën, sa që nuk kisha guxim as të paraqitesha para një djali, që më shigjetoi me shikimin e vet e nuk i interesonte fare se ku kishte ra shigjeta e tij. Së paku, doja të kisha aq guxim sa të merrja atë “shigjetë”, me të cilën më kishte goditë në zemër e t’ia hidhja para duarve mbi atë libër që po e lexonte.

Dikur m’u kujtua “hipokrizia” e sime ëmë, e cila natën bënte “ligjin” e ditën shtirej si një grua e nënshtuar vullnetit të burrit. Ne të gjithë mendonim që ajo, me përvujtëri dhe dëgjueshmëri ndaj burrit, zbatonte vullnetin e tij në shtëpi. Por, jo! Sot në mëngjes kisha

kuptuar që nuk ishte e vërtetë dhe ajo vetë shtirej para nesh. Fillova të vija në dyshim gjithçka. Deri sa nisa të mendoja që ndoshta edhe puna e Zotit është njësoj. Sepse prindërit ne na bindin që jemi myslimanë, por në realitet nuk besojnë që ka Zot. Bile, shkova aq larg në mendimet e mia, sa që fillova t'ia mbush mendjen vetës, që s'ka Zot!

Në këtë moment, përsëri më kaploi një e dridhme e trupit, sikur në mëngjes pranë dritares së dhomës sime, deri sa po shikoja nëpër rrezet e dritës së fqinjit tim, i cili po falej. Kështu që thashë me vete: Po nëse s'ka Zot, kujt i lutesha unë që të më ndihmonte për të dhënë provimin?

Ndërkohë që mendoja kështu, papritmas u dëgjua një kumbim i fuqishëm që vinte duke u forcuar fort e më fort. Për një çast mbeta e habitur, pasi as nuk e dija nga vinte as çfarë ishte ai kumbim që më shkëputi nga këto mendime dhe më detyroi që t'i hapja sytë. Menjëherë pashë se para meje rrinte im atë, i cili, duke menduar që më kishte zënë gjumi, kishte hezitur të më zgjonte. Unë fërkova sytë sikur vërtet po zgjohesha nga një gjumë i thellë. Edhe pse nuk kisha fjetur, por isha thelluar në mendimet e mia, duke dashur t'i shmangesha tundimit për t'iu afruar atij djali, vëmendjen e të cilit nuk e mora dot.

Im atë m'u afrua duke më thënë:

- Po flije si engjëll, moj bijë! Të prita se nuk doja të prishja gjumin. Ja që të zgjoi kjo kambana e pamëshirshme e Katedrales. – Më mori për dore dhe më tha: - Eja shkojmë!

Ende pa iu përgjigjur fjalëve të tim ati, sytë më shkuan tek vendi ku rrinte ai djali sykaltër. Por, s' ishte më. Aty ishte ulur një vajzë e cila murmuriste: Dalshin fare! Prapë këto kambana të Katedrales? I marrtë dreqi! A s' patën vend tjetër për ta ndërtuar? Po ku e gjetën me e ba bash këtu, përballë universitetit?

Duke dëgjuar këtë vajzë, ulur në stol, se si e mallkonte katedralen dhe ata që kishin lejuar të ndërtohej ajo, kumbimi i kambanave, gradualisht u shndërrua në një tingull tërheqës që më zgjonte jo vetëm nga ajo kllapi, ku isha thelluar në mendimet e mia të ëmbla, por sa herë që binte një *taaang* e një *tiing* tjetër, disi përjetoja sikur po i ngjishte të gjitha ato mendime, në brendinë e zemrës sime.

Në kthim, im atë ishte liruar nga barra e përgjegjësive të veta në punën që kryen në ndërmarrjen e komunikacionit postë-telegrafik. Atij mund t'i lexoje në sy se sa me gëzim pritte të arrinte në shtëpi, për të vazhduar ditën në familje. Nuk mund të besoja se ky gëzim ishte i vërtetë, pasi ai e dinte, që do t'i duhet të përballej gjatë natës, me ngatërresat e përditshme me time ëmë. Çuditërisht dukej se ndihej mirë. Ndoshta për faktin që është mësuar të jetojë përmasat e dyfishta të jetës... !

Në anën tjetër, edhe unë ndihesha mirë, pasi isha liruar nga barra e gjatë e përgatitjes për provim, edhe pse ankthi detyrimisht me shtynte të mendoja, nëse e kisha fituar apo jo provimin pranues, pasi që provimi ishte me shkrim, kështu që rezultati nuk mund të dihej menjëherë.

Vërtet, është vështirë të përshkruhet ndjenja e pasigurisë, nëse e ke fituar apo nuk e ke fituar provimin. Por mund të them që ishte diçka mes sigurisë dhe dyshimit, ose mes frikës dhe shpresës. Fundja, për mua ishte e rëndësishme që e kisha kryer obligimin tim, tani duhej vetëm të prisja rezultatin. Edhe pse tek unë vlonte kjo ndjenjë mes sigurisë dhe dyshimit ose mes shpresës dhe ankthit, megjithatë, tim ati i thosha se isha e sigurt që u isha përgjigjur të gjitha pyetjeve, bile pretendoja rezultatin maskimal. Dikur heshtëm të dy.

Nuk jam e sigurt, nëse kjo heshtje vinte si pasojë e nevojës që kishte im atë. Për shembull, që të bluante problemet e punës me të cilat ishte përballur gjatë ditës, ose i duhej kohë e qetësi që të thurte planet për t'u përballur me time ëmë, kur të kthehej të shtëpia. Por, një gjë ishte e qartë: atij i pëlqente heshtja më shumë se mua.

Posa ramë fashë,⁴ disi mbi kokën time sillej mendimi për atë djalin e panjohur. Ai po më grabiste mendjen, më shqetësonte zemrën dhe më rrëqethte trupin. Para më dilnin sytë e tij, që më dukej se po i errësonin sytë e mi, që mos të shihja realitetin, por atë zhgjëndërr që më ishte fiksuar. Ndieja sikur ai shikimi i tij po vazhdonte të më përkëdhelte si purpur, faqet e mia. Më dukej sikur vështrimi i ëmbël i atyre syve si qielli ishte i nxehtë si diell dhe vazhdonin të më ngrohte zemrën.

Doja t'i shkëpusja këto mendime nga koka ime, pasi fillova të mendoj që ai shikim, më ishte bërë fiksion. Por, s'ishte e mundur të shkëputesha nga ata sy, që më dukej se i kisha marrë me vete, por duke qenë që

nuk e folëm asnjë fjalë, në mendjen time vazhdonte të kumbonte zëri i kambanave që më përcollën deri sa u futa në makinën e tim ati.

Që ata sy i kisha marrë me vete ishte e kuptueshme, ngaqë isha një vajzë kureshtare. Por, se si kishte mbetur në mua ai tingëllimi i kambanave, s'arrija të marrja vesh. Edhe pse duhet ta pranoj që nuk më pengonte, se më shërbente si një muzë e bukur në sfondin e mendimeve të mia për djalin sykaltër.

Gjumin e ëmbël të mëngjesit ma prishi një zë që nuk mund të dalloja nga vinte e çfarë thoshte. Fërkova sytë, pashë majtas e djathtas, për të kuptuar se ku isha. Shpejt, kuptova që zëri që më zgjoi nga gjumi ishte i sime ëmë, e cila më thërriste nga kati poshtë, që të zgjohesha, meqenëse duhej të shkoja me tim atë në fakultet.

Heu! Unë e mjera - Thashë me vete. Kur shkova me ra s'më zinte gjumi prej entuziazmit, e tani kur më duhet të nisem s'më paska dalë gjumi!

U zgjova, *vrik e vrik*, fillova të lypja pajisjet që me nevojiteshin. Deri sa unë prekja me shpejtësi gjërat e domosdoshme, nga poshtë, ndihej zëri i tim ati, që përsëriste disa herë thirrmen: Ngutu, bija ime, se do të vonohem në punë! Posa mora gjërat e fundit, fluturova shkallëve teposhtë dhe u paraqita si një ushtar para eprorit, duke i thënë: Jam gati mund të nisemi. Por ai, që ende po përtypte kafshatën e fundit, disi si nën dhëmbë, me tha: Eja ha diçka, dita është e gjatë!

Mora një copë bukë e ashtu, në këmbë siç isha, më njëren dorë mbaja bukën e me tjetrën bëja me dije tim

atë, që isha gati të niseshim.

Kjo rutinë vazhdoi tre muaj! Zgjohesha herët mëngjeseve, rrugës për në qytet dëgjoja ligjëratat e tim ati, i cili, si në vajtje ashtu në kthim, më fliste për të ardhmen e familjes, për bindjet e veta, për shkollimin tim dhe për ëndrrat që kishte për mua. Pastaj m' i rikujtonte të gjitha të zezat që mund të më ndodhnin. Kërkonte që t' u përmbahesha rregullave të jetës, traditave familjare, normave morale e tjera.

Një herë, deri sa po shkonim drejt kryeqytetit, sa s' u ngatërrova me të. Si zakonisht, nisi të më thoshte mendimet e veta shumë rreptë. Bile, m' u duk sikur donte të sigurohej që unë vërtet isha kalitur, nën regjimin e frikës morale, të mjedisit ku jetonte im atë. Kështu që i thashë:

- Të lutem, unë nuk jam më fëmijë, që të kesh kaq shumë frikë dhe mosbesim. Rri i qetë! Nuk do ta marr fytyrën! Ti do të jesh gjithmonë krenar me bijën tënde, që e do kaq shumë. O, Zot! Si ti, si ime ëmë, më lodhët me atë moralin e frikës dhe me mendimin që të gjithë njerëzit janë epshorë. Pse nuk keni besim tek unë?! Kur në çdo mënyrë jam duke ju dëshmuar besimin dhe duke ju demonstruar ndershmërinë time!

- Po! Po! Fjalë goje janë këto! Por baba ka pa gjithçka. Dhe ti e di mirë, se si kanë përfunduar vajzat si ti.

- Oh! Ti po i ditke gjërat e kohës sime!? – i thashë me ironi duke u mbështetur në sediljen e makinës.

- Këtu im atë e kuptoi, që nuk mund të duroja dot, prandaj ndërroi temë.

Pastaj, edhe kur kthehesha në shtëpi, detyrohesha të dëgjoja ligjërimet e sime ëmë, e cila, pothuajse për çdo natë më fliste për të njëjtat gjëra, që im atë m'i thoshte gjatë rrugës.

Dallimi i vetëm që gjeja mes këtyre dy ligjëratave, një gjatë natës e tjetra gjatë rrugës për në fakultet, qëndronte në faktin se nëna, duke qenë femër, më fliste më hollësisht e hynte në detaje të gjërave që mua as që më kishin shkuar ndër mend ndonjëherë.

Një ditë, ndërsa më thoshte që duhet të kisha kujdes nga djemtë, se ata janë *të rrezikshëm*, që me një shikim të rrëmbejnë zemrën, të përdhosin trupin e të hedhin si façuletë njëpërdorimëshe, u shqetësova shumë. Por s'pata kurajë ta kundërshtoja. Edhe më vinte turp të bëja debat me time ëmë rreth atyre gjërave të turpshme. Megjithatë, isha e detyruar ta dëgjoja deri në fund. Kështu që i gjithë muhabeti me time ëmë, ishte dëgjim pasiv që e përcillja me ndonjë pohim ose mohim të herëpashershëm.

Fjalët që më tha ime ëmë, "*se djemtë të rrëmbejnë me një shikim...*" më lanë pa gjumë gjatë tërë natës. Ato fjalë më silleshin e më pështilleshin pandërprerë në kokën time, sa që filluan të më rëndonin shpirtin. Pasi ato mendime, sikur gjarpëronin nëpër kokën time e me therëse helmuese më shporonin zemrën. Kështu, sikur zgjohet një vullkan i fjetur, i cili merr para gjithçka, te unë u rizgjuar "*emocionet e fjetura e të harruara*" për djalin sykaltër që nuk e njihja fare.

Ndjeva se si më ishte bllokuar aftësia e të menduarit, pasi mendja më rrinte vetëm te ata sy të kaltër... të djalit

që nuk e njihja. Para syve të mi shfaqej gjithnjë një fytyrë e panjohur, por në atë fytyrë sytë shkëlqenin një rrezatim magjik që më kishte verbuar. Kthimi i kujtimeve të mia te ai çast bënte që të kuptoja, se ai shikim përkëdhelës i djalit të panjohur nuk ishte zhdukur. Vetëm e kisha mbuluar me harresë.

Rikthimi i këtyre kujtimeve nga harresa dhe rishfaqja e atyre përjetimeve nga thellësia e zemrës sime ku ishin fshehur, bënte që gjaku të qarkullonte furishëm nëpër venat e mia. Zemra, gradualisht i rriste të rrahurat e veta, që gjithnjë shkonin duke u bërë më të shpeshta, më të shpejta dhe më të forta e mendja më fluturoi tek ai korridor i fakultetit ku përjetova atë shikimin magjikë. Bile, aty më mbeti deri sa më zuri gjumi.

Sa herë më dilte gjumi mendja ime rrinte te fjalët e sime ëme dhe të djali i panjohur. Vonë, pas mesnate, një ëndërr plot ndjenja mosbesimi dhe dyshimi, më zgjoi papritur. Po edhe fjalët e sime ëmë tingëllonin akoma në veshët e mi. Kështu që, valë-valë, po më derdheshin mendimet:

- O, Zot, a është e mundur që edhe një njeri i tillë, krejt i pafajshëm si dukej, mund të jetë ashtu mizor, që të përdorë dhe të të hedhë si një façoletë e pavlerë? Pastaj, kësaj pyetjeje, i jepja njëqind përgjigje të arsyeshme dhe të paarsyeshme. Herë, sipas mendimit të sime ëmë, e herë sipas gjykimeve të mia. Mirëpo, në fund të çdo përgjigjeje, vëreja se në mua dalëngadalë po ndizej një zjarr i fuqishëm dëshire për ta rigjetur atë djalë sykaltër.

Sa ma i madh ndizej te unë ky zjarr, aq më shumë thurja plane, për ta realizuar këtë qëllim.

Deri sa po shoshisja planet e mia për të gjetur sykaltrin, më ra ndërmend propozimi i një shoqeje, e cila shpeshherë më thoshte: Pse nuk banon në qytet, si gjithë të tjerët, por udhëton përditë? Unë gjithnjë i përgjigjesha duke mos treguar interes për këtë gjë, pasi udhëtoja për çdo ditë me tim atë dhe nuk e shihja të arsyeshme që unë të qëndroja në konvikte. Por, tani, në zemrën time kisha një motiv pse duhej të bëja këtë gjë.

Këtë mundësi e shoshita mirë, mendova e çmendova, e solla e pështolla andej e këndeje, por s'gjeja guximin të bindja vetën se një gjë e tillë do të jetë zgjidhje për të realizuar dëshirat e mia. Dikur, pasi u lodha duke iu rikthyer përjetimeve e duke mos gjetur rrugëdalje tjetër, m'u duk se grumbullova pak guxim e i thashë vetës: Nesër do t'i them tim ati, që dua të banoj si vajzat e tjera në konvikt.

Deri sa isha akoma pa përfunduar konkluzionet e fundit të strategjisë sime, se si do t'ia mbushja mendjen atij, që të më lejonte të banoja në konvikt me vajzat, ezani i sabahut më shkëputi mendimet e m'u duk sikur më zgjoi nga gjumi. Vërtet, nuk isha në gjumë, ishte më shumë një mendje në kllapi, një trup i mpirë me sy që dremitkëshin, por me një zemër që dalldisej në ndjenjat e veta. Në këtë rast ezani nuk më pengoi fare, vetëm falënderova Zotin që arrita të shkëputesha nga ajo kllapi ku kisha rënë gjatë gjithë natës. Vetëm se kjo ndjenjë kënaqësie nuk zgjati shumë, sepse shpejt fillova të ndihesha e humbur dhe e varfëruar, për shkak se ezani m'u duk që më fshiu kujtimet e bukura, për djalin sykaltër. Nuk e di, por sa më i fort vinte zëri nga xhamia,

aq më shumë doja të bërtisja më fort se ai, duke dashtë të thosha se nuk dua që të më fshihen nga mendja e zemra ime kujtimet për sykaltrin e mistershëm, që nuk e njihja. Por që kisha vendosur ta gjeja.

Megjithëkëtë, ishte e kotë, sepse unë nuk guxoja të bërtisja më zë, mbasi do të alarmoheshin prindërit duke menduar se çka a u bë me mua. Pastaj, do të tërbohej babëloku, të cilit do t'ia prishja faljen e sabahut. Deshi Zoti, u përmbajta, do të ishte bërë nami, si i thonë, në shtëpinë tonë, po të bërtisja vërtet.

Këtu kuptova se më e rëndë është barra e mungesës së lirisë, se sa e pesha e guximit për të kundërshtuar mohimin e saj. Nuk arrij t'i përshkruaj të gjitha ato mendime që më silleshin nëpër mendje. Veçse duhet ta pranoj që këto mendime më hapën një horizont të ri të kuptimit për lirinë.

Me thënë të drejtën, sa më shumë mendoja, aq më tepër kuptoja se ne vajzat, jetojmë të robëruara në një mentalitet refuzues ndaj çdo gjëje, që nënkupton lirinë individuale. Kështu që, asgjë nuk varet prej teje: Të tjerët kanë menduar se çka ke ti nevojë, çka është mirë për ty, çka duhet me veshë, kur duhet me dalë e kur duhet me u kthye në shtëpi. Po edhe kur ti, vërtet ke nevojë me ble gjëra, prapë duhet të vendosin prindërit a ke apo nuk ke ndonjë mungesë. Edhe kur vendoset, ende s'ka marrë fund tortura e nënshtrimit të vullnetit të tyre, ngaqë nuk mund të shkosh vetëm për të përzgjedhur atë që ti do. Duhet, doemos, të vijë me ty nëna, e cila duhet të të ruajë nga *"burrat"*, bashë siku klluka ruan zogjtë e saj nga shpendët grabitqarë. Në fund, nuk mund të

blesh atë që të pëlqen ty, por atë që t'i pëlqejë nënës sate, e cila, për hijeshinë e fustanit tënd, më shumë konsultohet me shitësen se sa me ty! Në këtë mënyrë, deri sa kthehesh në shtëpi, nuk mund të ndihesh e lirë dhe as e lumtur. E kjo ndodh, sepse, me gëzimin që ke blerë diçka të re, përzihet zemërimi që s'ke marrë atë që ke pasur dëshirë.

Nuk mund të them se prindërit e mi nuk më duan, e nuk përpiqen të sakrifikojnë gjithçka për të mirën time, vërtet nganjëherë bëhet e pakuptueshme dashuria e tyre. Ajo i ngjan një dashurie që dyshon, që s'beson e që të frikëson. Nuk e di ku i ka rrënjët kjo frikë, dyshim dhe ky mosbesim, por një gjë duket sheshit: Prindërit që më duan, nuk më besojnë për asgjë.

Ata nuk besojnë që unë jam e pjekur, prandaj mundohen të më këshillojnë për gjithçka; nuk besojnë që unë jam e moralshme, prandaj më rrinë mbrapa edhe kur nuk ka arsye; ata nuk besojnë që unë di të përzgjedh gjërat e mira për veten time, prandaj konsultohen me shitësen nëse po më rrinte mirë fustani, e jo me mua nëse e dua apo jo. Deri sa po përqendrohesh në këtë fakte, për pak sa s'dola mendsh. Sigurisht, nuk guxoja të thosha asgjë me zë, por në zëren time ushtonte një britmë e madhe: Thosha, e marrtë dreqi këtë punë! Po, çfarë torture? Të jetosh në familje ku të duan por nuk të besojnë. Po çfarë dashurie është kjo?!?

Mendoja: çfarë katastrofe do kishe ndodhur, po t'iu thosha prindërve të mi haptas atë që bluaja në mendje, atë që ndieja e si e gjykoja dashurinë e tyre?! Ime ëmë, do t'ia kishte qitë flakën shtëpisë. Tim ati do

t'ia brente shpirtin me gjithnduer imagjinatash lidhur me brishtësinë time; nëna do të mallkonte gjirin që më kishte dhënë, kurse sykaltrin do ta nemte deri në shtatë brez. Edhe pse jam e bindur që dhimbjen instinktive do ta tejkalonte dashuria amënore që është në natyrën e çdo prindi. Ajo dikur, përsëri do të më falte.

Mandej, e imagjinoja reagimin e gjyshit, që është një njeri i mirë, por fanatik i tmerrshëm. Ky do ta kishte lehtë me mua, pasi vetëm do të thoshte: T'i mshele! Dhe unë do të kisha heshtur. Luftën do ta bënte me tim atë, të cilin do ta turpëronte. E, duke e shpallur të paaftë për të drejtuar shtëpinë, do të përpiquej ta mbante ende nën thundrat e zemrës së tij hileqare. Më kujtohet, kur prindërit vendosen që unë të shkoja në fakultet, se si ishte zemëruar gjyshi. Ai i thoshte tim ati:

- Mos e ço çikën në shkollë! Por martoje! Se, sa ma parë të shkojë n'punë të vet, aq ma mirë.

- O babë! I thoshte im atë, - tash kanë ardhur kohë të tjera!

- Hajt! Hajt! – përfshinte babëloku - Ke me pa! Sa më shumë të mbesë çika në shpi, aq ma i madh do të jetë turpi për ne....!

Kurrë më parë nuk kisha menduar në këtë mënyrë për jetën tonë në familje dhe për mungesën e lirisë e besimit brenda saj.

E gjithë kjo më përforcoi shumë idenë dhe dëshirën që të largohesha nga fshati e të rrija në kryeqytet. Kështu që nuk ishte vetëm dëshira për të gjetur sykaltrin, që më shtynte të largohesha nga shtëpia, por edhe dëshira

për të prekur lirinë time. Ishte kjo mundësia e vetme për t'ua shkëputur nga ajo dashuri artificiale, relacion dyfytyrësh dhe qasje dyshuese të prindërve të mi e të anëtarëve të tjerë të familjes.

Nuk doja të dëgjoja më babëlokun tim se si e akuzonte tim atë për progresist, sa herë që kthehej nga xhamia. Edhe pse e dija që im atë s'ia varte fare, për çfarë thoshte, por, dyfytyrësia që mbretëronte brenda familjes, dukej sheshit se imitonte djalin e dashur të babës. Pastaj, nuk doja më të pranoja hipokrizinë e sime ëmë, e cila shtirej para nesh sikur ishte grua e dëgjueshme ndaj burrit të saj, duke ia ngarkuar fajet tim eti, për të gjitha gjërat që s'ishte dakord vetë. Sidomos kur donte të refuzonte ndonjë kërkesë tonën kurrë nuk thoshte jo, thjesht arsyetohej se duhet të pyesim babin. Po, qysh atëherë që nga dritarja e hapur kisha dëgjuar bisedën e tyre, e dija saktësisht që vendimin e merrte ajo, vetëm përgjegjësinë donte t'ia linte tim ati.

Duke shoshitur në mendje dhe zemër të gjitha këto gjëra, kisha harruar fare që duhet të bëhesha gati për të shkuar me tim atë në fakultet. Këtë gjë e kuptova, vetëm kur nga kuzhina që është poshtë, filloi të më thërriste ai. Po sa dëgjova zërin e tij, dhunshëm u detyrova të ndërprisja të gjitha këto mendime. Kërceva nga shtrati si lepuri. Lava sytë vrik e vrik, mora çantën dhe zbrita me vrap shkallëve teposhtë.

Edhe pse më ngacmonin pa nda mendimet e mbërëmjes e planifikimet e mëngjesit, dhe vërtet doja të bashkëndaja ato me tim atë, megjithatë nuk arrita. Pai, gjatë udhëtimit në qytet, fitoj lodhja e shkaktuar

nga pagjumësia. U zgjova, vetëm kur im atë, me dorën e tij të djathtë, më përkëdheli kokën duke më thënë: *Zgjohu bija ime, ne arritëm*. U ktheva, e shikova në sy dhe pashë që nga sytë e tij buronte një gurrë e madhe dashurie për mua. Por, brenda zemrës tij kjo dashuri ishte e përzier me dyshime, zhgënjim dhe zemrim. Prandaj, nuk fola asnjë fjalë, thjesht e përqafova dhe dola nga makina. Deri sa mbylla derën, ai lëshoi një të folme të lehtë, duke më thënë:

- Pas punës, ndoshta do vonohem pak? Por ti mos u shqetëso!

Unë, pa e kuptuar mirë se çfarë deshi të më thoshte, ia prita:

- Mirë! S'ka problem! U pafshim!

Ndërsa ngjitesha drejt fakultetit, më vinte inat që më kishte zënë gjumi e s'kisha biseduar fare me tim atë për ato planet e mia, që kisha përgatitur gjatë gjithë natës. Sa më shumë i afrohesha godinës, aq më shpesh përsëritja me zë të ulët: Do t'ia them rrugës për në shtëpi! Kam për t'ia thënë rrugës për në shtëpi... do t'ja them ... do të ..!

Një muaj më vonë, gjatë kthimit në shtëpi, im atë papritmas ndaloi në një vendpushim, te një pikë karburanti, që gjendej bri rrugës ku ne kalonim përditë. Nuk arrija të kuptoja se çfarë po ndodhte, pasi ai asnjëherë nuk ndalonte rrugës. Karburant merrte një herë në javë, aty diku afër shtëpisë sonë. Shishen e ujit e blente në një dyqan pranë vendit të punës. I pëlqente, që vijimi i rrugës prej pune në shtëpi, të ishte një cope pa ndaluar askund. E njëjta gjë ishte edhe anasjelltas, prej shtëpisë në punë. Vetëm se kur shkonte në punë detyrohej të ndalonte aty, para fakultetit, ku duhej të zbrisja unë.

Vërtet, gjithë jeta e tij dukej sikur të ishte një ceremoni a protokoll, që nuk duhej të prishej për as një arsye. Ai zgjohej gjithnjë herët, merrte kafën e mëngjesit në orën e caktuar, hynte në makinë për ditë në të njëjtën kohë, në të njëjtën mënyrë edhe atë gjithmonë, pasi të akomodoheja unë. Kur nisej, i binte borisë për të përshëndetur time ëmë e nisej. Një sjellje e tij ceremoniale vazhdonte gjatë gjithë ditës, deri sa ktheheshim në shtëpi.

Kur vura re se vërtet po ndalej, thashë me vete: Po ky çfarë ka, perse po i thyen rregullat e veta? Kur ndaloi makinën, im atë më bëri me dije, duke m'u drejtuar, me një zë të heshtur:

- Dil, bija ime, dil! Sot do të qerás me një akullore. Ai vetë doli nga makina dhe vazhdoi drejt restorantit, përbri pikës së karburantit ku ishim ndalur.

Për t'i dhënë pak kohë vetës, e për të menduar se çfarë mrekullie ishte duke ndodhur, bëja sikur po vonohesha duke marrë diçka prej gjërave të mia nga çanta që kisha pranë. I futa, një "google search" mendjes sime, që të kuptoja se çfarë po ndodhte, por nuk arrita të gjeja ndonjë arsye bindëse.

Edhe pse nuk e gjeja ndonjë arsye, u gëzova që po ndalonim, pasi po krijohej mundësia e artë për mua që të rrija vetëm për vetëm me tim atë. Thashë, ky është momenti më i miri, kur mund t'ia shfaq tim ati idenë e konviktit, që tash sa kohë prisja një moment të përshtatshëm për ta pohuar.

Mendova, tash e kam zanë! S'ka nga t'ia mbajë! Do të rri në konvikt dhe pikë! Disi isha e bindur që do të thoshte po. Jo ndoshta për të më plotësuar dëshirën mua, por edhe ai ishte lodhur duke më pritur çdo mëngjes, ndërsa dëgjonte ankimet e mia në vajtje dhe ardhje. Disa herë ma kishte thënë se e lodhte trafiku i ngarkuar në mëngjes, sepse detyrohej t'i binte qytetit kryq e tërthor për të me lanë afër fakultetit.

Të gjitha këto pështjellime brenda kokës sime ndodhën shumë shpejt e zgjatën shumë shkurt, mbasi u detyrova t'i ndërprisja, kur pashë se im atë kishte

filluar të shprehte shenjat e forta të padurimit dhe nervozizmit. Ai, nga distanca, me lëvizje duarsh dhe më zâ të heshtur më thoshte.

- Eja mâ! Afroje derën se më duhet ta mbyll makinën.
- Erdha, erdha! Ia prita.

Afrova derën dhe me nguti u drejtova drejt hyrjes kryesore, ku po më priste im atë. Ende pa u afruar tek ai, mbylli makinën me çelësin telekomandë, që mbante në dorë. Hapi krahun e tij të djathtë e më përqafoi duke më shikuar me një buzëqeshje që donte të dëshmonte se nuk ishte i zemëruar dhe u përpoq të shprehte dashurinë atërore që ndiente për mua.

Restoranti ku ndalua, nuk linte ndonjë përshtypje të veçantë kur e shihje nga jashtë, por brenda mrekulloheshe se sa bukur ishte rregulluar hapësira. Ishte interesant si i kishin sistemuar objektet me një thjeshtësi po edhe me një shije të veçantë që krijonte një estetikë e harmoni të gjërave të vendosura aty.

Vijat ishin të drejta, dhe aty ku këputeshin nuk vërehej ndonjë bashllëk, sepse pak më tutje, vazhdonte e njëjta vijë, në të njëjtën lartësi dhe me të njëjtin material. Tavolinat ishin rreshtuar në atë mënyrë, që të ruhej largësia e mjaftueshme, po edhe të linte përshtypje se të gjithë të ulurit në lokal përbënin një shoqëri që po festonte së bashku.

Ndriçimi ishte vendosur në atë mënyrë që nuk e dije se nga vinte drita. Edhe shumëllojshmëria e ngjyrave krijonte një atmosferë mikpritëse. Pastaj, kur këtyre dritave të mjedisit të brendshëm i shtoheshin edhe ato rreze dielli që depërtonin nga perdet e bukura në

ballin anësor që ishte i tëri prej xhami, krijonin vërtet një pamje mahnitëse ku kishe kënaqësi të kaloje kohën.

Pasi porositem gjithë çfarë deshëm, ima atë disi i shqetësuar, por me një ndjenjë të çuditshme keqardhjeje, m'u drejtuar dhe më tha:

- Ti qëndro këtu, vazhdo të shijosh akulloren tënde, kurse unë duhet të dal me një tavolinë tjetër. Atje, në atë tavolinën te cepi, ku po më pret një person me të cilin duhet të bisedoj disa gjëra pune. Ndoshta, pak do të vonohem me të, po ti mos u shqetëso.

- S'ka gjë! Mirë, - ia prita, pa menduar fare.

Këtë pohim, *s'ka gjë*, e përcolla me gjeste të fytyrës dhe me lëvizjen e kokës. Pasi fjalët disi m'u lidhën në fyt e s'arrija t'i nxirrja nga gurmazi, ngaqë më zuri gafil e unë isha përgatitur të diskutoja për gjërat e mia. Isha bërë gati të filloja bisedën e planifikuar për konviktin.

Kur kuptova se im atë kishte qëllime tjera, përjetova një të ftohme në zemër. M'u duk sikur po fundoseshin shpresat e Shpresës. Kjo gjë fiku gjithë gëzimin që ndjeva deri në atë çast. Shpresoja që kisha mundësi të diskutoja qetë e mirë me tim atë, për projektet e mia. Kështu që, pasi u rrënua ky moment shprese dhe gëzimi, fillova të ndieja, se si tek unë kishe nisur të ndizej një ndjenjë e fortë zemërimi

Im atë, duke menduar se unë isha mirë dhe po shijoja atë moment, më dha një buzëqeshje me të cilën donte të m'i shprehte ndjenjat e tija të keqardhjes dhe falënderimit. Kurse unë u përpoqa të përmbaja zemërimin, që të mos gufonte jashtë e të vërehej nga im atë e njerëzit e tjerë që ishin aty. Këtë e arrita edhe për

faktin se im atë u largua shpejt dhe shkoi te tavolina në cepin e lokalit, ku e prisnin dy burra të panjohur për mua.

Edhe pse kisha mbetur ashtu e vetmuar dhe e zemëruar, arrija ta shijoja akulloren që kisha porositur. M'u duk sikur çdo lugë akulloreje në gojën time, e ulte hovin e zemërimit tim. Po edhe kërshëria se me kë po rrinte im atë dhe dëshira për të kuptuar se për çfarë po bisedonin, më ndihmoi që të largohesha nga mendimet e mia dhe të përqendrohesha tek tavolina ku im atë rrinte me burrat e panjohur. Nuk dëgjohej gjë, por megjithatë, nëpërmjet gjesteve të tyre përpiqesha të kuptoja se çfarë po ndodhte midis tyre. Kur lodhesha me këtë përpjekje, hidhja shikimin tim rreth e rrotull, duke vëzhguar njerëzit që hynin e dilnin dhe mjedisin e bukur të lokalit.

Ndërsa shikoja, ashtu pa kuptim e pa qëllim, papritmas vëreja që sytë e mi shpeshherë ndalonin te një tavolinë buzë dritares, ku një djalë, diçka më i madhe se mosha ime, pinte kafe dhe lexonte diçka, por nuk arrija t'ia shija fytyrën. Drita që vinte nga dritarja ku ishte ulur, ishte aq e fortë, sa që ai shihej vetëm si hije pas një perdeje të tejdukshme, ku mund të shihen të gjitha format, linjat dhe përmasat, po jo hollësitë e të bukurës, shenjat e veçanta të fytyrës dhe gjendja emocionale e personit.

Pas një kohe, kuptova se mendja më rrinte te tavolina ku im atë ishte duke ndenjur me bashkëbiseduesit e vet, kurse sytë më kishin mbetur te tavolina pranë dritares. Fakti që kuptova se isha e shpërqendruar dhe se mendja

dhe sytë ishin shkëputur nga njëri tjetri, më ndihmuan që tërë vëmendja dhe përqendrimi të ktheheshin aty ku isha ulur.

Nuk vonoi shumë dhe vëmendja ime fluturoi te tavolina bri dritares, ku krejt pa prituri, djali që ishte ulur atje, ngriti kokën për të parë se ku ishte kamerieri. Kështu që, pa dashje hodhi shikimin mbi sytë e mi, që kishin ngelë në drejtim të tavolinës ku ishte i urlur ai. Kur u përplas shikimi ynë, si vetëtimat tërë të vëmendjen që e mbaja te tavolina e cepit ku rrinte im atë. Kështu, pa dashje gjithë vëmendjen time e ndala tek personi që ishte pranë dritares. Nuk e kuptoja përse më shkonin sytë dhe vëmendja tek ai njeri i panjohur, por nuk tërhiqesha dot prej aty, pasi nisa të ndiej që mua po fillonte të më ndizej një vullkan ndjenjash, hamendjesh dhe dëshirash, sa që me gjysmë zëri fillova të pëshpëritja: Më shiko edhe njëherë! Më shiko edhe njëherë!

Nuk e di kah më erdhe por, si pa dashje, klitha; kuptohet me një zë të ulët: O Zot, më dhuro edhe njëherë atë shikim! As që e dija për cilin shikim po i lutesha Zotit, vetëm se po e ndjeja se një gjë nga brenda po më gërryente zemrën.

Gjatë kohës që unë i kisha ngritur sytë drejt qiellit, për t'i shprehur lutjen time, djali te dritarja, kishte marrë çantën e librat e veta dhe po vinte drejt derës, ku pa ndërprerë hynin e dilnin shumë njerëz.

U përpoqa ta përcillja gjithë "itinerarin" e tij, por s'arrita t'ia shihja fytyrën, kështu që as shikimi ynë nuk u përpoq. E ndieja! Por kisha frikë të mendoja

atë që më dëshironte zemra, sepse edhe herë të tjera, disa persona më sillnin si vegim fytyrën e djalit që po kërkjoja, shikimin e të cilit e kisha marrë me vete. Kisha frikë që do të shqetësohesha edhe më shumë kur të kuptoja që po më shtirej diçka e ngjashme për të më trazuar shpirtin.

Krejt papritmas, ai u kthye nga unë. E duke qenë që me vështrimin tim isha duke përcjellë lëvizjet e tija, sytë tanë u përpuqën menjëherë. Mbeta e ngrirë, sikur të më kishte rënë rrufeja. Shpirti më thoshte *çohu e vrapo drejt tij, është ai, sykaltri*. Por trupi ishte këputur e këmbët nuk i ndieja që ishin të miat. Mirë që ndodh kështu, sepse im atë do të bënte namin po të shihte skena të tilla të bijës së vet. Por, falë Zotit, surpriza dhe frika më mbajtën të gozhduar në karrigen ku isha ulur.

Kurrë në jetë nuk kisha përjetuar një moment të tillë, që nuk mund të përshkruhet me fjalë, një përzierje ndjenjash që, në të qindtën e sekondave gufonin, mandej shuheshin dhe rindizeshin përsëri.

Ai djalë, duke hetuar shqetësimin tim, ende pa e shkëputur shikimin e vet prej syve të mi, u afrua me mirësjellje dhe më një zë të ëmbël më tha:

- Zonjushë! Mirë jeni!

- Po! – ia ktheva. – Mirë jam! – dhe e shkëputa shikimin, duke kthyer kokën nga tavolina e cepit, për t' u siguruar nëse im atë ishte duke parë se çfarë po ndodhte këtu tek unë. Për fat, ai e kishte gjithë vëmendjen te personat me të cilët po bisedonte, kështu që nuk i interesonte fare se çfarë po ndodhte me të bijën.

Megjithëse e kisha shkëputur shikimin nga Sykaltri im që po e kërkoja, m'u duk sikur zëri i tij, për të parën herë, më shkëputi nga qielli dhe më zbriti butë-butë për tokë, për të kuptuar se ishte gjithçka e vërtetë dhe reale.

Por, si një vajzë katundi që jam dhe e vetëdijshme që im atë do të mund të më shihte, nga ajo tavolina te skaji i lokalit, nuk u solla mirë, duke u treguar krejt primitive. Dhe i thashë:

- Mos u merr me mua! Shih punët tuaja! – Thashë kështu dhe shikimi më tradhtoi, se ai kuptoi që unë isha e dhënë e tëra pas tij.

- Jo, jo, vetëm thashë! Mendova... s'arrinte të shprehej. I gjori kishte mbetur duke belbëzuar do fjalë, po nuk arrinte ta përfundonte një fjali. Edhe atë e tradhtoi shikimi, ngaqë nuk e kishte humbur shkëlqimin e tij rrëmbyes dhe mprehtësinë shporruese.

- Më fal, ia ktheva! Jam paksa e shqetësuar, se po e pres tim atë që është atje te tavolina e cepit.

- Aha! Mirë! Mirupafshim, – i belbëzoi këto fjalë, ktheu shpinën dhe u largua. Si duket e kuptoi mirë shqetësimin tim dhe nuk desh të më vinte në siklet.

Pa lajatur vendit, e përcolla me shikimin tim deri sa u largua mbrapa makinave, ku s'arrija të shihja më.

Mbeta e hutuar, s'dija çfarë të bëja me veten time. I gjithë trupi m'u çua peshë, merrja frymë me zor, zemra më rrihte me ritmin e çekanit të kovaçit. Bile, herë-herë, dukej sikur donte të dilte nga kraharori në tavolinë, kurse këmbët poshtë saj po më dridheshin si thupra në ujë e duart mbi tavolinë, si zorra në prush.

Kur nxora pasqyrën nga çanta, pashë fytyrën time që ishte skuqur sikur zjarri, më dukej se çdo moment do të merrte flakë. Preka faqet me duar, po çka me prekë, digjnin si gaca zjarri. Në gotën që kisha para në tavolinë laga mindilin, me qëllim që të freskoja paksa faqet e mia që po digjeshin si prushi. Për fat, edhe im atë nuk lëvizi shpejt nga tavolina e vet.

Kur u qetësova një fije, më ra ndërmend që e kisha mësuar si quhej. E kisha skanuar me sytë e mi atë emër që e kishte të shkruar në çantën e tij. Në cepin e saj ku ishte shkruar, *Abdullah Hasani*, mezi e lexova, se shkronjat ishin shumë të vogla.

Për të mirën time, im atë vazhdoi edhe pak bisedën e tij, me ata dy njerëz të panjohur. Saktësisht, aq sa unë pata nevojë të qetësohesha. Ai përjetim më trishtoi dhe gradualisht kishte filluar të zinte vend dhe të gjente paqe në mua, por zemra kishte ngadalësuar rrahjet e forta, ndërkohë që dridhma e këmbëve dhe e duarve kishte pushuar fare.

Me duar peshoja mbi gjoksin tim, sikur doja të ngjeshja në zemër gjithë atë përjetim, sepse nuk doja që të më iknin gjithë ato çaste të bukura që unë i kisha përcjellë me djalin sykaltër. Ai më kishte grabitur fijet sekrete të zemrës sime dhe kishte depërtuar tek unë me atë shikimin e tij magjik. Pastaj, nuk doja të fshija figurën e asaj fytyre të pafajshme që posa kishte qëndruar para syve të mi. Po edhe doja të dëgjoja tingujt e zërit të butë e të ëmbël që dilnin nga buzët e tija.

Vetëm emri i shkruar në kapakun e çantës që mbante mbi supin e djathë, më la përshtypje. Por, pasi doja të

mos humbisja asnjë gjë nga ky takim i papritur, mbajta mend edhe atë emër që nuk më pëlqeu fare.

S'vonoi shumë dhe im atë u ngrit nga ajo tavolina në cep dhe, pasi u përshëndet me dy burrat e panjohur, u drejtua drejt tavolinës sime.

- Qenke mërzhitur paksa, - më tha pa u ulur kur u afrua.

- Po, - i thashë me një zë të sigurt, që të mos kuptonte se çfarë po ndieja në ato çaste.

- Mirë. Eja të shkojmë, - më tha me një ndjenjë faji.

- Mirë, - ia ktheva edhe unë shkurt, sikur doja të lija të kuptonte që ishte e vërtetë se isha mërzhitur duke pritur atë.

Kjo gjë m'u bë si alibi. Pasi isha e sigurt që, nëse do të vërente diçka, do t'ia lija fajin atij.

Kur arritëm në shtëpi, ishte bërë vonë, nuk doja asgjë, kisha nevojë të rrija vetëm, që në qetësi t'i përpunoja përjetimet që kisha bartur me vete nga ai lokal. Për mua ishin shumë të rëndësishme, pasi më dukej që këto përjetime s'do t'i harroja kurrë. Mbi të gjitha, kisha nevojë të rrija vetëm, që këtyre përjetimeve të sotme t'iu bashkëngjitja edhe përjetimet e mëparshme, të cilat më kishin shoqëruar një kohë të gjatë, qysh prej ditës së parë kur kisha hyrë në ndërtesën e fakultetit.

Nuk vonoi shumë dhe në dhomën ku flija, erdhi vëllai im i vogël, Shabani, me të cilin ndanim dhomë. Duke dashtë t'i ikja bisedës me të, unë shtiresha sikur kisha fjetur. Kur u sigurova që ai kishte fjetur, kërceva nga shtrati dhe dola në dritare për të risjellë kujtimet e

mia me djalin sykaltër, të cilin e gjeta, por, për shkak të edukimit tim në prehër të frikës që bashkëjetonte me mua, për shkak të mentalitetit në familjen time, duket se po e humbja përsëri.

Falënderoj Zotin që, së paku për Shabanin, nuk duhej të shqetësohesha. E dija, që kur atë e zinte gjumi, nuk zgjohej më deri në mëngjes edhe po të kallej shtëpia. Gjëja e vetme ishte të mos zgjoja prindërit nga gjumi, duke bërë lëvizje të pakontrolluara me dritaren.

Dikur nxora nga nënjastëku telefonin tim *të mençur* dhe kërkoja në “facebook”. Mirëpo, me emrin që kisha parë në kapakun e çantës magjike, nuk arrija të gjëja gjë. Me mbiemrin *Hasani* gjeja shumë adresa, por nuk përkonin asnjë me sykaltrin që unë kisha njohur. Vërtetë kishte shumë faqe me emrin *Abdullah* edhe me mbiemrin *Hasani*, por të gjithë ishin prej diku largë vendit tonë dhe shënimet në disa gjuhë që nuk i kuptoja. Ndoshta, ishte aty edhe ndonjë shqiptar, por nuk arrita ta gjeja. Dëshira për ta gjetur aty njeriun e ëndrrave të mia më la duke shfletuar faqe pas faqeje, por si duket, diku në orët e para të mëngjesit, më kishte zënë gjumi.

Ishte dita e parë në konvikt, pasi im atë kishte pranuar kërkesën time. Po dhe ime ëmë, më në fund, gjatë ushtrimit të “pushtetit të saj gjatë natës”, kishte dhënë dritën e gjelbër.

Nëmëngjes, im atë u vonua në punë duke më ndihmuar t’i shkarkoja të gjitha gjërat që kisha marrë. Njëherë u duken pak, po kur u bënë të gjitha bashkë, mëzi i zuri makina. Edhe unë u kujdesa të merrja të gjitha gjërat e mia, sikur po shpërngulesha përgjithmonë.

Atë mëngjes, vetëm sa i futa brenda në dhomë pajisjet e mia, i lashë ashtu në valixhe siç i kisha sjellë, pasi duhej të shkoja në ligjërata. Në mbrëmje, shoqet e konviktit më ndihmuar të sistemoja gjithë atë *pajë studenti* dhe më udhëzuan të përdorja gjërat që ishin aty.

Ndër vajzat që gjeta aty, disa i njihja e disa jo, por ato të gjitha ishin të mësuara në atë mjedis, prandaj edhe ishin të hareshme, bënë lojëra me njëra-tjetrën dhe qeshnin me naivitetet e mia. Ato e kuptonin se ç’do të thotë për një vajzë fshati, të largohet prej shtëpisë. Duke u përpjekur të më ndihmonin në përballjen me

vështirësitë e natës së parë në konvikt, ndenjën deri vonë me mua. Por çka mund të më ndihmonin të mirat vajza, kur unë me vete kisha pru, jo vetëm valixhet, por edhe gjithë ato turbullira që ishin mbledhur grumbull në mendjen dhe zemrën time. Prandaj doja sa më parë të shpërndareshim ashtu, që të lundroja në vorbullën e mendimeve vejtake. Por vajzat, e sidomos njëra nga shoqet e dhomës, duke parë heshtjen time si huti dhe distancimin tim si mërzi, mendonin se kjo gjendje buronte nga fakti që isha larguar për herë të parë nga familja. Këndej edhe filluan të bënin gallatë me mua dhe të më vinin si në lojë.

Ato flisnin për familjen si një qendër e torturimeve, ku cungohen liritë e vajzave. Pastaj flisnin për lirinë që ofronte konvikti. Bile, nganjëherë tejkalonin kufirin duke bërë lojna me mundësitë që kishim për t'u shfrenuar.

- Ec, bijë! Hajt, gëzohu me ne, – po thoshte njëra nga ato, që unë akoma s'ia dija emrin.

- Ti ke me u kënaqë me ne, – më tha një tjetër dhe më përqafoi, si ta kisha motër.

- Mirë, mirë, keni të drejtë, – iu thashë. Hodha pas shpine kujtimet e mia dhe fillova të argëtohesha me to.

Kuptohet, aq sa arrija, pasi zemra dhe mendja më çonin te një dëshirë e vetme që kisha. E ajo ishte: *Të gjeja atë njeriun e mistershëm, emri i të cilit nuk më pëlqente fare*, por gjërat e tjera të tija më dukeshin të përkryera. Bile, shkoja aq larg, sa mendoja që ai duhet të ishte një njeri i ndershëm, zemërmirë, i butë dhe i dashur. Shpresoja që ai do të më kuptonte më së miri

nga gjithë të tjerët, që ...!

Aq shumë isha fiksuar në këtë njeri, sa që isha dobësuar shumë. T'ju them të drejtën, sa herë shihja veten në pasqyrë, më dukej se gjysma ime ishte shkrirë tashmë për të! Nuk arrija të kuptoja se çfarë po ndodhte me mua, por një gjë ishte e qartë që unë kisha ndryshuar tërësisht dhe nuk isha më ajo e mëparshmja.

Jeta në konvikt ishte e bukur, vije kur të doje, dilje kur të doje, mësoje sa të doje. Nuk kishe nevojë të mendoje a të blej apo mos të blej ndonjë gjë, por a ke apo nuk ke mundësi financiare. Nuk më lodhte më vajtja e ardhja nga fshati në qytet. E, as nuk ma brenin veshin fjalët e këshillat e nënës, e cila për çdo natë më helmonte zemrën duke m'i vënë në pah të gjitha të këqijat e mundshme, sipas saj.

Në përgjithësi, këtu vajzat ishin të pjekura. Jetonin jetën e rregullt, mësonin sa mundeshin, silleshin me ndershmëri dhe impenjoheshin për të ruajtur veten e tyre nga lakmiqarët. Por, me thanë të drejtën, shumica e shokëve tanë silleshin korrekt me ne. Kishte ndër ta që iu flinte zemra në njëri-tjetrin dhe vazhdonin miqësinë e tyre, por jo më tepër. Bile në shoqërinë që njihja ujë.

Tani ishte krejt ndryshe, kisha kohë për vete dhe mund të studioja më shumë. Nuk mungonin as "kacafytjet" rreth rreziqeve dhe paragjykimeve të mosbesimit me time ëmë, por nuk ishin më të përditshme, ato përsëriteshin vetëm në fundjavë, kur shkoja në shtëpi. Edhe atëherë nuk është se e tepronim, pasi na kalonte koha më shumë duke u çmallur me njëra-tjetrën sesa duke debatuar. Nganjëherë ishim aq të përmalluara, sa

që nuk na binin fare në mend të këqijat e botës.

Me thanë të drejtën, bisedat me time ëmë ishin më të lezetshme. Si duket, fakti që nuk shiheshim gjatë gjithë javës, na shtynte më shumë të dinim për njëra-tjetrën sesa të merreshim me të tjerët. I tregonim me hollësi shoqja shoqes ato që kishim përjetuar gjatë javës. Ajo më njoftonte mua për gjërat e shtëpisë deri në detajet më të vogla e unë i rrëfeja asaj përvojat e mia me shoqet në konvikt e në fakultet. Kështu që, ato ligjëratat e moralit, të fesë e të zakoneve nuk zinin më vendin kryesor në bisedat tona. Ndodhte që rrija me nënën, deri në mesnatë duke biseduar si dy shoqe. Aty-këtu, bënte ndonjë pyetje ose thoshte ndonjë këshillë, por nuk insistonte më si më parë. Në fakt, ime ëmë filloi të besonte se tashmë isha një vajzë e pjekur.

Nganjëherë, edhe vetë befasohesha sesa tolerante bëhej ime ëmë në bisedat tona. Tolerante, sa që s'arrija të kuptoja si ishte e mundur që ajo më shumë më besonte tani kur kisha të gjitha mundësitë për të qenë *e keqe*, se sa më besonte kur unë isha nën kontrollin e rreptë të saj, atëherë kur s'kisha asnjë mundësi t'u shmangesha syve të saj, për të bërë ndonjë gjë.

Edhe udhëtimi, në fundjavë, me tim atë ishte shumë më i këndshëm. Ai, sa herë që vinte të premtëve të më merrte, te rrethi shmangte makinën nga rruga, dilte jashtë, më përqaftonte dhe më hapte derën e makinës. Sikur të isha unë princeshë e jo vajza e tij. Po edhe të hënën, kur më linte te fakulteti, nuk largohesha menjëherë, por priste aty deri sa largohesha nga shikimi e tij.

Para se të dilja nga makina, më thoshte:

Kalo mirë, Shpresa e babit! Po pate nevojë, e di ku më gjen.

Po, po, pa merak! Ti, kënaqësia e Shpresës sate e siguria e shpresës sime.

Po edhe të premtëve kur më merrte te rrethi, thoshte gjithnjë:

- Si ka kalua javën Shpresa e babit? Je mirë?

- Mirë, mirë! Por më ka marrë malli për ju! - i përngjesha unë.

Pastaj filloja t'i tregoja se sa ishte e madhe ajo *e mirë* ose çfarë problemesh dhe vështirësish gjendeshin në mes të asaj *të mire*.

Nuk e di pse, por prindërit e mi ishin gjithnjë më tolerantë me mua dhe më besonin më shumë tani që jetoja në konvikt se kur isha me ta në familje. Gjithnjë e më shpesh, shtirra mendjen time për të gjetur arsyen e tolerancës, që për mua nuk kishte kuptim. Ngaqë nuk arrija të kuptoja se si ishte e mundur që kur nuk kisha kurrfarë mundësie gabimi, zemëroheshin për çdo sjellje timen, nuk kishin besim te unë dhe donin të më mbanin në vëzhgim të përhershëm. Kurse tani, kur sillem si *vajzë qyteti*, mund t'i bëj *të gjitha të zezat*, më njohin lirinë time, nuk provojnë të përzihen në gjërat e mia, më besojnë më shumë dhe shpresojnë më tepër në frytin e edukimit që më kanë dhënë.

Shpesh rrija mendjen duke u përqendruar në këtë pikë, po nuk arrija të gjeja burimin e kësaj tolerance të prindërve të mi. Bile, shpeshherë kam bërë debate të forta me shoqet e mia, për të parë nëse ato do të mund

të më ndihmonin të gjeja fijen e këtij ndryshimi, por edhe kjo qe e kotë.

Njëherë mendova se burimi i tolerancës ishte te malli që kishin për mua. Veçse kjo nuk e arsyetonte sjelljen e gjyshit, i cili nuk donte të fliste me mua për asnjë gjë më shumë se sa përshëndetjet e zakonshme. Ai, bile e kishte bezdi kur unë e përqafoja. I pëlqen të më japë dorën, eventualisht të më përkëdhelë flokun, ose më së shumti të më puthë ballin. Edhe kur unë, nganjëherë përvidhem dhe arrij t'i afrohem për ta puthur ose për ta përqaftuar, ai më shtyn me te dyja duart, dhe më thotë: *“Tybeistikfa! Shkolla i ka fajet! Që ju mëson këto gjana!”*

Kur isha fëmijë, gjyshi kurrë nuk pritse që unë ta përqafoja e para. Ishte ai që më ngrinte para duarve, më merrte ngrykë me gëzim dhe më shtrëngonte fort në gjoksin e tij. Tani më shmanget dhe mban një largësi të çuditshme ndaj meje. Edhe kur e zë gafil nganjëherë, vërej qartë zemërimin në fytyrën e tij. Nuk e di se si e kap njëfarë sikleti dhe fillon të ndihet keq, kur trupi im i zhvilluar puqej në trupin e tij të brishtë.

Njëherë, deri sa ne shoqet e konviktit bisedonim me njëra tjetrën për familjet tona dhe për prindërit, dolën në pah shumë gjëra që unë nuk i kisha ditur kurrë. Po edhe mora përgjigjen në disa pyetje të rëndësishme lidhur me familjen time. Ato flisnin haptas dhe arsyetonin gjërat shumë më ndryshe se unë. Bile, u habita me naivitetin tim. Unë nuk i kisha ditur shumë gjëra dhe ato që i kisha pasë njohur, i kisha kuptuar krejt gabim.

Bisedat tona bëheshin një herë në javë dhe ishin të rregullta. Për çdo javë gjenim një temë të caktuar,

pasi kështu, biseda jonë ishte më interesante, gjërat thuheshin më qartas dhe debati bëhej më i vlefshëm.

Kësaj radhe, tema kryesore ishte *Përvoja personale në raport me familjen*. Aty nisi një fushëbetëje e rrëfimeve. Disa ishin aq të sinqerta sa ta rrëqethnin trupin. Njëra nga vajzat e pranishme, na shtangu të gjithave me rrëfimin e saj. Ajo po thoshte eksperiencën me prindër. E nuk ishte larg nga përvoja e të tjerave. Tregonte se prindërit e saj e kishin dashur dhe se në thelbin e zemrës tyre kishin sensin e tolerancës. Mjerisht, s'kanë qenë të lirë, pasi i janë nënshtruar një lloj robërie të pavullnetshme, që bazohej te gjykimi, "Çka kanë me thanë tjerët"? Këtë ne e quajmë sot, opinion publik. Vetëm se mes opinionit publik e nënshtrimit të vullnetit të të tjerëve del në pah qëllimi, ku njëri është në shërbim të mbrojtjes së të drejtave e tjetri në cungimin e tyre.

Pothuajse të gjitha vajzat, deri sa rrëfenin eksperiencën e tyre në familje, në një mënyrë apo një tjetër, vinin në dukje mungesën e lirisë në familjet e tyre. Kjo e drejtë, sidomos, i mohohej gjinisë femërore. Disa, nga rrëfimet që tregoheshin aty, ishin vërtet rrëqethëse. Njëra nga vajzat, qe unë e njihja vetëm nga pamja, po tregonte një histori dramatike, që i la shtangur të gjitha vajzat:

- Motra ime e madhe ka pësuar fatin e keq. Ajo është një nga shumë viktime të do zakoneve të prapambetura të rrethit tonë. Ajo sot jeton, me një familje të mëkëmbur dhe gëzon pasuri të shumta. Por, çka po i vyejnë!

- Ha, ha, ha!! Si çka po i nevojitet pasuria!? Bijo! Sot, po s'pate pare në xhep, s'je askushi! - Ndërhyri Lulja, e

cila mori flokët me te dyja duart, mu aty te cepi i qafës dhe i hodhi pas shpine.

- Lëre të flasë! Mos ndërhyj! - po i thoshte Zana, e cila kishte hapur sytë, veshët dhe zemrën. Dukej që ajo ishte e interesuar të përpinte çdo fjalë që nxjerrke goja e rrëfyeses, kur vazhdoi:

- Familja ime jeton në fshat! Aty të gjithë jemi myslimanë. Në familjet tona ushtrohen disa zakone të rënda, që ta marrin shpirtin. Më së shumti, nga këto zakone e ka pësuar motra ime e madhe. Ajo, qysh në moshën 16-vjeçare u martua me një burrë shumë më të vjetër se vetja. Jo pse dëshironte, por pse ashtu të tjerët e kishin përcaktuar fatin e saj. Nuk ju merr mendja, por arsyeja e fatit të zi të saj ishte krejt banale.

Këtu iu zu fryma, po edhe fjala iu lidh në fyt. Nisi të përpihej me qëllim që të frenonte mllëfin e ta ndalonte vajin që ishte gati t'i gufonte nga zemra e saj. Lulja u afrua dhe filloi t'ia fërkonte shpatullat, duke dashur ta ndihmonte në përpjekjet e saja për t'u përmbajtur.

Zana duroi pak, por nuk donte të mos e dëgjonte deri në fund historinë e saj. Këndeje, pasi rrëfyesja e ngjarjes zuri të merre frymë përsëri, ndërhyri dhe tha:

- Mos ki merak! Të gjitha ne kemi nga një histori të dhimbshme, lidhur me liritë tona dhe primitivizmin e mjedisit familjar ku jemi rritur. Po, po, vazhdoje rrëfimin tënd!

Fati i zi i saj ishte se shtati i ishte zhvilluar më shpejt sesa moshja që kishte. Në moshën 14-vjeçare ajo kishte një pamje të formuar femërore. Bukuria e saj filloi

të mahniste burrat e martuar, lëre më beqarët. Në të vërtetë, ishe tepër e bukur, shtatnaltë, flokëgjatë, hundëhollë dhe gjoksmadhe. Faqet e saja kuqëlonin si gaca prushi. E sytë e saj të zi, në lugun mes mollëzave të faqeve dhe vetullave, dukeshin si kokrra rrushi. Pastaj, sa herë i mbështillte ata sy me qerpikë, shkëlqenin edhe më shumë kur hapeshin. Nuk mund të imagjinoni si e dominonte gjithë fshatin kur dilte në rrugë. Kur ecte rrugës, gjithë burrat mbeteshin pa frymë, derisa e shkonin shtatin e saj të formësuar me vija harmonike e të bollshme.

Në fshat çmendeshin pas saj, burra pleq e djem të rinj e nëpër oda, pranë xhamisë dhe në kafenenë e katundit, e mbanin nëpër gojë me gjithnduer “*emni*” dhe zhvillonin fantazitë e tyre.... Por ajo, në naivitetin e saj dhe zemrën fëmijnore që kishte, nuk e vërente fare se çfarë po ndodhte rreth saj. Bile, nganjëherë, *për t’i vënë flakën* një situatë dhe *për t’i çmendur* djemtë, shkelte syrin e majtë!

Prindërit *duruan* deri sa kreu shkollën fillore, pastaj jeta e sime motre u shëmtua dhe u ndëshkua nga robi, ndërkohë që Zoti i kishte dhënë bukuri të pashoqe.

Vërtet, po të pyesësh atë, ajo do thoshte: Kështu e ka dashtë fati! Por unë e di që jeta saj ishte shndërruar në ferr, bash kur mbaroi klasat e fillores. Asaj nuk iu lejua më të dilte nga shtëpia, pa pasur një shoqëruar, të luante me vajzat e tjera ose të rrinte e vetme me të afërmit e vet, as që bëhej fjalë. Bile, as me Hysenin, djalin e axhës që e donte si vëlluan e vet, nuk guxonte të rrinte vetëm.

Gjyshi, që rrinte më shumë me pleqtë e katundit të xhamia e fshatit, sa herë vinte në shtëpi, ia sillte babës gjithë fantazinë e prishur të burrave të katundit, të cilët, pas faljes në xhami, vështronin gratë e huaja që kalonin aty pari.

Nuk kalonte ditë që nuk i thoshte babës: *Martojë çiken, a sheh se është bâ si pelë! Hiqe prej shpije sa s'jemi koritë!*

Kështu edhe ndodhi, kur i mbushi 16 vjet, gjyshi e martoi për djalin e një plaku që shkante me të në xhami. Më dhimbet se ia vodhën rininë. Ajo e ngrata nuk e kishte jetuar asnjë ditë të lumtur të rinisë së vet. S'ka pasur mbrëmje të maturës, s'ka lozur me moshatarët e saj, s'ka dalë me shoqe asnjëherë. Paramendoni, natën e maturës, në vend që të mendonte për të blerë një fustan të bukur, asaj i është dashur të vejë shaminë në kokë.

Po mirë, i thashë, edhe në fshatin tim në të kaluarën kështu i kanë trajtuar vajzat, tani kuptohet që gjithçka ka ndryshuar. Por, nëse paska ndodhur kjo me motrën tënde, si është e mundur që ti je këtu?

- Hu! Hu! Na thuaj! – ndërhyri Zana.
- Hesht! Lëre të flasë, - i tha Lulja.
- He, po! Kjo është gjëja e vështirë të kuptohet, – u përgjigj ajo. Dhe vazhdoi të shpjegonte historinë e saj.

Për këtë gjë duhet ta falënderoj motrën time të madhe, e cila ngushëllimin e vuajtjeve të veta e ka gjetur duke luftuar për mua, si motrën e vetme pas tre vëllezërve.

Ajo, që atë ditë që kishte dalë nuse, ishte përbetuar në zemrën e vet, që do t'i luftonte këto zakone të

mbrapshta, që shuanin lulen e rinisë së vajzave tona. Jo vetëm kaq, po edhe prindërit dhe burrat e tjerë frikacakë të farefisit, që, duke mos pasur guxim për t'i kundërshtuar traditat e zakonet e mbrapshta, cungonin lirinë, shuanin gëzimin dhe iu përcaktonin fatin vajzave të tyre.

Më prekësja në gjithë këtë histori, kishte qenë *ditën e kanës*, kur ishte hallashtisë me familjen dhe të afërmit. Atë ditë i kishte pëshpëritë në vesh djalit të axhës, Hysenit: Këta njerëz janë të pashpirt, ne që na lidh gjaku në vëlla e motër, na ndajnë me mbeturina moralizuese. Zoti i vraftë! Të betohem, se kam për ta luftuar me gjithë shpirt këtë lloj morali. Vajzat e mia do të kenë lirinë e plotë të rrinë me djemtë e axhallarëve e me kushërinj, si me vëllezërit e vet.

Kur linda unë, ajo të njëjtin betim e kishte bërë edhe për mua, edhe pse deri sa u rrita, gjërat kishin ndryshuar. Megjithatë prindërit e mi hezitonin e nuk më linin të vazhdoja shkollën. Por ajo luftoi si luanëshë me prindërit dhe arriti t'i bindë ata.

Në atë kohë, burri i saj ishte ndarë prej vëllezërve, kështu që ime motër jetonte vetëm me burrin dhe me fëmijët e vet. Në këtë mënyrë kishte mundësi të takonte prindërit sa herë donte. Edhe në shtëpinë tonë, gjyshi tashmë kishte vdekur, kurse im atë ishte punësuar në qytet dhe kishte ndryshuar paksa ato bindjet e mëparshme.

Të gjitha këto rrethana, ndikuan që ime motër e cila luftonte pa u trembur, ta fitonte betejën e saj, për të drejtat e mia. Ajo gjithnjë i thoshte: *Mua më keni marrë*

në qafë, por këtë gjë nuk do ta përjetojë kurrë motra ime e vogël. Këto fjalë, një ditë e detyruan babën të pendohet, kështu që unë fitova të drejtën për t' u shkolluar.

Një vajzë tjetër, deri sa rrëfente historinë e jetës saj, u ndal te një konstatim shumë interesant. Ajo kallëzonte:

- Sjellja e prindërve tanë nuk buron nga mungesa e dashurisë, as nuk është dëshirë për të na cunguar liritë tona. Por thjesht, ata janë robër të një mentaliteti primitiv, të një shoqërie fanatike dhe të një morali dyfytyrësh “*Ban çka të duash, vetëm mos ta dinë njeri!*”

Shihni, shihni, pothuajse të gjitha ju që folët, dëshmoni se keni pasur më shumë trysni nga prindërit kur keni qenë me ta në shtëpi, se sa sot që jeni larg tyre. A e dini pse ndodhë kjo? – Pyeti ajo duke shikuar në sy secilën prej nesh.

Ne mbetëm të gjitha të mpira, pasi nuk dinim se ku donte të dilte me pyetjen e saj. Meqenëse asnjëra prej nesh nuk foli, ajo vazhdoi, duke iu përgjigjur asaj pyetjeje që vetë e kishte shtruar:

- Kjo ndodh për faktin se askush nga rrethi familjar ose nga fshatrat përreth nuk na sheh dhe nuk mund t' i akuzojnë prindërit tanë, për sjelljet tona. Nuk na shohin! S'kanë çka të thonë. Kurse këta në qytet, që i shohin sjelljet tona, nuk na njohin as ne as prindërit tanë. Prandaj, në mentalitetin dyfytyrësh, qëndrimi ynë larg shtëpie, është një lloj çlirimi për prindërit tanë.

Teoritë që dëgjova dhe debati që bëmë deri vonë, më hapën sytë që edhe unë t' i shihja disa gjëra ndryshe. Megjithatë, nuk mund të them se gjeta përgjigjen e duhur në të gjitha pyetjet e mia. Por, më duhet të pranoj

që im atë, kohëve të fundit, prej periudhës që jam në konvikt, është bërë shumë më i afërt dhe më i dashur me mua.

Në një mënyrë, ne nuk ishim vetëm babë e bijë. Ishim diçka më shumë. Disi, ne u bëmë shokë. Kështu që gjatë udhëtimit në fundjavë ai filloi të bashkëndante me mua shqetësimet e veta të punës, mosmarrëveshjet që kishte me time ëmë në shtëpi edhe shqetësimet e tija, si për shembull, rreth mungesës së burimeve të nevojshme ekonomike.

Edhe unë i tregoja të gjitha shqetësimet e mia, lidhur me studimet. Flisja me të mbi raportet që kisha me shoqet, e për gjithçka tjetër, por jo për përvojën me “djalin sykaltër”, që nuk e gjeja ende. Madje, fakti që ia fshihja këtë gjë më brente ndërgjegjen. Në një mënyrë, më dukej sikur po e tradhetoja. Edhe pse kjo dëshirë ishte aq e gjallë në mua, sa që s’arrija ta shkëpusja nga mendja asnjë sekondë. Bile, sa herë që kalonim pranë atij restoranti ku e kisha takuar për herë të fundit sykaltrin tim, automatikisht shkëputesha nga biseda që kisha me tim atë.

Në atë moment, para syve më paraqitej ajo skena e takimit të fundit më të. Njëherë e përjetova aq fort, sa që doja t’ia thosha tim ati: “Ndal, he ‘burë”! Të shohim nëse prapë është aty. Por, falë Zotit, arrita të përmbahesha.

Lulja ishte bërë shoqja ime më e mira që kisha në fakultet dhe shoqe dhome në konvikt. Na bashkonin shumë gjëra gjatë gjithë ditës. Unë dhe Lulja shpeshherë dilnim gjatë javës për kafe. Mirëpo, dita-ditës u krijua një problem për ne, pasi në lokalin ku dilnim rregullisht, filluan të na njohin pothuajse të gjithë klientët që vinin aty. Si rrjedhojë, as nuk arrinim të bënim një bisedë të qetë, sepse përherë vinte dikush që e njihnim dhe kërkonte të ulej me ne. Prandaj, kësaj radhe Lulja propozoi të shkonim në një vend tjetër, ku ajo kishte shkuar disa herë më parë, një ide që më pëlqeu edhe mua, ndaj dhe, pa hezitur fare pranova.

Deri sa nën hijen e një çadre po prisnim kamerierin të vinte për porosinë, unë dhe Lulja bisedonim për gjërat tona të përditshme. S'vonoj aq, u afrua kamerieri dhe na pyeti:

- Vajza! A e keni bërë porosinë?

- Hahu! - Lëshova një zë krejt pa dashje! Sepse, ende pa i ngritur sytë, kuptova se ishte zëri i sykaltrit që isha duke e kërkuar. Kur ngrita shikimin, pashë sytë e tij, nëpërmjet të cilëve po më përcillte një buzëqeshje

të ëmbël. Duke e parë, ndieja sikur ai vështrimi i tij po më depëronte bebëzat e syve e po më shkante në thellësi të zemrës sime. Thashë me vete se ky po do të përshkojë në thellësinë e zemrës sime, sikur do të zbulonte fshehtësitë e mia dhe për të parë se çfarë po ndieja për të. Në anën tjetër, edhe pse kisha mbetur e shtangur si të më kishte goditur rrufeja, nuk doja që ai ta shkëpuste atë shikim. Dëshiroja që nëpërmjet asaj rrezeje përvëluese të përvidhesha në mendjen e tij, për të zbuluar të njëjtën gjë.

- Njiheni gjë ju dy!?! - Ia priti Lulja me habi, sikur donte të shqyente atë buzëqeshje dhe të shkëpuste me dhunë atë shikim.

- Po! Jo!! - fillova të belbëzoja si e hutuar.

- Vërtetë! – nguli këmbë ajo.

- Jo, që njihemi, por më duket se jemi parë diku! - ia priti “sykaltri”.

- Ha, ha! - belbëzoi Lulja, me një dozë të madhe dyshimi. Dhe vazhdoi duke thënë: Mendova se ju njiheni!

- Ah! M’u kujtua, - ia prita unë. Jemi parë në një pikë karburanti më duket! Jo pse doja të sqarohesha, por kësaj radhe nuk doja që Lulja të merrte vesh gjithë historinë. Në anën tjetër, me asnjë kusht nuk doja që të lija të më ikte ky rast. Mendova, tani e kam zogun në dorë nuk do të lejoj që të më ikë prapë diku ku s’mund ta gjej.

- Po, po, më kujtohet, - tha ai - më duket se asaj radhe ishe tepër e shqetësuar!

- Jo, jo, isha e mërzitur duke pritur tim atë, që të përfundonte bisedën e tij me disa njerëz që nuk i njihja.

- Dy kafe, ju lutëm, – ia priti Lulja, e cila ende s'arrinte të kuptonte asgjë nga ajo që unë ndieja për këtë sykaltrin që po na shërbente. Por unë e kuptova, më këtë ndërhyrje ajo deshi ta ndërpriste bisedën.

- Ndonjë gjë tjetër, - tha sykaltri.

- Mjafton kafja, – ia prita unë me një zë të ëmbël, sikur doja t'i thosha shko e kthehu shpejt.

Posa u largua “sykaltri”, Lulja, më shikoi me një habi që ishte e përzier nga pak me zemërim. Dhe filloi të më thoshte:

- E di ti kush është ky?

- Jo! - Ia prita.

- Si, jo?! - m'u drejtua sikur donte të më kërkonte llogari.

- Si ta di unë, – i thashë – njëherë e kam parë në jetën time.

- As unë nuk e njoh, – tha Lulja.

- Por këtu, nga kamerierët e tjerë dëgjohet se është një kokërr budallai, që ka filluar të rrjedhë nga mendja. Nuk e kam zbuluar akoma përse, por kështu flitet, vijoi ajo.

Unë u habita se si fliste dhe nuk mund të përpija gjithë ato paragjykime që i shprehte ajo. Dikur, nuk durova dhe i thashë:

- Nuk e kuptoj! Si është e mundur që e paragjykon një njeri të panjohur?

- Ke të drejtë, - përgjigj ajo. - Unë për veti, nuk mund të pohoj të njëjtën gjë. Pasi nuk duket i tillë. Me të thënë të drejtën, sa herë që më ka shërbyer ka qenë i sjellshëm dhe s'kam vërejtur te ai ndonjë gjë të pazakontë. Përherë është i lezetshëm, i sjellshëm dhe të afrohet me shumë respekt e dashamirësi. Prej tij s'mund të përjetosh gjërat që zakonisht i bëjnë meshkujt e tjerë. Ka prej tyre që të gjuajnë me fjalë të pista, të bëjnë pyetje dykuptimëshe ose që të servilosën, gjoja se duan të jenë në shërbim të nevojave tuaja. Këtë djalin vetëm një gjë e karakterizon, shikimi mprehës dhe buzëqeshja e ëmbël. Por, varësisht gjithë kësaj, për të flitet sikur të thashë.

Akoma pa i mbaruar Lulja këto fjalë, u kthye sykaltri me kafet që kishim porositur. Na shërbeu me mirësjellje, respekt dhe edukatë. Pikërisht, mu ashtu sikur e kishte përshkruar Lulja, përjashtoi këtu atë shikimin e tij karakteristik që nuk e ndante prej meje.

Ishtë përt'u habitur se si ky shikim nuk ma shqetësonte më shpirtin. As nuk e ndjeva që po më rrëmbente. Nuk arrija të kuptoja se e çka ndodhi me mua dhe ku më kishte humbur gjithë ai zjarr që unë përjetova pak më parë. S'dija çfarë të mendoja, vetëm se supozoja që ai tashmë më kishte rrëmbyer të tërën. Fillova të ndieja një kënaqësi nga brenda që më rehatonte shpirtin, më kënaqte zemrën dhe më vinte në një gjendje ekzaltimi. M'u duk sikur doja të rrija në atë gjendje sa një jetë e tërë. Kur deshi të largohej e pyeta:

- Si ju quajnë? – Nuk duhej të lejoja të më largohej pa u njoftuar dhe pa shkëmbyer numrat e kontaktit. S'doja të prisja muaj apo vite të tëra deri sa ta gjeja

përsëri. Po edhe nuk doja të më digjte malli nën hirin e ëndrrave të mia.

- Më quajnë Gjon, – më tha, duke ia shkelur syrin Lules, e cila shpërfaqte në fytyrën e saj disa mimika që ishte vështirë t'i kuptoje a vinin nga kureshtja, dyshimi apo xhelozia.

- Faleminderit për shërbimin, - ia priti Lulja, sikur donte ta largonte prej aty. Nuk di a e pati se donte të më “shpëtonte” mua nga ai djali që kishte rrjedhur nga mendtë, apo nuk e mbante veten... cilado që të ishte arsyeja, unë nuk shqetësohesha fare.

Kur u largua kamerieri, Lulja vazhdoi të më thotë gjëra të shumta, herëherë të pakuptimta, lidhur me djalin, tashmë me tre emra: *Gjonin*, që në çantën e tij mbante emrin *Abdullah* e që unë e kisha ngjitur emrin *Sykaltër*.

Ndërsa Lulja fliste, unë e shikoja drejt e në sy, që të mendonte se jam duke dëgjuar me vëmendje. Por, në fakt, mendja ime kishte ikur krejtësisht nga tavolina. Mendoja, si është e mundur që një djalë aq i njerëzishëm, i sjellshëm, i butë, i pafajshëm e krejt mirësi, mund të ishte aq i “rrjedhur”, siç po thoshte Lulja?!

Pastaj i shtroja vetes pyetje të njëpasnjëshme. Për disa gjeja përgjigje, disa iu përgjigja sipas dëshirave të mia e do më mbetnin pa përgjigje fare. Njëra ndër to ishte: Si është e mundur që ai nuk ma tha emrin e tij të vërtetë? Atë emrin që unë kisha lexuar në çantën e tij. Mos vallë, vërtet është një nga ata mashtruesit për të cilët me fliste ime amë gjatë gjithë kohës? Mos ndoshta, është ndonjë fantazmë që shfaqej dhe zhdukej para syve

të mi e që kishte pamjen e njëjtë? Të gjitha këto pyetje pa përgjigje ma bënë kokën si centrifuga e makinës rrobalarëse që sillet me një shpejtësi marramendëse.

Lulja, që ndërkohë vazhdonte me komentet e saj, kur e kuptoi që unë nuk kisha fare mendjen se çfarë po thoshte, ngriti dorën e vet para syve të mi. E shkundi disa herë majtas dhe djathtas, që të më bënte me dije se e kishte kuptuar që isha tretur në mendimet e mia dhe që duhej të kthehesha në tavolinë.

Për çudi, atë natë fjeta mirë! Ndoshta, ngase fjalët e Lules, dyshimet e mia po edhe kujtimet e sugjerimeve të sime ëmë kishin ndikuar si një “dush i ftohtë”, që kishte fikur flakët e atij zjarri të ndezur kah moti tek unë. Edhe gjatë ligjëratave të rregullta në fakultet, isha krejt e qetë.

Dikur, pasdite vonë, megjithatë m’u zgjua një kureshtje. Doja t’u fryja gacave të fundit të atij zjarri që më ishte ndezur, pasi nuk doja të shuhej. Thosha me vete, nuk është e drejtë të lejoj që thashethemet e të tjerëve, të më largojnë nga ai person që më kishte bërë të ndihesha e lumtur dhe më kishte shkaktuar gjitha ato trazira në mendjen dhe zemrën time! Më duhet ta mësoj të vërtetën, thashë. Jo pse doja t’i kundërshtoja fjalët e Lules, që gjatë gjithë kohës më përsëriste: *S’ia vlen të kesh punë me të*, por doja t’iu jepja përgjigje pyetjeve të mia, që vazhdimisht më brenin përbrenda, si molci që bren drurin e ahut.

Pas ligjëratave, pa i thënë gjë Lules, u bëra gati, dola dhe u drejtova drejt lokalit ku e kisha takuar sykaltrin tim, që tani më thoshte se quhej Gjon. Sapo u nisa, e

po zbrisja shkallëve të konviktit, fillova të ndihesha në siklet. Mendja më tërhiqte mbrapa, kurse zemra më shtynte para. Megjithatë nuk u dorëzova. Ashtu, herë duke hezituar e herë duke lakmuar, pas një kohe arrita përsëri te ai lokali ku mbrëmë kisha pirë kafe me Lulen. Doja ta takoja vetëm për vetëm atë njeri të mistershëm e të mësoja kush ishte Sykaltri, që unë e dija se quhej Abdullah dhe ai më thoshte se quhej Gjon e shokët e tij e mbanin për budalla.

Sa hyra brenda lokalit, trupi filloi të më dridhej aq shumë, saqë mezi pritja të gjëja një vend për t'u ulur. Megjithatë, nuk doja të ulesha kudo, por dëshiroja të gjeja një vend të lirë diku në cep, ku nuk do të bija shumë në sy. Ende pa vendosur se ku do të ulesha, befaz m'u afrua Sykaltri, i cili më rrëmbeu edhe njëherë me atë shikimin e tij të rëndomtë dhe me keqardhje po më thoshte:

- Sot paske ardhur vetëm!
  - Po! Pse është problem për ty! – i thashë me habi.
  - Jo! Po, po më vjen keq që s'mund t'ju shërbej.
  - Pse? - Ia prita krejt e trishtuar.
  - He! Pse! – tha ai. - Pse, posa e dorëzova detyrën.
- Por pasi të pashë duke hyrë u ktheve vetëm sa me të përshëndetë.

Megjithatë, nuk mund të them që në sytë e tij shihej një ndjenjë e madhe keqardhjeje. Më shumë ishte një mirësjellje se sa një zhgënjim.

- S'ka gjâ! Mund të më shoqërosh, – i thashë. As vetë s'e di si më doli kjo fjalë nga goja, pa e menduar

fare. U skuqa, u turpërova para tij. Si duket, Sykaltri kuptoi menjëherë ndjenjën time të turpit dhe me një zë të pasigurt më tha:

- Këtu nuk mundem. Por, me gjithë qejf do të shoqëroj në një lokal tjetër, këtu afër.

Kisha mbetur pezull, ashtu gjysmë e kthyer nga ai e gjysmë nga dera. Nuk dija si t'i përgjigjesha. Nga zemra dilte një britmë që nuk dëgjohej, por kumbonte brenda mendjes sime, që thoshte: *Thuaj po! Ku të duash ti*. Por, urtia dhe ndërjegjja e frenonin përgjigjen. Mendoja, po çka nëse është ai maskarai për cilën më fliste ime ëmë, ose ai i "rrjedhuri" që më thoshte Lulja. Të gjitha këto mendime silleshin me një shpejtësi drite, mes mendjes dhe zemrës sime. Në fund, këtë duel e fitoi zemra. I thashë:

- Ku the se është ky lokali yt i preferuar?

- Këtu afër, - ma ktheu ai dhe vazhdoi. - Disi, ndihem më komod atje, pasi nuk pëlqej të rri për qejf në lokalin ku punoj. Këtu më njohin të gjithë, si ata që shërbejnë ashtu edhe ata që iu shërbejnë.

Filluam të ecnim paralel njëri me tjetrin. Deri sa ndërronim hapat, e sidomos deri sa kaluam në anën tjetër të rrugës, drejt atij *lokali tjetër* ku ishim nisur, nuk folëm asgjë. Ai diçka murmuronte *ja këtu... qe ... pothuaj se arritëm...* kurse unë kisha humbur mendjen fare. Kapa rripin e çantës me dorën e djathtë, gjoja se po sigurohesha që mos të më binte. Por e vërteta ishte ndryshe: doja të shtrëngoja gjoksin, në mënyrë që të qetësoja të rrahurat e zemrës, pasi pata frikë që ai do t'i dëgjonte të rrahurat e saj. Isha tërësisht e hutuar dhe

nuk arrija të kuptoja se çfarë po ndodhte me mua, vetëm se isha e vendosur të zbuloja të vërtetën, e më duhej ta ndiqja udhërrëfyesin tim që printe një hap para. Se si filloi të më rrihte zemra e të më prishej mendja, do të kisha ikur pa më hetuar fare.

Fjalët e para i shkëmbyem pasi e morëm porosinë, unë një lëng frutash e ai kërkoi një çaj mali.

Kur kryem punë me porosinë, bisedën e hapi Sykaltri. Ai mori pozicionin e burrit, bashkoi duart para vetës, mbështeti bërrylat mbi tavolinë, nxori në buzët e tija atë gazin karakteristik dhe më hodhi shikimin drejt në sy e tha:

- Ka kohë që njihemi nga larg e nuk ta di emrin!
- Deri sa po i thoshte këto fjalë, ai po përpiqej të më rrëmbente përsëri me atë shikimin e tij magjik. Unë e kisha parë edhe herëve tjera në sy, por kësaj radhe ishte krejt ndryshe. Nuk arrija të kuptoja nga i dilte gjithë ajo fuqi depërtuese dhe rrëmbyese që më shkundte shpirtin.

- Si the? Që kur njihemi me the? Ne dje u pamë për herë të parë, - ia prita.

- Ha, ha, ha, - qeshi me një gjysmë zëri, që i dilte butë e ëmbël nga buzët e tija. Pastaj filloi lehtë e lehtë t'i binte tavolinës me ata gishta të duarve që i kishte bashkuar. Dukej sikur donte të përcillte të qeshurit e tij me ritin e krismave mbi tavolinë. Mandej u drejtua, mori përsëri pozicionin e mëparshëm dhe vijoi:

- Po si ma thua këtë! Unë po bart në kujtimet e mia qysh atë ditë që të pashë në hollin e fakultetit. Kur më trishtojë me atë shikimin tënd naiv e të pafajshëm.

- Në radhë të parë, unë jam Shpresa!
  - E pastaj! – tha ai.
  - Në radhë ty dytë, ti atë ditë lexoje librin tënd dhe s’ të interesoje fare për mua.
  - Oho! - psherëtiu ai.
  - Prit, se është edhe e treta, – i thashë.
  - E çka na qenka e treta? - Pyeti ai me kureshtje.
  - Në radhë të tretë më duket se je një mashtrues ordiner, që di të rrëmbesh zemrat e vajzave me atë shikimin tënd magjik.
  - Heu! Shpresa, sa emër i bukur...
  - Normal! Është i bukur! Jo ai i yti *Abdullah*, – i thashë me ironi, por ai nuk e kapi prandaj vijoi.
  - Po ti s’paske kuptuar gjë fare! Unë vërtet lexoja librin, por të mbaja nën vëzhgim të vazhdueshëm me bishtin e syrit. Kurse për komplimentet e tua, nuk i prisja. Bile jo sot, bash herën e parë. Ti qenke vajzë topuz! Por megjithatë, faleminderit.
  - Jo, Jo, nuk desha të fyej, – ia ktheva.
- Por ai, me një mirësjellje të pashoqe, më shporonte me atë shikimin e tij e nuk donte t’ia dinte fare për fyerjet e mia. Sillej thuajse nuk i kisha thënë gjë. Megjithatë, para se të vazhdonte u përqendrua edhe një herë e me seriozitet, tha:
- Shpresë, çfarë emri i bukur!? Heu, dhe po të kisha pagëzuar unë, nuk e di nëse do të më kishte rënë ndërmend ky emër kaq i bukur.
  - Faleminderit, – ia ktheva

Biseda zhvillohej mirë, filloi edhe të bëhej e këndshme. Por unë, sikur kisha ardhur e inatosur, doja të dilnim në tema më rëndësishme dhe të sqaronim dilemat, që ishin ngritur tek unë. Kështu që, nuk u durova dhe e pyeta:

- Si the se të quajnë?

- A, nuk e paske mbajtur mend emrin tim? - tha ai me një habi. Dhe vazhdoi: Gjon e kam hala! S'ka si të ndryshojë nga dje. Kurse mbiemrin e kam *Albani*.

- Jo, jo, vetëm doja të sigurohem, - i thashë. Pastaj vazhdova. - Doja ta dëgjoj edhe njëherë nga goja jote që e nxjerr atë emër disi me krenari. Pastaj, shih, ta mësove edhe mbiemrin.

- Jo, jo! Mos m'iu bëj bisht fjalëve! Se fytyra të tradhton, - tha ai.

- Jo, për besë! Vetëm, si ta them! Paksa jam e hutuar. Nuk e di si më duket, kur u takuam në lokalin te pika e karburantit, ti kishe një emër tjetër.

- Nga e ditke ti këtë? Ne, atë ditë, nuk folëm për emrin!? Vërtet, unë doja ta mësoja emrin tënd, por ti ishe e trishtuar thoshe *baba, baba!* Pra, nuk desha të të vë në siklet. Prandaj edhe u largova pa të kërkuar njohje.

- Hej, njeri! Apo tallesh ti me mua! - i thashë e zemëruar.

- Jo! Runa Zot! - tha ai.

- Atëherë fol mirë! - ia ktheva.

- Mirë pra, më dëgjo! Dua që ta dish e të mos e harrosh kurrë! Varësisht, si do të shkojnë punët: Që atë ditë që të pashë në hollin e fakultetit shikimi yt naiv

dhe fytyra jote e pafajshme më kanë mbetur gjithnjë para syve. Kurse, prej asaj dite që të takova rastësisht në restorant, më duket që ke rrëmbyer mendjen time. Nuk arrij të kuptoj përse, por një gjë është e sigurt. Sa herë doja të harroja ndieja një trishtim dhe zbrazëti të papërshkueshme. Ti, me siguri nuk arrin të imagjinosh këtë gjë. Por unë e di se sa fort e ndiej praninë tënde në mendimet e mia. Ti je e vetmja vajzë që vazhdon të më sundojë mendimet e mia.

Ishte bukur të dëgjoje se si shqiptonte fjalë miradije për mua. Edhe vetë u mata disa herë, t'ia shprehja ndjenjat e mia, por s'pata guxim. Edhe pse shihej qartë sinqeriteti i tij, prapë s'arrita t'i shuaja dyshimet e mia me të cilat isha nisur prej konviktit. Dyshimet e mia dhe fjalët përkëdhelëse që dëgjoja nga ai, krijuan te unë një turbulencë trishtimi dhe kënaqësie...

Në mënyrë instiktive, u ngrita në këmbë, kapa çantën time dhe pa menduar fare i thashë:

- Tani më duhet të largohem. Paska shkuar vonë. Lulja, shoqja ime, do të tërbohet.

- Kaq shpejt, ende pa i krye llafet, – më tha ai, duke hedhur atë shikimin e tij mbi mua edhe më fuqishëm se herëve të tjera.

- Jo, jo, llafet tona nuk kryhen aq shpjet. Do të takohemi prapë. Mos ki merak, do ta vazhdojmë bisedën, – ia ktheva, paksa e penduar.

- Mirë, mirë, si të duash, - m'u përgjigj sykaltri. Por, a mund të di se kur do të kem fatin të përsëris këto momente kaq të bukura me ju, zonjushë?

Kuptova që isha nxituar, këndeje u ula përsëri. Më duket se edhe ai e kuptoi, që unë isha duke e parë me ndjenjën e pendimit, krejt dhembshuri dhe se kthimi im në tavolinë vërtet nënkuptonte një kërkim faljeje. Kështu që nuk reagoi fare, por në fytyrën e tij pashë që u zbut dhe ndjeva një lloj kënaqësie, pasi deri sa vëreja këtë Gjonin tim, më dukej që po shkrihej para meje, si një akulllore në diell.

- E kuptoj se duhet të shkosh, ndoshta ne meshkujt s'ju kuptojmë ju femrave!

- Eja nesër këtu, në të njëjtën orë! Dhe vazhdojmë bisedën, – i thashë duke ia rrahur lehtë e lehtë dorën që e mbante mbi tavolinë.

- U tha u bâ, - u përgjigj sykaltri.

Me një delikatesë të një burri zotëri, u ngrit në këmbë, kërkoi nga kamerieri të bënte pagesën dhe më shoqëroi drejt derës, duke më dhënë përparësinë e xhentëlmenit.

Kur dolëm jashtë, sykaltri donte të më përcillet deri te konvikti, por unë insistova që të ndaheshim aty, mu te dera e lokalit. E gjithë kjo vinte nga ndjenja e një vajze fshati që ka frikë nga hija e vet. Në ato momente më dukej sikur gjithë njerëzit që kalonin, ishin aty për të më parë mua. Në realitet kush mund të më njihte? Frika ishte vetëm të mos më shihte Lulja.

Në anën tjetër, mezi prisja të ndahesha nga ai, që të sistemoja paksa mendimet e mia të shkapërderdhura. Po dhe të lija mënjane gëzimin të shpërthente lirshëm, sepse e isha mbërthyer në brendi e nuk e lija të dilte jashtë. Nuk doja që sykaltri të kuptonte tërësinë e

ndjenjave të mia dhe gëzimin e tepruar që e kisha gjetur.

U përshëndetëm dhe kur u sigurova që nuk më shihte më, fillova të nxjerr pak nga pak ndjenjat e gëzimit që vlonin brenda meje. Deri sa arrita te dera e konviktit, eca, herë me njëjërën, herë me tjetrën këmbë. M'u duk sikur doja të fluturoja. Jam e bindur që shumica e njerëzve që më shihnin, kanë menduar se edhe unë isha e marrë, sikur thoshin për sykaltrin. Ecja hopthi, si këmbëkaçele, herë këndoja e herë qeshja. Njëkohësisht, herë shtrëngoja gjoksin e herë ngrija duart lart, ose thosha me zë të lartë: *O Zot! A është e vërtetë, që unë e gjeta djalin që kërkova?!*

Gëzimi i asaj mbrëmjeje nuk pati fund, aq më tepër që, kur erdha në dhomën e konviktit, nuk e gjeta Lulen. U gëzova ngase nuk pata nevojë të përballesha me ato pyetjet e saja të mërzitshme. *Ku ishe? Pse s'u lajmërove? Me kë...* Kështu, hyra menjëherë nën plafonin tim dhe vazhdova të shijoja ndjenjat e mia. Kur erdhi Lulja, bëra sikur kisha fjetur.

Arrita e para në kohën e caktuar te vendi i takimit sikur qemë marrë vesh mbrëmë. Për fat të mbarë, edhe tavolina e mbrëmshme ishte e lirë. Me t' u ulur aty, arriti edhe sykaltri. Sa e pashë, u ngrita në këmbë, si nuse katundi, për të shprehë nderimin ndaj burrave. Por ai nuk e vërejti këtë gjë. E kuptoi më shumë si një reagim gëzimi ose gjest dashurie. Unë e shkreta prita që do të më rrëmbente me ata krahët e tij muskolor, por jo. Më përshëndeti me një delikatesë e me mirësjellje. Doli pas shpinës sime, tërhoqi karrigen dhe më kërkoi të ulesha. Pastaj shtyu karrigen deri te leqet e këmbëve të mia dhe, si një xhentëlmen qyteti, priti deri sa u ndjeva mirë, mandej doli para meje dhe u ul në vendin e vet.

- Ç'është gjithë kjo mirësjellje e pamerituar? – i thashë.

- Ndoshta nuk buron nga meritat tuaja, por nga edukata ime, zonjushë, – ma ktheu.

Pasi u rehatua në karrigen e vet, më shporoi edhe një herë me atë shikimin e tij magjik dhe vijoi:

- Po si e ka kaluar ditën Shpresa?

- Mirë, – i thashë – ndoshta paksa e shqetësuar, por mirë. Nuk pata ndonjë vështirësi.

- Bukur! – ma ktheu.

- Po ti, si kalove? - e pyeta..

- Edhe unë mirë! Vetëm që sot kemi pasur më shumë punë se ditëve tjera dhe jam paksa i lodhur. Por, s'ka gjë! Tani do të çlodhemi bashkë.

Duke i shkëmbyer këto formalitete përshëndetëse dhe mirësjelljeje, erdhi kamerieri për të marrë porosinë.

Me mimikën e fytyrës ia bëra me dije që të vendoste ai se çfarë do të merrnim, pasi disa sekonda kisha nevojë të mos flisja, në mënyrë që t'ia vija nën kontroll emocionet e mia. Doja të sillesha mirë, por edhe t'ia thoja gjërat krejt sinqerisht ashtu sikur i mendoja. Doja troç, t'ia shprehja atë që ndjeja për të, pasi dje ngurrova t'ia shfaqja ndjenjat e mia. Kësaj radhe nuk desha t'ia dredh muhabetin.

Thashë me vete, u bëftë nami! Flaka i daltë! Nëse vërtet është shfrytëzuesi i ligështisë sime, do të shihet menjëherë; nëse është i “rrjedhuri” i Lules, do të kuptohet shpejt, pasi s'do të marrë vesh nga këto punë. E, nëse është mashtruesi, për të cilin më fliste ime ëmë, s'do të arrij të më bëjë gjë, ngaqë ne vetëm në bisedë jemi. Vërtet, s'kisha kah t'ia mbaja, duhej t'ia thosha edhe për respekt. Ai për këtë punë kishte pranuar të vinte përsëri sot, të më takonte.

- Hë! Do të flasësh diçka? - më tha, pasi bëri porosinë, duke parë që isha thelluar tërësisht në mendimet e mia.

- Po, dua të flas! Vërtet për të folur kam ardhur. Vetëm ti, dua të më dëgjosh me vëmendje dhe të më durosh deri sa të përfundoj.

- He, pra! Fol! Unë këtë gjë po pres tash sa kohë, – më ndërpreu fjalën.

- Dje më ke shfaqur ndjenjat e tua, kurse sot do t'i shpreh unë të miat. Dua të them se, që kur të kam takuar për herë të parë, më ke rrëmbyer me atë shikimin tënd magjik dhe qysh atëherë tek unë ka shpërthye një “vullkan” i fuqishëm ndjenjash, që tejkalojnë kapacitetet e mia të përballimit.

Nuk e di, nuk dua apo nuk mundem t'i frenoj, por një gjë është e vërtetë se ky “vullkan” më ka përmbysur mendjen dhe zemrën. Kam filluar të fantazoj gjëra që kurrë më parë as nëpër mend s'më kanë kaluar.

S'di si ta shpjegoj! Nga një herë, më duket sikur mua më ka mbetur vetëm fiziku, kurse mendjen dhe zemrën ma ke grabitur ti. Nuk mund të them që e ndiej këtë gjë që herën e parë. Por, nga ai takimi në restorant e tutje unë nuk jetoj ma si më parë. Nuk mund ta marrësh me mend! Nuk arrij të arsyetoj. Për Zotin, shpesh s'më zë gjumi natën. Gjëja e vetme që më qetësonte gjatë kësaj kohe ishte shpresa, që një ditë do të gjeja dhe do të rrinim së bashku, sikur po rrimë tani.

Ndodh që ndiej një zbrazëti brenda vetës. Më duket sikur jam duke lundruar në një humnerë mes dëshirave të mia iluzore dhe shpresës së rrejshme. Kjo nganjëherë më trishton, pasi më bën të mendoj se jam e humbur; e nganjëherë, më entuziazmon, sepse herë pas here po përpiqen rrugët tona.

Veç kësaj, sikur më përndjekin dyshimet e shumta, që janë të ndikuara nga të tjerët, e që po zënë vend tek unë. E, disa burojnë nga fantazitë e mia. Ato që grumbullohen nga të tjerët edhe i përballoj disi, ato që bëhen palë-palë nga shturja e mendimeve të mia, arrij edhe t'i arsyetoj. Por, pyetjet që i shtron zemra ime më mendojnë më tepër.

Ato nuk mund t'i injoroj. Bile, sa herë që të takoj, shtohen edhe më shumë. Ndodh që, duke mos gjetur përgjigjen e duhur në pyetjet e mia, bëhem si e marrosur. Nuk ia dal të kuptoj vetën time, se si nganjëherë me lehtësi, iu jap përgjigje tmerruese, pyetjeve të mia.

Flisja për çka ndjeja dhe ia shpjegoja përballjen time më të në ëndrrat e mia, ndërsa ai më vështronte si engjëll. Edhe pse sytë e tij nganjëherë e humbnin shkëlqimin, pasi përmytëshin në lot, pavarësisht se nuk rridhte nga lugu i syve të tij, megjithatë, dallohej se si dalëngadalë e mbushte brendinë e syrit të tij deri te gjysma e bebëzës. Një moment, kur pati frikë se do t'i bjerë pika e lotit, nxori facoletën, fshiu sytë dhe filloi të zbrazë nga zemra e tij ndjenjat e veta.

- Nuk e di se si ka mundësi, por kjo çfarë po ndodh mes nesh, më duket sikur një dramë, të cilën e ka përgatitur një regjisor i përkryer. Për çudi, edhe unë ndiej të njëjtat gjëra për ju, zonjushë. Jam bërë si i humbur, nuk arrij të të heq nga mendja asnjë çast. Mbi gjitha, më shkatërruan ëndrrat. Bile, ka netë që nuk fle fare, thjesht rri duke të të kujtuar...

Deri sa ai më tregonte për të gjitha përjetimet e veta, unë e shikoja me një kujdes të veçantë, pasi doja të

zbuloja nëse po më thoshte të vërtetën. Nganjëherë thosha: *Shpresë, hidhi pas shpine dyshimet e tua, ky është sykaltri i vërtetë, i dëlirë, i sinqertë, i sjellshëm...* Pastaj, më riktheheshin dyshimet e mia, e thosha me vete: *Ki kujdes! Mos u ngut!*

Duke qenë që doja të sigurohesha mbi saktësinë e thënieve të tija, disi si pa dashje ia ndërpreva fjalën e i thashë:

- Më fal, që po të ndërpres! Por kam dëshirë të flaktë të kuptoj disa gjëra që kanë nxitur dyshime të forta tek unë.

- E cilat na qenkan ato dyshime? – pyeti ai.

- Ja dyshimi i parë! – I thashë pa hezituat fare. Si është e mundur që te pika e karburantit, në çantën tënde, shkruhej një emër tjetër? E, ti më thua që je Gjoni!?

- Ha! Ha, ha! Po ku të paska ra në sy kjo gjë!

- Jo vetëm që më ka ra në sy! Por më ka shkundur mendjen që nga mbrëmë, – ia ktheva.

- Emrin e ndërrova para dy muajve, – më tha ai dhe vazhdoi, – nuk duroja dot të mbaja një emër që nuk më flinte në shpirt. Pata boll vështirësi t'i bindja prindërit e mi. Por ia dola. Pastaj nuk qe e lehtë as në gjendjen civile, ngaqë kërkonin njëqind shpjegime. Bile nganjëherë, kur hynin në çështje personale, doja të ngatërrohesha me ta.

Arrita t'i bind, me arsyetimin se ata më kishin vënë një emër që nuk përkon me kulturën tonë shqiptare. Doja që njerëzit të më thërrisnin shqip, *Gjon!*

- He! Ndoshta ke të drejt! Pasi kur fillova të kërkoja në facebook emrin tënd, më dilnin do arabë e do turq.

- Facebook nuk kam, po e besoj çka po më thua. Por, mendoja edhe faktin që unë duhet të nënshkruaj dokumente në fakultet, në punë e kur pas qindra viteve të studiojë dikush historinë tonë, do të thotë që këtu paska jetuar një arab, me emër e me mbiemër. Sikur duen me na thanë për nanën e Skënderbeut. Unë nuk dua që emri im të mbetet dëshmi e përhershme kundër meje. Tani, edhe mos mundsha me ba kurgja në jetën teme, kushdo që të lexojë emrin tim, do ta dijë që ka të bëjë me një shqiptar.

- Pa! Pa, pa, elbëzova, dhe vazhdova t'i thosha: Po ti na paske hyrë shumë thellë në këto punë!

- Për ty, ndoshta, është e pakuptimtë një gjë e tillë, pasi ti e ke një emër shumë të bukur. Ti, si të thuash fjalën shpresë, mbushesh me inspirim, të kënaqet zemra, po edhe ka kuptim. Por kur e thua "Abdullah", çka mund të përjetosh? Asgjë! Bile, vuan ta shqiptosh si fjalë, se fjala nuk është shqip.

Të gjitha këto që thoshte i dëgjoja me ëndje, ngase fliste sikur ai të kishte vetëdije të jashtëzakonshme dhe pjekuri të madhe për vetën e tij dhe për identitetin kombëtar. Për mua, këto ishin vlera që çmoheshin lart në familjen time. Po edhe mënyra se si i shtronte argumentet, linte të kuptoje se arsyetonte me një logjikë të shëndoshë. Kur përfundoi me punën e emrit, vazhdova me pyetjet e mia kureshtare:

- Po, Lulja! Ajo shoqja, që ishte me mua, kur u takuam para dy tri ditëve, aty ku ti punoje. Përse më

thoshte, se të gjithë shokët e tu mendojnë që ti je një...
më vjen turp të them!

- I marrë, i rrjedhur nga mendja... – ia priti sykaltri
që tani quhet Gjon.

- Pashë Zotin, më fal, - i thashë - Mos u shqetëso.
Nuk doja të zemëroja e as të lëndoja shpirtin tënd.

- Jo! Jo, shpirtin ma kanë shqetësuar e shkatërruar
shokët me mi. Jo ti, - më tha tejet i zemëruar.

- Pashë atë Zot, qetësohu! - Iu përgjërova me gjithë
shpirt. Nuk doja në asnjë mënyrë, ta prishja atë moment
të bukur, që e kisha pritur me shumë mall.

Ai, sykaltri im, që pak më parë donte të më përpinte
me ata sytë e tij të kaltër, mori frymë thellë dhe filloi të
fliste:

- Jo, jo, s'ka gjâ! Nuk jam i shqetësuar. Por këto
gjëra më lodhin nganjëherë. Edhe pse gradualisht po
mësohem me këtë "pis millet", që ka mbetur në të keqen
e vet. E, s'ka bir nane që mund ta nxjerrë prej atje. Pasi
nuk di e as nuk do të pendohet për gabimin e madh që
ka bërë në të kaluarën.

Djali ta marrë! Edhe këta, nganjëherë janë si serbët,
që e trillojnë historinë për të mbuluar marrëzitë e veta.
Serbët, bile i kuptoj se e bëjnë për interesin e popullit
vet. Por këta tanët, që duan ta harrojnë, duke e mpirë
shpirtin e tyre me gënjeshtër, vetëm e vetëm, që të mos
ndiejnë turpin e fajit, këtë s'mund ta marr vesh. Këtë,
jo vetëm nuk e kuptoj po edhe nuk dua ta pranoj, – i
mëshoi tavolinës me grusht, fshiu hundët me façoletë
dhe vijoi:

- Le të dalin mendsh të gjithë! Unë jam i bindur që nuk jam i krisur. As nuk kam rrjedhur nga mendja, nuk jam i pagdhendur sikur mendojnë shokët e mi, familja ime, ose ajo shoqja jote, Lulja, apo si e ka emrin.

S'po di si ta them. Nuk di si ta përshkruaj. Nganjëherë më duket se diçka nga brenda më ka rrëmbye. Një forcë e pashpjegueshme më shtyn përpara për të gjetur të vërtetën. E kur e gjej atë, nuk dua ta mohoj, nëse do të duhet të turpërohem. Bile, jam gati t'i bie mohit edhe familjes sime. Nëse kanë bërë gabim historik kur janë konvertuar në islam, le ta pranojnë!

Deri sa ai fliste me pasionin e tij për njëfarë të vërtete, edhe pa e kuptuar fare për çka e kishte fjalën, megjithatë tërë mendja dhe zemra ime ishte përqendruar tek fjalët që dilnin nga goja e tij.

Ai më fliste për *tradhtinë kolektive* që gjyshërit tanë kanë bërë gjatë historisë. Më shpjegonte edhe se si është duke u zhvilluar një servilizëm i papërshkrueshëm i gjeneratave të reja ndaj pushtuesve të dikurshëm, për mohuesit e së vërtetës historike dhe trashëgimisë kulturore. Se si të njëjtët po përpiqen sot të na i zhvlerësojnë Skënderbeun, Nënë Terezën, Pjetër Bogdanin dhe shumë e shumë figura të tjera që kombi ynë me mundim e me sakrifica, i ka ruajtur ndër shekuj.

Aq bukur fliste, sa kishe ëndje ta dëgjoje. E artikulonte qartë mendimin dhe e theksonte çdo gjë sipas rëndësisë që kishte. Herë pas here i përcillte me gjeste fjalët që thoshte, për ta forcuar më shumë pozicionin e tij ndaj argumenteve të shtruara.

Edhe pse e dëgjoja me shumë vëmendje dhe

përpiqesha të thithja çdo fjalë të dalë prej gojës së tij, megjithatë doja të ndërhyja, jo aq për të sqaruar mëdyshjet e mia, por doja t'i jepja mundësinë të pushonte pak, pasi po djersinte në të gjithë trupin. Sidomos, në ballë dhe nën mjekër, djersa kishte filluar t'i bëhej kokërr sa pika e lotit.

Më fal! Lëre njëherë këtë bisedë, se edhe vetë ndoshta nuk po arrij të kuptoj gjithë domethënien, - i ndërhyra.

Unë, vërtet s'arrija të kuptoja tërë ligjërimin që ai u përpoq të më shtjellonte me shumë pasion, por thjesht, thashë ta ndryshoj paksa bisedën. Më ra në mend kureshtja tjetër që kisha, lidhur me të. Dhe vazhdova me pyetjen time kureshtare të radhës:

- Po ai libri që ti lexoje!
- Cili libër!? - Më tha me habi.
- Librin që e mbaje me vete në çantë.

- Ah, ha! E kuptova! Është libri im më i dashur. Quhet, *Cnuneus Prephetarum*. Në shqip është *Çeta e profetëve*. E ka shkruar një argjipeshkëv katolik, 330 vite më parë, – foli me bindje duke u ndierë shumë krenar. M'u duk sikur i pëlqeu pyetja ime.

- Mirë, këtë *katolik* po e kuptoj, – i thashë - po kjo fjala “argjipeshkëv”, çka na qenka?

- Ha, ha! - Qeshi njëherë dhe vazhdoi të më shpjegonte. - Argjipeshkëv do të thotë i pari i kishës katolike në një vend të caktuar. E ky Pjetri, ishte më i madhi i kishës sonë katolike në të gjitha trojet shqiptare. Ai kishte organizuar kryengritjen e madhe të shqiptarëve kundër perandorisë otomane, por fati

nuk deshi që ne nëpër të, ta fitonim lirinë. Bogdani u infektua nga malaria dhe vdiq, para se të përfundonte misionin. – Këtu, ndaloj për një moment, luhati kokën disa herë dhe pastaj vazhdoi:

- Eh, po ta kishte fituar këtë luftë! Ne sot do të ishim zot në trojet tona. Po ja që... kështu qenka shkruar ky fati ynë.

Derisa ai fliste për katolikët, për kishën, për njëfarë argjipeshkvi, unë fillova të ndieja një të dridhme, si kur ngrin dimrit përjashta. Ballin ma kishte mbuluar një djersë e ftohtë. Në anën tjetër, zemra pothuajse kishte ndaluar së rrahuri e mendja m'u duk sikur pushoi. Kurse shpirti ishte ngrirë i tëri e fillova të mos ndieja më gëzimin, u shua shpresa dhe fillova të ndihesha si e humbur diku mes thepave të lashta të Bjeshkëve të Nemuna.

Përnjëherë gjithçka m'u bë lëmsh. S'arrija të lidhja gjërat. Një *Abdullah* që tani quhet *Gjon*, më flet për një ipeshkëv katolik me aq pasion. Kur përmend për kishën gjithnjë thotë *kisha jonë*. I lartëson veprat e krishterimit, kurse për fenë tonë s'e ka asnjë fjalë të mirë. Ose, ma mirë me thanë, nuk e përfill fare.

Dikur, vërshuan dyshimet e mia të mëparshme e kur u bashkuan me këto që po dëgjoja, krijuan një "cunam dyshimesh" që përmbysi gjithçka.

Thashë në vete: Heu! Ta marrë e mira këtë punë! Heu, në çfarë gracke paskam ra unë? Po ky qenka *shka*⁵ që po flet shqip.

- Prit pak, të lutem! Ti qenke me kryq? – Ia thashë me një seriozitet të ngrimë akull.

- Hë! Sa bukur do të ishte! Për fat të keq, nuk jam. Pastaj, mënyra se si po më pyet, po më lë përshtypjen se edhe ti je si gjithë të tjerët. Po, s'ka gjâ nuk ta marr për të madhe.

Vetëm se, kuptoje mirë! Unë nuk jam me kryq, sepse gjyshërit e mi më kanë *shkryqua* para disa gjeneratave e Kisha ende nuk më ka *rikryqua*, sepse pret që unë të kthehem me gjithë mend, me zëmër e me jetë.

E, mbaje mend! Kryqi është "*cungu i shpirtit tim*". Mbi të dua të ngjitëm për të parë të kaluarën e familjes sime. Mbi atë *cung*, dua të ulëm që të pushoj e të sodis vetën time dhe në të, dua të var të ardhmen time.

E kupton përse më quajnë të marrë, i rrjedhur, mendjeshpuar, tradhtar, i pafe, qafir! – Dhe ra në heshtje duke më shikuar drejt në sy, sikur donte një përgjigje nga unë. Por, fjalët që i dëgjova e kishin zbehur tërësisht shkëlqimin e syve dhe mprehtësinë e pamjes së tij. Kisha mbetur pa fjalë, disi më ishte zënë fryma e mezi prisja të ikja nga ky njeri enigmatik...

- Jo! S'kam ç'të them, – mezi i nxora këto fjalë nga goja, pasi isha mpirë tërësisht.

- Po ti, çka ke! Boll mirë ishe, – më tha ai me habi.

Në ato momente kisha mbetur pa fjalë, pa frymë e pa të rrahurat e zemrës. Në çdo mënyrë, doja të ikja prej aty e të tretesha diku larg, ku do të mundesha të mallkoja vetën.

Megjithatë, pas një kohe të shkurtër, mblodha vetën disi, shtrëngova dy cepat e tavolinës, ku po rrinim dhe thashë:

- Më fal! Gjitha këto gjëra më kanë bërë lëmsh. Po edhe paska shkuar vonë, kështu që më duhet të largohem.

Sykaltri im, *Abdullahu* i çantës, dhe *Gjoni* i pranishëm para syve të mi, u dëshpërua shumë. Duke përmbajtur vetën, ai shtrëngonte dhëmbët. Nën dhëmbë pëshpëriste me një zë të mekur:

- Me kë flas unë! Edhe kjo, si krejt të tjerët!

U çova në këmbë, e falënderova me mirësjellje për gjithçka, mora çantën time dhe u nisa drejt daljes së lokalit, kurse ai, pa lëvizur fare nga vendi, më përcolli me atë shikimin e tij karakteristik dhe me një pëshpëritje dëshpëruese:

- Do shihemi prapë nesër?

- Nuk e besoj, – iu përgjigja, - pa e kthye kokën mbrapa dhe ika.

Rrugës nuk isha si mbrëmë që fluturoja. Tani, nuk më mbanin këmbët më peshën e trupit. Mendja më ishte mpirë e zemrën nuk e dëgjoja që po më rrihte. Kështu që u detyrova të ulesha në shkallët e një dyqani, për ta rimarrë vetën, por edhe për të kuptuar nëse isha duke shkuar në drejtimin e duhur.

Sapo u qetësova, zemra filloi t'i shtonte të rrahurat që shkonin duke u rritur në mënyrë graduale. U ngrita në këmbë dhe u nisa. Ndieja një ligështi të madhe sa që mezi arrija t'i tërhiqja zvarrë këmbët e mia. Kisha frikë që nuk do të më çonin deri në konvikt. Gjatë gjithë rrugës përsëritja si e marrë të njëjtën gjë: Sykaltri me kryq! "*Shkau i qenit*"! Po si ia lejova vetës këtë gjë!? Pa e

njohur e pa e ditur. *T'puh*, e marrtë dreqi, e marrtë! Këto fjalë buronin nga zemërimi dhe zhgënjimi i tepruar, pasi dilnin nga buzët e mia, pa i menduar fare.

Kur hyra në dhomën e konviktit, Lulen e kishte zënë gjumi. Vetëm kur pashë orën, kuptova që kishte kaluar mesnata. Llogarita kohën dhe më doli që kisha bërë tri orë prej atij lokali deri te konvikti. *Zoti pe di, se kah jam sjellë e kah i kam ra rreth e rrotull!*

Në maje të gishtave u ofrova te shtrati, ashtu pa u zhveshur fare, hyra nën plafin tim. Mirëpo, pas gjithë atij ankthi e zhgënjimi që kisha përjetuar, fakti që Lulja po flinte, më dhuroi një fije gëzimi. Kjo gjë më erdhi si një fllad i verës, që të freskon shpirtin.

Oh! Isha e tërbuar, e dërmuar dhe e rraskapitur, s'kisha më fije force që të merrja frymë e le më të sqarohesha me Lulen. Bile as që doja, që ajo të merrte vesh për atë çka më kishte ndodhur. Kur hyra në shtrat, më vlonte kryet nga gjithë ato gjëra që kisha përjetuar. Atë natë nuk më zuri gjumi fare.

Disa javë, as që kaloja afër asaj rruge ku punonte sykaltri. I gjithë admirimi im për të ishte shndërruar në mllef. Falë Zotit, jo në urrejtje. Mirëpo, edhe pse nuk doja t'ia shihja sytë, shikimi i tij ishte strukur diku në skutat e zemrës sime, saqë, herë-herë, ndonjë rreze e atij shikimi magjik, shkreppte deri te mendja ime. Kjo *shkrepje*, nuk ishte vetëm një lloj vegimi po edhe një tingëllim zëri, që kumbonte si fjalë. Kjo do të thoshte se fjalët e tija ishin riregjistruar thellë në nëndien time. Tani vetëm se ktheheshin prej atje.

Edhe brenda shpirtit tim vazhdoja të ndieja të njëjtën zbrazëti që e ndieja më parë, deri sa e kërkoja. Vetëm se tani, ajo zbrazëti ishte rritur shumë, sa që filloi të bëhej një humnerë e frikshme. Në njëfarë mënyre, brenda meje më dukej sikur ishte hapur një tunel i errët.

Emocionalisht, doja të largohesha nga të gjitha përjetimet e mëparshme që kisha pasur, në mënyrë që ta harroja njëherë e përgjithmonë atë djall sykaltri. Por racionalisht nuk e arrija këtë gjë, sepse vazhdimisht më ngacmonin ato rreze shikimi dhe fjalët e tija bëheshin gjithnjë e më të qarta në mendjen time.

Dikur, kur e kërkoja por nuk e gjeja, më nxiste kureshtja dhe ndjenja drejt tij. Tani, më shumë më torturonin pyetjet që vetvetiu shtroheshin lidhur me të vërtetën për të cilën ishte i bindur, sesa ato që i shtroja unë lidhur me dyshimin tim. Bile, mund të them që disa nga pyetjet, si: *E çka, nëse ka të drejtë? Po nëse unë vërtet s'e di të vërtetën?* Pyetje si këto më persekutonin, deri në atë masë, sa që dilja nga vetja ime.

Kur nuk arrija të gjeja përgjigjen e saktë në pyetjet e mia që më silleshin nëpër mend e mallkoja vetën, mallkoja edhe Abdullahin sykaltër, që thoshte se e kishte ndryshuar emrin e donte të ndryshonte edhe fenë. E, kur nuk më mjaftonte gjithë kjo, filloja të mallkoja ditët që e kisha takuar. Prapë nuk ngopesha, kështu që e mallkoja tim atë që ishte ndaluar atë ditë të pika e karburantit; edhe Lulen që më kishte çuar në atë lokal për kafe... Kur nuk kisha më kë të fajësoja tjetër, mallkoja fjalët që m'i thoshte, sytë që më shkonin e lotin që më mashtroi. Pastaj klithja me gjithë zë: Ah! O, Zot! O Zot! Më nxirr nga kjo gjendje, se mbarova!

Edhe pse i bëja të gjitha këto nëmë, posa qetësohesha pak, menjëherë më riktheheshin kujtimet e përvojës me ata sy që të rrëmbenin zemrën. Në vesh më tingëllonte zëri i pafajshëm i Gjonit, që fliste me pasion për njëfarë të vërtete. Serioziteti i tij, bindja dhe çiltërsia me të cilat u qasej argumenteve, nuk më shqiteshin nga mendja.

Zhënjimi dhe gëzimi i njëkohshëm, mohimi dhe pohimi ciklik dhe beteja e arsyetimeve, ku herë fitonte e vërteta e Gjonit e herë ngadhënjenin qëndrimet e mia, prodhonin në mua një efekt të çuditshëm, një gjë mes

shpresës dhe zhgënjimit.

Ishte diçka mes refuzimit emocional të faktit dhe dëshirës racionale për të kërkuar të vërtetën. Me një fjalë, ishte kjo një lloj kureshtjeje në dëshpërim për t'u përballur me të vërtetën, si metodë dhe dëshirë për të arsyetuar zhgënjimin. Po dhe për t'u përballur me dështimin final të një përpjekjeje vetëmashtruese...

Me thanë të drejtën, kur gjykoja mbi argumentin e Gjonit dhe të vërtetën e tij, tek unë zgjohej një lloj vetëdije dhe dëshirë, për të qenë e sinqertë. I thosha vetës: Po unë gjithnjë kam dashur të jem në anën e së vërtetës. Si është e mundur, që kështu po i trajtoj argumentet e sykaltrit?!

Nganjëherë arrija edhe të arsyetoja disa nga argumentet e tija. Por fakti që ai donte të bëhej *kryqali*, më tërbonte.

Flas drejt, deri vonë, as që dija që mund të ketë shqiptarë me kryq. Te ne, me kryq ishin vetëm serbët. Kurse shqiptarët ishin të gjithë myslimanë. Kështu që të ishe shqiptar, automatikisht do të thoshe të ishe mysliman!

Sa më thellë mendoja në këtë drejtim, aq më shumë shuhej ai ndriçimi magjik i syve të tij. Jo që vetëm shuhej, por më mirë të them, mbyllej në errësirën e zemrës sime. Deri sa mendoja kështu e sidomos kur mendoja që babëloku im shkonte përditë në xhami, mbushesha me frikë. Thosha me vete: Po ta marrë veshë këtë gjë babëloku, shtëpisë sime flaka do i del?!

Le që më torturonte dhe persekutonte lufta ime e brendshme, mes emocioneve dhe arsyes, por vetë

fakti që nuk kisha me kë t'ia bisedoja këto gjëra, e bënte gjendjen time më të rëndë, se mund të mendohet. Herëherë, më peshonte në tru, deri në atë masë, sa që s'më merrte gjumi, s'më hahej buka e s'më kënaqte takimi me njerëz.

Një ditë, kur u lodha shumë dhe pasi pashë që isha duke vuajtur përbrenda, vendosa të bisedoja me shoqen time, Lulen. Ndoshta, jo t'ia hapja zemrën, por disi vjedhurazi doja t'ia merrja mendimin lidhur me të vërtetën, për të cilën më fliste ai *kryqalia*, të cilin unë e kisha refuzuar apriori.⁶ Megjithatë, dashuria për të vërtetën dhe mendimet e mia po ma dërmonin shpirtin.

Problemi ishte se me Lulen nuk ishte lehtë të bisedoje gjëra serioze. Asaj, më shumë i pëlqente të bisedonim për gjëra sipërfaqësore, me dozë humori ose rastësisht gjërat që kishin të bënin me mësimet. Asaj i duhej kohë për t'u përqendruar kënde; duhej të lodheshe, për t'ia gjetur çastin e volitshëm.

Rrallë ndodhte, por një pasdite, kur erdha në konvikti gjeta Lulen; ajo posa kishte bërë dush e po i thante flokët kaçurrela. Kur e pashë, u gëzova pa masë. Po, thashë me vete, ja një kohë e duhur për të diskutuar gjërat e mia me të. Vetëm se nuk doja, që ajo të zbulonte përjetimet e mia. Kështu, u mundova të sillesha krejt natyrshëm, të dilja gradualisht në temat që më interesonin mua.

- Sot paske ardhur herët, – më tha Lulja, në fytyrën e së cilës mund të lexoje qartas shenjat e befasisë, që njerëzit shpërfaqin, kur u ndodh diçka e papritur.

- Po! Erdha! Kisha problem me stomakun, – i përgjigja Nuk e di, mbase më bëri keq ajo pak picë që

hëngra mbrëmë.

- Edhe unë, për këtë punë mbeta në shtrat. As nuk kam dalë prej dhomë, – tha ajo Me të thanë të drejtën, kam fjetur deri në drekë. Tani bëra një dush e thashë të marr pak ajër të pastër jashtë, – m'u përgjigj ajo.

- Heu, ti qenke bërë për t'u shënuar në librin *Gines*,⁷ si gjumashen më të mirë. Po nuk e di a ekziston aty kjo disiplinë, – ndërhyra unë.

- Ha ha, ha, – qeshi Lulja.

Derisa Lulja qeshi dhe lëshoi nja dy-tri batuta të saja të rëndomta, unë mendova: Ky është momenti më i përshtatshëm, që të bisedoj me të gjërat mbi Sykaltrin. Ato gjëra që tash sa kohë po më bluanin përbrenda.

Nuk dija si t'ia nisja bisedën, pasi duhej të isha tepër e kujdesshme, në mënyrë që ajo të mos e kuptonte tërë rëndësinë e ngjarjes, as domethënien e gjërave. A të hynte në labirintin e mendimeve të mia, lidhur me vetëmashtrimin tim me atë të *rrjedhurin*, për të cilin më fliste ajo. Mbi të gjitha, nuk doja që ajo të zbardhte gjithë atë zhgënjim që isha duke përjetuar.

Duke analizuar të gjitha këto, më ra ndër mend se si flisnin pleqtë kur takoheshin me babëlokun tim. Ata, kur donin me thanë ndonjë gjë, shpiknin ngjarje. Duke përdorur këtë metodologji të pleqve, edhe unë ia tregova Lules një të tillë, duke sajuar historinë time: Gjoja, isha në Bibliotekën Kombëtare dhe se atje kisha gjetur një libër interesant me titullin *Çeta e Profetëve*.

- Ha, ha, ha, - ia priti Luja, - paske gjetur Pjetër Bogdanin! Oj bijë! Ai libër nuk është për ty. Lërua

historianëve!

- Pse! Çka kam unë, – i thashë, sikur doja t’i kërkoja llogari.

- O njeri, - tha ajo, – jo pse ty të mungon diçka, por ai libër është për studiuesit e gjuhës, letërsisë ose historisë.

- Ti, do me thanë që ne të tjerët, nuk duhet të merremi me të fare? – e pyeta me gjithë mend.

- Ah! Po! – Tha ajo paksa me ironi. - Vlen edhe për *rugovianët*.⁸... pasi ata e trumbetojnë për së tepërmi këtë figurë.

Por jo për ty! Ti dhe unë as që arrijmë ta kuptojmë, motrajem! Gjithsekush ka laminë e vet. Për shembull, për ne janë numrat, formulat dhe llogaritë. Për historianin, arkivat, dokumentet dhe artefaktet. Po, më së miri e kanë filozofët, që fantazojnë, që tjerrin mendimin, vijnë deri te një ide e pastaj dalin e na shesin mend.

- Prit, prit, - i thashë – Lëri shakatë. Ti e njihje këtë libër?

- Sigurisht që e njoh! Ai është burrë i madh i shekullit XVII. Ishte i harruar i ngrati, por e bëri të famshëm Ibrahim Rugova në vitet e ‘80, kur doktoroi mbi veprën e tij.

- S’paskam dëgjuar ndonjëherë, - ia ktheva.

- Si more, s’paskë dëgjuar? – ma priti Lulja, - po vetë Biblioteka e mban emrin e tij, – tha Lulja, duke i ra me gisht kokës time.

- Hej djalli e marrtë, po si nuk i paskam lidhur unë këto dy gjëra njëren me tjetrën. – I përgjigja, duke u

ndier e turpëruar, për injorancën që e dëshmovava.

- He, moj motër! – M'u kthye ajo. - Sikur donte të më përbuzte edhe ma shumë:

- Një ekonomist, di t'i lidhë mirë numrat, por jo mendimet. Ekonomia është shkencë ekzakte. Prandaj, gjërat që kërkojnë konstatim logjik, nuk hyjnë në punë fare, - tha ajo.

- Lere, lere, - e ndërpreva - Nuk dua të shtyhem me ty. Pa më thuaj, pak më shumë, çka di ti për këtë farë Bagdani?

- Me të thënë të drejtën, as unë nuk di shumë, - më tha ajo – Vetëm kam dëgjuar shumë për të. Di se ka qenë një shqiptar i madh, autor i librit të parë origjinal shqip, revolucionar i kohës vet e këso gjërash. Këtu në Prishtinë e lartësojnë shumë figurën e tij. Sidomos studentët dhe profesorët. Pothuajse të gjithë e lexojnë librin e Rugovës që e ka shkruar për Bogdanin.

- Po ky Bogdani, a nuk është *shka*?

- Jo! T'u thaftë goja! Po si po thua kështu? Ai është shkrimtari ynë i famshëm.

- Mirë! Ndoshta unë nuk arrij t'i kuptoj të gjitha gjërat, – thashë sikur nuk më interesonte shumë.

- He! Besa edhe unë ngatërrohem nganjëherë. Sidomos kur i dëgjoj disa kundërshtarë të figurave tona kombëtare.

- E, kush qenkan këta! Po, ndonjë hoxhë, disa pantallonshkurtë e mjekërgjatë, ose ato me shami.

- Ah! Po! Disa jo vetëm që mohojnë, por edhe imponohen. Për të na mësuar se si duhet, të sillemi, çka

duhet të hamë e si duhet të mendojmë.

- Besa, më duket se ajo plaka jonë në katund i ka ditur gjërat para Rugovës, – murmuroi Lulja duke tundur kokën.

- Përse po thua kështu? – e pyeta.

- Përë Zotin, ajo ua kalon edhe shumë të mençurve të tjerë në Prishtinë, – vazhdoi ajo duke tundur kokën..

- Ndal, moj ndal! Kush na qenka kjo? – e pyeta.

- Halla Shaqe! - Tha ajo, sikur të befasohej që unë nuk e dija se kush ishte.

- Mirë more! Halla Shaqe! E kuptova. – Po ku ta di unë kush është ajo.

- Ah! Harrova! Ti nuk je prej anëve tona! - Tha ajo, sikur u pendua paksa. Dhe vazhdoi:

- Është stërgjyshja e një shoqes time në fshat. Ajo ka ndoshta njëqindin vjet. Po, hala është e kthjellët, si me qenë nuse e re. Mban mend sa një i dijshtëm!

- E ku qenka kjo shoqja jote, që s' ma ke prezantuar ende?

- Fatkeqësisht, ajo është në katund. S' pati mundësi ta vazhdojë shkollën, pasi i ka prindërit e varfër. Ata nuk kanë mundësi me i përballu shpenzimet e shkollimit të saj.

Lulja, me mallëngjim, vijoi të flasë për shoqen e vet, por unë kisha shkëputur vëmendjen time prej saj qëmoti. Nuk me interesonte se çfarë thoshte për shoqen e saj. Më vjen turp edhe tani kur po tregoj, pasi u solla shumë egoiste! Mua më interesonte qëllimi im, kështu

që mendja ime kishte ngelur te plaka njëqind vjeçe.

Më duhet të them, se u ndijova pak sa inferiore ndaj Lules, pasi ajo megjithatë i kishte disa njohuri më shumë se unë. Veçse nuk arrija të kuptoja se si ajo e hidhte gurin te një plakë 100 vjeçare. Njëherë mendova që ajo donte të më injoronte fare, duke më thënë që ajo, halla Shaqe e saj, i dinte gjërat më mirë se unë.

Edhe në këto momente, mendja më shkonte te Gjoni sykaltër, i cili pothuajse vazhdimisht më rrinte parasysht, herë pse e mallkoja e herë pse e lakmoja qëndrimin e tij për të vërtetën. Më shpesh më rri parasysht ajo skena, kur e lashë herën e fundit, rrinte si i gozhduar në zhgënjimin e tij, pranë tavolinës ku i biseduam këto gjëra.

Lulja kishte përfunduar tregimin e saj për hallën Shaqe, kurse unë kisha mbetur ende e zhytur në mendimet e mia.

- Hej! – Më kishte kapur për krahu dhe duke më shkundur, më thoshte: - Ku shkove! Ti s' e paske dëgjuar fare bisedën time?!

- Jo, jo, - i thashë. - Por, nuk di, më mbeti mendja te ajo halla Shaqe.

- Aha, halla Shaqe! Vërtet është një personazh shumë interesant. Po, por mua më dhemb zemra për shoqen time, – tha Lulja.

- Ke të drejtë. Por më fal, pasi mua po më intereson më shumë kjo halla Shaqe, që po mbajtkta mend shumë, – i thashë.

- Ajo është në moshë të vjetër. Por me ne çikat, sillet

sikur me qenë nuse e re. Është e kthjellët me pikëpamje moderne, *man men* shumë gjëra që ne s'i dimë.

- Heu! Po kjo qenka vërtet diçka e bukur, – i thashë

- Hej! Njeri! Veç me e pa, kënaqësh! *Leje* ma, kur flet!

- He! Sa do të doja ta takoja njëherë këtë personazh kaq të rrallë, për të cilin po më flet, – i thashë me kureshtje, që Lulja të mos kuptonte njetin tim të vërtetë.

Nuk e di, por disi e ndjeva, sikur ia gjeta *vegzën lamshit*.

- S'ka problem, – më tha Lulja - Në fundjavë, eja me mua dhe shkojmë te halla Shaqe. Edhe ajo kënaqet, sa herë që gjen dikë t'ia tregojë dikujt historitë e veta.

- Shumë mirë, i thashë, vetëm jo këtë fundjavë. Më parë duhet t'i marr leje familjes. Nuk mund të mungoj të premtën, pasi ti e di që im atë më pret çdo të premtë te rrethi.

Kur këqyrem orën, ishte ofruar mesi natës. Nuk e di se si kishte kaluar aq shumë kohë, pa e ndjerë fare.

Herët në mëngjes, rrezet e diellit kishin depërtuar thellë në dhomë, kur më doli gjumi. Ato rreze dielli, që depërtonin perdet e dritares, gjithë fuqinë e shkëlqimit të vet e hidhnin, mu mbi shtratin tim. Solla sytë rrethe e rrotull, por s'arrija të kuptoja se ku isha, as nuk më binte ndërmend se ku me kishte zënë nata.

Njëherë, m'u duk që isha në ëndërr, pastaj mendova mos është ndonjë vegim. Mirëpo, gjithë këtë huti e vuri në vend Lulja, kur hapi derën. Ajo vinte nga kuzhina, ku kishte zbritur për të bërë gati mëngjesin.

- Hej, gjumashe, çohu ma! Mëngjesi është gati! Po edhe halla Shaqe, po t'pret, - tha ajo duke më tërhequr jorganin sikur një fëmije të lazduar.

- Heu! – pëshpërita. - Po ti faleminderit që më qite për vijë. Se paskam harruar ku gjendem.

Për pesë minuta u bëra gati. Zbrita poshtë. Ende pa u ulë në tavolinë, e ëma e Lules, më tha:

- Ti vajzë, nuk e fal sabahun?!

Unë rrudha krahët, s'dija çka t'i përgjigjesha. Mbeta *si biba në mjegull*, para saj. Lulja më bëri më shenjë që

më mirë të heshtja. As e ëma e saj nuk e zgjati më tutje.

Rrugës, deri sa shkonim te halla Shaqe, pyeta Lulen: Çfarë donte të thoshte jote ëmë, me *faljen e sabahut*?

- Lëre, të lutem! Këtu, në familjen time, më plasën zemrën. Janë tepër myslimanë. Shyqyr Zotit, më lejojnë të studioj e nuk më detyrojnë të mbulohem. Edhe kur më lejuan të shkoja në fakultet, kam luftuar shumë. Një dajë që kam në Spanjë, ka insistuar së tepërmi. Kështu, prindërit e mi u detyruan të më plotësohej kjo dëshirë. Daja i mbulon edhe shpenzimet e mia të studimit, pasi babai im ankohej se s'kishte pare. Pastaj, kur daja tha se do t'ia paguante, s'pati kah t'ia mbante! U dorëzua!

Për këtë mundohem të mos shpenzoj shumë. Nga ana tjetër, falë Zotit, prindërit e mi vijnë rrallë në qytet dhe nuk arrijnë të përzihen shumë në jetën time. Por, kur kthehem në fshat, gjërat ndryshojnë; këtu më duhet të falem çdo mëngjes. Nana më zgjon, merr Kuranin e lexon dhe falemi së bashku.

- Nana jote lexon Kuranin!? - i thashë me habi dhe vazhdova me kureshtjen time më tutje:

- Di ajo arabisht?

- Jo, more! S'ka lidhje. Po e lexon ashtu përmendsh, si mundet ajo.

- S'kupton bash kurrgjë!? – e pyeta.

- E, po! Ndoshta diçka nëpërtë kupton, por ...!

Pas kësaj përgjigjeje, pasoi një heshtje e shkurtë në kohë, por u duk sikur të kishte zgjatur me ditë të tëra. Heshti Lulja, heshta edhe unë. M'u duk sikur kureshtja ime kishte ndikuar që Lulja të ndihej keq para meje.

Thosha me vete: *Mjera unë, si duket e lëndoi rëndë kureshtja ime.*

Deri sa po rrinim ashtu në heshtje u futa në mendime. Si është e mundur që kjo vjen nga një familje kaq shumë besimtare e në qytet nuk lë asnjë shenjë që dikush të kuptojë se është besimtare.

Shfrytëzova këtë heshtje, gjatë rrugës, deri te halla Shaqe, për t'ua marrë pak edhe me ndjenjat e mia. Në kokë më sillëshin shumë gjëra, Gjoni Sykaltër, *kryqalia*. Ezani i hoxhës që dëgjoja çdo mëngjes, kur kthehesha në fshat. E ëma e Lules që habitej se si unë nuk falja sabahin...

Më së shumti më shqetësonte fakti, se të gjitha këto gjëra kishin filluar të rrënonin tek unë qetësinë e shpirtit që doja ta ruaja, para se të takoja hallen Shaqe.

Unë e dija që jam myslimane, që në fshat kemi xhaminë, që hoxha mblidhte kontributin familjar *për kokë njeriu*, që gjyshi shkonte për ditë në xhami e që prindërit e mi e nderonin shumë hoxhën e fshatit

Por, kurrë s'kishte ndodhur të dëgjoja që dikush mund të ndërrojë fenë e vet, sikur donte të bënte ai Gjoni Sykaltër. E gjykoja me gjithë mend, por ironia ishte se ai kishte depërtuar thellë në zemrën time e më brente nga brenda, me ato fjalët e tija që s'arrija t'i harroja dot. Pastaj edhe fakti që Lulja u ndie keq kur unë mësova se e ëma e saj falej, e rrisnin konfuzionin në mendimet e mia.

Vërtet, vetë dëshira për ta takuar hallën Shaqe, buronte mu nga kjo gjendje e brendshme, që nuk arrija

ta qetësoja. Më dukej sikur përjetoja *efektin e Rozafës*, vetëm se te ndërtimi i kalasë, ajo që ndërtohej ditën rrënohej natën. Kurse te unë ndodhte ndryshe, sado që ndërtoja “muret e kalasë” së mendimeve të mia, dashuria për të vërtetën dhe prania e mistershme e Sykaltrit i brenin themelet dhe rrënonin gjithçka.

Për shembull, nganjëherë pendohesha për veprimet e mia përballë atij njeriu, kurse në anën tjetër, çdo fjalë që thuhej lidhur me fenë, më ishte bërë makth.⁹

Sikur të binte mbi mua shpata e xhelatit, ashtu më ranë në zemër fjalët e Lules, që më shkëputen nga këto mendime, kur më tha:

- Pash Zotin! Leje nanën teme! Janë gjithsej, dy ditë në javë, që më duhet t’u nënshtrohem rregullave të saj. Kur të kthehem në qytet, as që dua me ia dijtë për hoxhën. Leje ma të falem vetë. Por, kur vij në fshat, duhet të nënshtrohem. Këtu ndryshon loja. Ka rregulla të tjera.

- Pse shqetësohesh? – i thashë - Unë mendoj që jot’ëmë ka shumë të drejtë. Nëse jemi myslimanë, duhet edhe t’i mbajmë rregullat e fesë. Pse duhet të jemi me dy fytyra? Sikur janë prindërit e mi që hoxhën e nderojnë, por ne fëmijëve, na mbajnë larg nga hija e tij.

- Hej, a e di çka je tuj folë! – Më tha Lulja, me një zë të rrëqethtë e me një shikim qortues, duke më tërhequr krahun të më kthente kah vetja e saj që ta shihja në sy. Kjo linte përshtypje, sikur donte të më përpinte për së gjalli.

Pasi më vështroi ashtu një copë herë, shtoi:

- Po a e din ti, se çka do të thotë për ne femrat, të zbatosh islamin! Kuku, Zoti mos e dhashtë, - më tha Lulja, duke më shkundur për të dy krahët, që i shtrëngonte me gjithë forcën që kishte.

- Kjo do të ishte katastrofë, - më tha.

- Po pse? - Ia ktheva me habi, - Çfarë të trishton kaq shumë?

- Shihe, shihe! - Më tha, pasi u kthye kah unë, me një zë më të butë dhe më bindës.

- Ne duhet të falënderojmë Zotin, që të parët tanë edhe pse janë konvertuar në myslimanë, nuk janë bâ myslimanë përnjëmend. Se, ne vajzave do të na kishte han... feja jonë kërkon që femra duhet të jetë e nënshtruese, burrit... e shumë gjëra tjera!

- Si po mendon edhe shumë të tjera, - iu drejtova, duke u munduar të isha më e ndjeshme dhe më e sinqertë.

- A don me ta përkthye në *shqip*, krejt këtë që të thashë!?

- Po! Ma përkthe - i fola.

- Ja, dëgjo! Ti s' do të guxojë të shkojë në shkollë, në plazh, në disko, në kafene me shokë... Gjithë jeta jote, duhej t' i nënshtrohej ligjit, rregullave dhe burrit!

- Mirë more! Po, kah i di ti të gjitha këto!? - i thashë Edhe unë jam myslimane, por s' mi ka thanë njeri këto gjëra kurrë, - ia prita.

- S't' i kanë thanë! Normal. Ti nuk ke një familje që praktikon islamin. S'je ti bija e prindërve të mi. Po të ishe, do të shihje çka do të thotë e gjithë kjo që të

shpjegova.

Ende pa e përfunduar këto biseda, arritëm te shtëpia ku ishim nisur. Aty te shoqja e Lules, e cila, sa na vërejti, erdhi vrap për të na përshëndetur. Ishte një vajzë me flokë ngjyrë gështenje. Kaçurrelet i mbante të lidhur me një shami, të mbështjellë palë-palë. Kështu i mundësohej të mbante flokun e bashkuar mbi ballë, deri pas qafës, ku i kishte lidhur cepat e asaj shamie. Mandej, flokët e saj i hapeshin mbi supe si hapet një fjollë pambuku. Fytyra e saj ishte si engjell, jo shumë e madhe, mollëzat e faqeve i dilnin pak sa, ashtu që hapësira mes mollëzave dhe ballit bënte të dallohej qartë bukuria e syve që dekoroheshin me vetulla të gështenjta si floku. Qerpikët i lëviznin si krahët e fluturës. Fytyrën e saj e bënte krejt engjëllore buzëqeshja e ëmbël dhe aftësia e shprehjes së emocionit të gëzimit. Veshur kishte një bluzë me lule dhe një fustan të gjatë, deri te zogu i këmbëve.

Në mes të oborrit ishte një shtëpi dykatëshe, para së cilës kishte shumë lule dhe një pus uji, si të gjitha shtëpitë tona në katund. Në anën e djathtë të shtëpisë ishte një stallë bagëtish dhe një lloj mbulese e hapur ku gjendej një traktor i vjetër. Kurse në anën e majtë kishte disa pemë të mëdha që bënë hije të mira.

Mu nën hijen e pemës së parë, mbi një plaf rrinte ulur halla Shaqe. Pak më larg, nën hijen e një hajati tjetër, mjeshtëronin diçka do njerëz të tjerë. Dukej sikur bënë gati kazanin e rakisë.

Derisa unë po përshëndeteshja me shoqen e saj, Lulja veç kishte arritur te pema, nën hijen e së cilës rrinte ulur halla jonë e famshme, Shaqe. U përqaftuan

me mall. Halla Shaqe e puthi në dyja faqet, dhe me një buzëqeshje provokuese i tha Lules:

- Prit, të marr erë, të shoh a je Lule ende, apo ...?

Unë nuk e kuptova çka deshi të thoshte halla Shaqe me këto fjalë, por me sa duket, Lulja e kuptoi mirë. Qeshi dhe tha:

- Ah! Dreq plake që je ti, – ia ktheu ajo duke qeshur me za. - Lule, Lule! E freskët beli.¹⁰

Kur unë u ofrova për ta përshëndetur, halla Shaqe, deshi të çohet për të më nderuar si vajzë *jabanxheshë* që isha. Por unë nuk e lejova. U ula pranë saj dhe e përqafova me shumë dashuri.

Ndërhyri Lulja që iu drejtua hallës Shaqe:

- Hallë! Unë po çmallem me mbesën tënde e shoqen time të zemrës. Kurse ty ta kam pru këtë shoqen time, Shpresën, e cila plasi të bisedojë me ty. Qysh atë ditë që i kam folë për ty, m'i ka blua veshët, deri sa e pruna te ti. E, deri sa po largohej po thoshte: Është shumë kureshtarë, ruaju prej saj, mos ia trego të gjitha!

Kurse mua më përkëdheli faqen, sikur donte të thoshte që ke kah për lojë me hallën dhe u largua. Kështu, mbeta vetëm për vetëm, me plaken e panjohur. Takim që e kisha pritur disa javë.

Ia dija vetëm emrin. Por ajo, si një njeri me përvojë e kuptoi që unë s'dija si të nisja bisedën. Këndej, filloi me formalitetet e zakonshme, duke më pyetur si një hetuese që donte të dinte sa më shumë rrethe meje, familjes sime, vendit prej nga vija, vendin ku jetoja, prej ku e njihja Lulen, pse doja të rrija me të e deri te imtësitë

më të parëndësishme. Mënyra se si i shtronte pyetjet e saj dukej krejt pa sherr, por ajo si mjeshtre e vjetër i rreshtonte ato me një logjikë të caktuar, që më çonin mu atje te thelbi i bisedës që unë vërtet doja ta filloja. Edhe unë, nga ana ime, u mundova të jepja përgjigje të sakta, në pyetjet e saj. Pasi i rreshtoi një varg pyetjesh, ajo pa pushuar fare, vazhdoi rrethin tjetër të tyre:

- Prej kah t'pata lokes? - më tha.

- Nga Llausha, - i thashë.

- Aha! Sa mirë! - Bëri plaka duke lëvizur kokën, si bëhet kur nuk jepet konfirmim për një gjë të bukur.

- Hallë, kam ardhur të flas me ty, sepse Lulja më ka folë për ty shumë. Më ka thënë se ti mban mend gjëra të moçme dhe di shumë për gjërat e fesë, - i thashë.

- Cilës fe? - më tha, disi duke ngritur dyshime drejt qëllimeve të mia.

- Jo, pasha loken, të ka mashtrua Lulja. Unë s' di gjà për fenë. Për këto gjana duhesh me pyet ndonjë hoxhë, bija jeme!

Pas kësaj, nisi plaka të ndryshojë çehre. Në fytyrën e saj filluan t' i mblidheshin rrudhat një nga një sikur palët e dimive veshur. Zëri i saj mori një ngjyrë tjetër. Bile, lëvizi prej vendit ku ishte ulur shumë lirshëm, u ngrit në gjunjë dhe u ul në këmbët saja që i kishte hedhur pas vetës. Nuk arrija ta kuptoja se si një pyetje aq e thjeshtë e tronditi kaq shumë hallën Shaqe. Vetë fakti që ajo u ndie aq keq, linte të kuptohet se ajo dinte diçka që nuk dëshironte të thoshte.

Duket se e kuptova që diçka nuk shkonte dhe u

përpoqa t'ia shtroja ndryshe pyetjen, por më kot. Si shihet, ajo kishte humbur besimin tim.

Nuk arrija të kuptoja çka ndodhi ose ku gabova. Pse kjo plakë, që pak minuta më parë ishte aq e hareshme dhe fytyra i shkëlqente si një nuseje, përnjëherë u shndërrua në një plakë tepër serioze. Mund të vërehej qartë se si rrudhat në fytyrën saj sa vinin e theksoheshin.

Thashë: Heu, Zot, çka gabova! Fillova të ndihesha shumë keq, pasi s'arrija të largohesha. Lulja që mund të më nxirrte nga kjo gjendje, nuk shihej gjëkund. Ishte vështirë të dije se çfarë kishte në mendjen e hollë të hallës Shaqe e çfarë zihej e përzihej në zemrën e saj. Edhe pse unë e ngrata, me gjithë zemër, doja t'ia ktheja gëzimin dhe lumturinë, që e gjeta në fytyrën e saj, kur fillova bisedën me të.

Një mendje më thoshte, a e sheh që nuk të ka kuptuar! Bëhu e sinqertë, thuaja arsyen e vërtetë, përse po ia bën këto pyetje. Në anën tjetër mendoja si t'ia zbuloja fshehtësitë e zemrës një njeriu të panjohur. Zemra më shtynte t'ia rrëfeja sekretin, mu ashtu sikur ishte. Por mendja më frenonte, sepse as vetë nuk e dija, nëse "sekretin tim" duhej t'ia paraqisja si dëshirë, zemërim apo dështim. Veç kësaj, nuk isha e bindur a bëhej fjalë për lumturi apo zhgënjim, ngaqë ishin te dyja njëkohshëm.

Si duket, deri sa unë po mendoja këto gjëra, halla Shaqe e kuptoi, që tek unë po përzihej diçka e tepër e rëndësishme. U ngrit paksa, mori pozicionin e mëparshëm, më kapi për dore dhe më tha:

- Ti moj bijë, a do me nxjerrë prej meje gjana që

nuk mund t'ia tham, apo ke diçka që s'mund po e thua?

- Shihe, halla Shaqe, - i thashë,- janë te dyja! Edhe dua të nxjerr prej teje gjërat që unë s'i di, por edhe dua me të thanë gjërat që s'po arrij t'ia kuptoj vetë, e që po me mundojnë shumë. Po, që të jem më e qartë e që t'ia kuptosh ma mirë, dua me të rrëfye një siklet që kam.

Veç kujdes, të bëj rixha¹¹ e të përgjerohem, këtë gjë që po ta tregoj, mos t'ia thuash askujt. Dua që të mbetet sekret mes meje dhe teje. Të betohem! Këtë gjë nuk ia kam rrëfye asnjë njeriu në botë. As Lulja nuk dua që ta dijë.

Në këto fjalë, ajo u ul këmbëkryq. Shtrini dimitë e veta, sikur donte të mbulonte gjithë shilten, ku ishte ulur. Përvoli mangën e këmishës së vet deri në bërryl, vendosi bërrylin mbi gjurin e këmbës së djathtë e me dorë kapi mjekrën e saj. Ajo u pozicionua në atë mënyrë, sikur donte të sigurohej që, nëse i them diçka që s'do të mund ta përballonte dot, të kishte mundësi të mbahej mirë dhe u drejtua ballë meje, duke më shikuar me kureshtje:

- Hajt! Më thuj tashti njiherë, çka po don me më thanë?

- Shih, - ia nisa, - kam takua një djalë, që është shumë i bukur, i sjellshëm dhe duket zemërmirë. Shikimi i syve të tij më goditi si një rrufe, më dogji shpirtin e ma shkrumboi zemrën.

- Qenka i rrezikshëm, - më tha halla Shaqe, me një buzëqeshje provokuese.

- Po, më duket shumë i rrezikshëm, - i thashë -

Jo, vetëm i rrezikshëm, por më ka dëshpëruar deri në “palcën e shpirtit”.

Megjithatë, në fillim nuk ishte ashtu. U mahnita pas tij, pasi më rrëmbeu me shikimin e parë. Një kohë të gjatë, m’u poq në mendje ai shikim i syve të tij të kaltër si qielli. Nuk mundesh me marrë me mend, se si rrezet e dritës së syve të tij, herë pas here, si një rrufe shndrisnin brenda zemrës sime.

Kohët e fundit dua ta nxjerr nga zemra ime, sepse më ka dëshpëruar për së tepërmi. Megjithatë, nuk ia dal, sepse ka depërtuar thellë në brendinë time. Më duket se është kapë si rriqra. Dua ta zhgul nga vetja ime. Por s’arrij se më duket sikur më tradhton zemra. Edhe kur arrij ta harroj për një çast, më krijohet një ndiesi e keqe. Disi, më duket vetja e humbur, e braktisur dhe e pashpresë. Por, në mendjen time jam e bindur që ai djalë po më mashtron.

- Ai ka diçka që nuk shkon...! – ndërhyri halla Saqe.
- Si po mendon? – ia ktheva.
- Keni lidhje gjaku? më tha.
- Jo! - Iu përgjigja.
- Ke problem me prindërit? – pyeti halla.
- Mund të kem, por ata ende s’dinë gjë për këtë punë, - i përgjigja
- Sa vjet ka? A asht para teje në moshë? – Jo, - i thashë. Pak a shumë sa unë.
- Mos merret me punë të këqija?– foli ajo.
- S’e besoj, – i thashë me një siguri absolute. Dhe

vazhdova:

- Bile, duket djalë shumë i thjeshtë, i ndershëm, zemërmirë, i sinqertë, i ëmbël e i dashur. Në bisedë, i lezetshëm, në ndeje tepër i sjellshëm. Nuk imponohet në asgjë dhe respekton shumë mendimin e tjetrit.

- E çfarë i munguaka këtij zemërbardhi! Flatrat, që të jetë engjell? - më ndërpreu halla Shaqe.

- Don një engjell prej qielli ti! – vazhdoi ajo duke tundur kokën, sikur donte të thoshte, he ta kisha pasë unë këtë fat, kur isha e re?!

- Jo pra! Nuk e dua një engjell, – ia ktheva. - Por ai ... nuk di si të them... Më merrej goja dhe s'dija si t'ia sqaroja dilemat e mia, lidhur me sykaltrin. Pasi mora frymë thellë dhe mblodha forcat e fundit që më kishin mbetur, u ngula edhe unë para saj, mu në atë mënyrë që kishte ndenjor ajo para meje, pak më parë. U ula këmbëkryq, vura të dy bërrylat e krahëve mbi gjunjët e këmbëve të mia, vura mjekrën me shuplakat e duarve dhe i thashë:

- Shih, halla Shaqe. Ai djali nuk ishte mysliman. Vërtet, kishte qenë dhe vinte nga një familje myslimane, por tani, ai thotë se nuk do të jetë më mysliman. Bile, kishte shkuar në gjendjen civile dhe kishte ndryshuar emrin e vërtetë të tijin, në një emër të çuditshëm të kryqalive. Ai thotë se dëshiron të konvertohet në katolik, flet shqip por mendon të kryqohet si shkiet.

- Çfarë emri kishte marrë? - më pyeti plaka me një qetësi të habitshme. Pasi këto fjalët e mia nuk e shqetësuan fare.

- Gjon, – i thashë.

- Gjon. Gjon. – Përsëriti disa herë dhe tundte kokën. U duk që deshi të thoshte diçka, por s'arrinte ta nxirrte nga vetja e saj. Këndej edhe nuk e tha dot. Ishte vështirë të kuptoje arsyen e heshtjes së saj. A pse s'kishte besim tek unë!? Apo nuk donte të më rëndonte shpirtin edhe më shumë, ngaqë bindej që më dilnin mjaft dhimbjet që kisha.

- Hë, pra! – i thashë, duke i bërë me shenj të fytyrës sime, që të vazhdonte të thoshte atë që ishte duke menduar.

- Çka, *hë pra*!? – më tha plaka, e cila donte t'i ikte fijos së bisedës.

- Më thuaj atë që po mendon, - i thashë.

- He, moj bija ime, – vijoi plaka - Këto gjëra nuk janë të thjeshta.

Derisa po i shqiptonte këto fjalë, tundi kokën e duke fshâ nga thellësia e zemrës, vijoi:

- Unë, qysh kur jam ba nuse, jetoj në ankthe dhe më duhet të ruhem prej të gjithëve. Bile, më duhet të ruhem edhe prej këtyre që i kam në shtëpi. Tash jam plakë e s'po lodhna shumë. Por, kur jam kanë e re, kam vuejtë shumë. Dikur u dashke m'u ruejt prej kunetëve. E tashti po më duhet m'u ruejtë prej nuseve. Kam qejf t'i mësoj, fëmijët e fëmijëve, që mos të harrojnë, por me shumë vështirësi.

- Si po mendon të mos harrojmë? - E pyeta e habitur.

- Po, që mos t' harrojnë fenë e të parëve. Unë, kur fola që *nuk di gjâ për fenë*, nuk të rrejta. Se mendova që

e ke fjalën për fenë e tashme. Gjithmonë i kam zbatua të gjitha zakonet e kësaj shtëpie, sikur kanë kërkuar vjehëri edhe burri. Por, fëmijët e mi i kam mësuar me fenë e të parëve, ashtu sikur kam qenë te baba jem.

- Prit, moj prit, – ndërhyra unë – Si, po m’thue “Te familja ime”?!

- Ktu te burri, kanë harrua rrajtë e veta. Por, te familja jeme deri vonë, për të tjerët kemi qenë myslimanë, po në shtëpi kemi mbajtë fenë që na i kanë lanë amanet të parët tanë.

- Heu! – Ti don me thanë që Sykaltri im nuk është shka!?

- Bija jeme! Kryqi, nuk është i “shkive”, qysh po mendon ti. Atë, “shkijet” e kanë marrë prej nesh, kur kanë ardhë në këto anë tona.

Për pak, pa majtas e djathtas dhe, si u sigurua që askush nuk ishte aty pranë, m’u afrua deri te veshi dhe më pëshpëriti:

- Shko e mos iu ndaj atij engjëllit tënd!

Pa i mbaruar mirë këto fjalë, ia behu Lulja me shoqen e vet. Zemra m’u prish e m’u bë helm. Mu atëherë, kur e kisha fituar besimin e hallës Shaqe, erdhi ajo. U përpoqa të gjeja një arsye që ajo të largohej prej aty, por qe e pamundur. Lulja, nguli këmbë që të iknim, pasi ishte bërë vonë. S’pata rrugë tjetër përveçse të dorëzohesha.

Unë mbeta e trishtuar, por disi m’u duk mua, halla Shaqe u gëzua, që Lulja e ndërpreu këtë muhabet. Në fytyrën e saj mund të vëreje që nuk ishte e sigurt nëse po bënte gjënë e duhur, që bisedonte këto gjëra me një

vajzë të re kureshtare, që s' e njihnte fare.

Pasi m' u desh t' i bindesha Lules, u ngrita në këmbë, shkunda rrobat dhe ia zgjata dorën hallës Shaqe. Por ajo, sipas edukatës zakonore që kishte, ia zgjati dorën mbesës së vet, që ta ndihmonte të ngrihej në këmbë dhe kur u çua, më tha dorën si burrneshë dhe iu drejtua Lules:

- Ma ruaj këtë engjëll, që më kënaqi sot. Pastaj m' u drejtua, duke më përkëdhelur faqet. Disi vjedhurazi, më bëri një shenj në ballë.

- Paksa u trishtova. M' u duk se në të vërtetë edhe mua më bëri kryqalike. Pasi u përshëndetëm, u kthye edhe njëherë kah unë dhe më pyeti:

- Prej ka the se e ke nanën?
- Prej Bregut Malit, - ia prita.
- A e ke gjyshen gjallë? – foli prapë.
- Jo, gjyshja ka vdekur! Por kam gjyshin, – i thashë.
- Edhe ma mirë! – tha ajo Shko fol me të. Ai duhet të dijë më shumë për atë që folëm.
- Përnjëmend e ke?! - e pyeta.
- Mos ki merak, se krejt Llahusha janë si unë, – m' u përgjigj.

Pasi u përshëndetëm me shoqen e Lules dhe gjyshen e saj, u kthyem te shtëpia e prindërve të Lules.

Unë që doja të sqaroja disa dilema të mia me një plakë të mençur, përfundova keq, pasi ajo më çmontoi të gjitha shtyllat e ngrehinës së mendimeve personale dhe çliroi nyjet që më ishin lidhur në zemër. Mund

të them se kurrë në jetën time nuk e kam parë vetën më ngushtë se kësaj radhe. Jo vetëm sa i përket hallës Shaqe, po edhe gjatë gjithë asaj gjendjeje që m'u krijua.

Në njërën anë, më duhej të aktroja para Lules dhe prindërve të saj, sikur s'kishte ndodhur asgjë e pazakontë. Në anën tjetër, doja të kisha flatrat e shqiponjës, që të fluturoja diku larg, atje, mbi majat e Bjeshkëve të Namuna nga ku mund të vështroja tokën e qiellin, e t'i meditoja të gjitha ato fjalë që m'i kishte thënë plaka e urtë.

Ah, sa bukur do të ishte, po të kishte qenë e mundur një gjë e tillë!

Gjatë gjithë javës, më dukej sikur e kisha harruar Sykaltrin. Ndoshta, jo që e kisha harruar tërësisht, por nuk e përjetoja më atë rrëmujën emocionale që më mundonte në fillim. Por edhe nuk ndieja ndonjë hidhërim ndaj tij. Thjesht, isha përqendruar në argumente të tjera. Sidomos lidhur me qasjen e tij ndaj fesë dhe simpatisë së tij ndaj kryqit.

Kjo nuk do të thoshte që unë isha e qetë, aq më tepër, isha shumë e lodhur duke arsyetuar për argumentet e mësipërme. Vetëm se tani, emocioneve, ndjenjës së zbrazëtisë dhe hidhërimit u kishte zënë vend arsyeja dhe dëshira për të ditur të vërtetën për kryqin. Në fakt, edhe pse krejt në mënyrë të pavetëdijshme, iu bashkova kërkimit të së vërtetës që Sykaltri donte ta gjente. Lirisht mund të them se dëshira për të njohur të vërtetën kishte ndezur në mendjen time një “zjarr të ri”, kështu që “gacat e këtij prushi”, njëra pas tjetrës filluan të binin në zemrën time dhe e ngrohnin atë.

Megjithatë, fakti që ndihesha myslimane më pengonte ta ndieja gjithë ngrohtësinë e këtij zjarri, pasi ato gaca, shuheshin ose mbuloheshin shpejt nga hiri i vet.

Të premtën, deri sa kthehesha me tim atë në fshat, gjatë gjithë kohës, mendoja si do t'ia them që kam dëshirë të shkojmë te dajat. Me gjithë zemër doja ta takoja gjyshin. Doja të sigurohesha nëse kishte të drejtë halla Shaqe. Disi më ishte pjekur në mendje dhe në zemër dëshira për ta dëgjuar variantin e tij lidhur me fenë tonë.

Doja të isha e sigurt, që refuzimi ndaj Sykaltrit ishte gjë e drejtë. Doja të dija: jemi myslimanë vërtet apo jo?!

Nga kjo kllapi mendimesh më zgjoi celulari i babit që binte me dridhje. Ai u shtri të merrte çantën mbrapa, por nuk e arriti. Këndeje, m'u drejtua me mirësjellje e plot dashuri:

- Hajt, bija e babit, më jep telefonin nga çanta!

U ktheva mbrapa, mora telefonin dhe pushë që ishte duke thirrur ime ëmë. Bëra sikur nuk e dallova dhe pa fjalë ia afrova tim ati, i cili, pa shikuar fare se kush thërriste, me atë seriozitetin e tij burrëror u përgjigj:

- Halo!

- Halo! - përgjigji ime ëmë.

- Më thuaj shpejt! Se jam duke vozitur, – ia ktheu ai.

- Jo! Vetëm desha të di nëse do vonohesh, - i foli ime ëmë.

- Jo, jo, jemi me kohë, – i përgjigji im atë.

- Mirë pra! Shihemi! Vetëm desha ta dija që mund të dalim për dhuratën. Shpresoj, s'ke harrua që baba jem, nesër ka ditëlindjen. Duhet të dalim me ble diçka!

- Po, po! Pa merak! Erdhëm, – i përgjigji im atë dhe ia mbylli telefonin.

Kur dëgjova se ne do të shkonim te gjyshi, m'u duk se u hap qielli. Këndeje, si e çmendur bërtita, me sa zë kisha, ditëlindja e gjyshiiiiit. Urraaaaaaa!

- Po, kaq shumë të gëzon kjo gjë? – më pyeti im atë duke buzëqeshur, por pa e kuptuar arsye e gëzimit tim.

- Jo! Po, qysh se nisa fakultetin, s'e di, a kam qenë dy tri herë te dajat.

- Po, po! Por, gjyshin e ke më për zemër se dajat? Vazhdoi im atë.

- Ëhë! Ke të drejtë, – ia vërtetova me shpejtësi.

Vërtet, doja të përfundoja këtë shkëmbim pyetjesh e përgjigjesh me tim atë, ngaqë kisha frikë se ai mund të zbulonte diçka rreth arsyes së gëzimit tim. E kisha dëshiruar një kohë të gjatë një gjë të tillë, që atë ditë kur halla Shaqe më kishte porositur ta pyesja gjyshin për punën e fesë. Veç kësaj, heshtja më ndihmonte të ndieja më thellë gëzimin, që nesër do të takoja gjyshin, që e doja shumë. Por tani, kisha arsye shumë ma të forta për t'u gëzuar.

Me thanë të drejtën, edhe im atë e ka shumë për zemër gjyshin. Atyre u ecën shumë mirë muhabeti. Sidomos kur vjen gjyshi te ne, kënaqet krejt. Ata rrinë rregullisht deri vonë duke biseduar dhe ia tregojnë njëri-tjetrit gjërat më diskrete.¹²

Më kujtohet një mbrëmje, kur gjyshi ishte mysafir te ne. Atë natë, duke qenë që nuk më zinte gjumi, dola në krye të shkallëve, sepse, nga dritarja e madhe pranë shkallëve, mund të vëzhgoja më mirë yjet e qielli.

Deri sa po vëzhgoja qiellin plot yje dhe po bluaja mendimet e mia, si zakonisht, gjërat e rëndësishme të jetës. Prej aty dëgjohej shumë qartë biseda që bënin im atë dhe gjyshi, në “shpinë e zjarmit”. Pastaj edhe gërhimat dhe kollitjet e herëpashershme të babëloku, i cili flinte për pesë palë qejfe, në shtratin e vet bri oxhakut.

Mbaj mend që im atë me gjyshin bisedonin gjëra shumë interesante, unë nuk i kujtoj fjalët e sakta. Por e di që im atë ia shpaloste të gjitha problemet e veta dhe ia hapte zemrën krejtësisht, duke ia treguar edhe ngatërresat që kishte me time ëmë.

Deri sa kujtoja gjitha këto gjëra për gjyshin, mendja nuk më hiqej prej hallës Shaqe. Jo se mendoja gjatë gjithë kohës por, herë pas here, fjalët e saja shkrepnin tek unë si rrufeja. Sa më shumë që kalonte koha, bindesha më tepër që ajo më kishte lënë një porosi të koduar. Fjalët e saja më tingëllonin në vesh, po edhe i ndieja në zemër: *“Në shtëpinë e tim ati kemi mbajtur fenë e të parëve... Kryqi, nuk është i shkive...”*. Pastaj, ajo porosia e fundit, para se të ndaheshim: *“Gjyshi yt mund të dijë më shumë... krejt Llausha janë si unë.”*

Ende më dukej se po e ndieja ngrohtësinë e dorës së saj që ma vuri mbi kokë dhe lëvizjen e gishtit të madh mbi ballin tim. Disi isha e bindur që më kishte shënuar shenjën e kryqit. Nganjëherë fërkoja ballin me qëllim që ta fshija atë shenjë. E nganjëherë, doja të prisja deri sa të dëgjoja gjyshin, për të hyrë në ato tema.

Tunda kokën që ta shkundja mendjen, të mos më rrinte atje te halla Shaqe dhe u përpoqa të

përqendroheshja te gëzimi që do ta takoja babëlokun. Por prapë më dukej se po e ndjeja dorën e saj, që po më “kryqonte”. Jo vetëm kaq, dikur m’u duk sikur ajo dorë që po më kryqonte, ishte dora e gjyshit tim. Pasi fillova të kujtohem se si ai, sa herë që shkoja ose sa herë që vinte, më rrëmbente faqet me te dyja duart e tija shuplakëmadhe dhe gishtgjatë e më përshkonte fytyrën time të butë. Kurse me dy gishtërinjtë e mëdhenj të dorës më fërkonte ballin. Sa herë që e bënte këtë gjë, më shikonte drejt në sy dhe i belbëzonte do fjalë që asnjëherë s’arrija t’i kuptoja. Të njëjtën gjë e bënte sa herë që shkoja me time ëmë te dajat, ose kur vinte te ne, para se të largohej nga shtëpia jonë.

Dikur, nisa ta mbaja ballin me shuplakën e duarve të mia, pasi fillova të ndieja sikur ajo ngrohtësia e gishtërinjve në ballin tim, zuri të lëvizte majtas e djathtas, pastaj poshtë e lart. Në këto momente, m’u duk sikur po shihja atë lëvizjen e buzëve të gjyshit, derisa më fërkonte faqet e mia. Ky episod u përsërit dhe unë përpiqesha të deshifroja lëvizjen e buzëve të gjyshit tim. Duke i analizuar lëvizjen e buzëve, një çast, më shkrepri mendja dhe thashë: Heu, po ai më paska “kryqua” gjithmonë?!

Nuk mund të merret me mend se sa u zemërova. Zemërimi ishte përzier me habinë që më kishte shkaktuar halla Shaqë me shpjegimet e saja; më zhgënjim kisha përjetuar me sykaltrin dhe me habinë që gjyshi nuk më kishte folur asnjëherë për këto gjëra.

Në këtë gjendje shtroja para vetës një milion pyetje dhe gjeja një milion përgjigje. Isha bërë si e marrë, u

përgjigjesha vetë pyetjeve të mia. Jo që kisha menduar thellë për t'i gjetur ato, por u jepja atyre pyetjeve përgjigje shabllone që buronin më shumë nga zemërimi, sesa nga arsyeja.

Në përpjekjet e mia për të stabilizuar gjendjen time dhe për të qetësuar rrëmujën e mendimeve që më trazonte shpirtin. Një mendje më thoshte, lëre krejt këtë punë, se të ka hipnotizuar halla Shaqe. Ajo mund të jetë ndonjë shtrigë. Hiq sa! Ajo vetëm se ka dashtë me ta prishë mendjen e me të ngatërrua me gjithë familjen. Por fakti që deri sa arsyetoja kështu, ndieja atë ngrohtësinë e gishtërinjve që e fërkonin ballin tim, e rrënonte gjithë këtë dilemë.

Fundi i fundit, halla Shaqe, mund të ishte shtrigë, por të njëjtën gjë nuk mund të mendoja për gjyshin tim, që ishte plak i urtë e shumë i dashur. Bile, para tri viteve ka qenë në *haxh*. Thashë me vete, nëse halla Shaqe ishte shtrigë, ai nuk mund të ishte shtrigan! Ndoshta, më ka bërë ndonjë gjë ai i marri i Lules, sykaltri im. Kështu që jam bërë e marrë vetë. As nuk mund të jetë e vërtetë, që gjyshi më kryqonte ballin.

Isha bërë vërtet si e marrë, gjatë gjithë kohës isha e shqetësuar dhe mendja më digjej mes flakëve të fantazive dhe ndjenjës së zemrës sime. E, duke qenë që nuk dija si t'i shuaja këto flakë, u dorëzova! Thashë, do i la, le të digjen në mua deri sa të bëhen shkumb. Le të digjen, bile deri nesër, sa të shoh gjyshin, se si do të më përkëdhelë ballin.

Gjithë këtë kohë heshtjeje ma dhuroi im atë, i cili pas telefonatës që i bëri ime ëmë, po merrej me mendimet

e veta. Sigurisht, heshtja i përshtatej edhe atij, ngaqë edhe ai kishte problemet e veta. Mbi gjitha, i duhej ta përballonte time ëmë, me të cilën do të dilte për të blerë diçka, për ditëlindjen e gjyshit. Pasi sipas zakonit nuk shkohet “*duar thatë*”.

Ezani më qiti gjumin, Shabani nuk ishte në vendin e vet të zakonit, dritarja ishte një krah e hapur e tjetri ishte afruar gjysmëmyllur. Në anën tjetër, ende më rëndonte stomaku, nga ushqimi i mirë që kishim ngrënë në darkë.

Hapa sytë, por nuk arrija të kuptoja ku isha! A isha ëndërr apo zhgjëndërr!? Dola në dritare, por zëri i muezinit vinte nga ana tjetër, jo si zakonisht dhe hynte drejtpërdrejt dritares sime. Nuk shihej as drita në dritaren përballë, ku zakonisht falej dikush. Mbeta një copë herë duke vështruar gjithë mjedisin, për të kuptuar se ku më kishte dalë gjumi. Por nuk arrita të zgjidhja enigmën e krijuar aq herët. Vetëm kur dola në dritare dhe pashë bregun me pemë të shumta, kuptova se isha te dajat.

Kishim ardhur mbrëmë vonë, pak para darke, kështu që u detyruam të uleshim menjëherë në sofër, për të festuar datëlindjen e gjyshit. Mjaft u mundova të sjell ndër mend se si më kishte përshëndetur gjyshi, kur arritëm, po nuk më kujtohej fare.

Sa mbaroi koha e ezanit, m' u kujtua që gjyshi duhet

të ishte duke falur sabahun. Zbrita si me të shpejtë shkallëve teposhtë. Aty, në katin përdhe, familja e gjyshit rrinin të gjithë së bashku.

Te oxhaku gjeta gjyshin, i cili në dorën e majtë mbante një cigare të ndezur, kurse me një mashë në dorën e djathtë, trazonte prushin në oxhak.

- Heu! Herët koke çua? - m'u drejtua me habi gjyshi, posa më pa.

Unë kisha mbetur e shtangur, te pragu i derës. Isha me mëdyshje, a duhej të bëja një hap para drejt gjyshit, apo një hap mbrapa, që të kthehesha në dhomën ku kisha fjetur. Si duket, gjyshi e kuptoi shpejt që unë po hezitoja t'i afrohesha. Kështu që, pa thënë gjë, lëshoi mashën dhe valëviti dorën e djathtë, me të cilën donte të më bënte me dije, të afrohesha dhe të ulesha ballë tij. Mu aty pranë oxhakut, ku mbrëmë rrinte ulur im atë.

- Po ti! Zemra e gjyshit! Pse nuk fle, po je çua kaq herët? – më pyeti duke tundur kokën.

- Ezani më qiti gjumin. Pastaj, kur më del gjumi, unë s'mund fle më, – i thashë dhe vazhdova:

- Më ra ndër mend se ti je zgjuar për të falë sabahun, këndeje edhe desha të bëj shoqëri.

Kur ia thashë këtë gjë, nuk i erdhi mirë fare. Lëshoi një buzëqeshje krejt ironike, mori mashën që kishte lëshuar në gurin e oxhakut, e përpushi zjarrin edhe njëherë mirë. Pastaj kapi një gacë dhe ndezi cigaren që e kishte dredhur më parë. Pastaj gjëmoi një herë thellë dhe tha:

- He, zemra e gjyshit! Nuk i kupton ti këto punë, jo!

- Cilat punë! E pyeta, duke i hapur sytë katër, që të kuptoja ku donte të dilte.

- Leje! Kurrfarë pune. E rëndësishme që ti je gëzimi im. - Më tha gjyshi, duke dëshiruar të shmangej nga ajo që deshi të më thoshte.

- E, ti je gjyshi më i miri, - ia ktheva - Por, disi më duket , ti deshe të më thoshe diçka?

- Jo, jo, nuk desha me të thanë gja! Po më kaluan nëpër mend do gjana të vjetra.

- Hë pra, më thuaj, - insistova. Por, qe e pamundur ta bëja të fliste.

Mandej u solla rreth e rrotull, që ta bëja të dilnim te qëllimi që kisha unë e të filloja bisedën rreth temës që kisha pasur me hallën Shaqe. Por prapë më dredhonte, duke iu shmangur përgjigjeve në pyetjet e mia. Dikur u lodha dhe fillova të zemërohesha, pasi m'u duk sikur po më konsideronte fëmijë. Unë, vërtet nxitova pak, por nuk kisha parasysh që gjyshi dhe moshatarët e tij pëlqenin të hynin në temë ngadalë e duke iu sjellë gjërave anë e anës. Po, por mua nuk më durohej, kisha frikë që do të zgjoheshin të tjerët e nuk do të arrija të çoja bisedën deri në fund. Në asnjë mënyrë nuk do të humbja këtë rast, për t'i shoshitur gjërat e fesë që me mundonin, vetëm për vetëm me gjyshin.

U binda që s'kishte rrugë tjetër, s'durova më! Ia kapa dorën, në të cilën mbante mashën, duke i lënë të kuptohej që të më dëgjonte me vëmendje. Pastaj i thashë:

- Gjysh! Mos më konsidero më fëmijë, që me një përrallë ia shuan kureshtjen. Unë nuk jam ma ajo

Shpresa kureshtare, që do të dijë gjithçka. Tani unë jam rritur e i kuptoj gjërat më mirë. Dua ta di të vërtetën. Nuk dua të rri në terrin e mosdijes, mashtrimit ose të dyftyrësisë.

Pash Zotin, më thuaj të vërtetën: Ne, shqiptarët, a jemi myslimanë?

- He! Moj bija ime! I paske hyp kalit mbrapsht, – tha ai duke tundur kokën.

- Unë ndoshta i kam hipë kalit jo mbarë! Ama të vërtetën dua ta di.

- Lej këto gjana! Jeto jetën tande, shkollohu. E ke me i ditë ma mirë se unë këto punë.

- Jo, jo, gjysh! – i thashë. Prej teje dua të më thuash të vërtetën. Ti di diçka që unë nuk di. Ke jetuar para meje, mban mend më shumë dhe nuk e kuptoj përse po heziton të ma thuash atë që kërktoj. Unë shoh në sytë e tu që ti ke një përgjigje. Por po heziton me e dhanë atë.

- Po ti, moj e bekueme! Leje gjyshin në hallet e veta. E mos u merr me ato punë! – më tha prapë.

- Jo! Të lutëm, më thuaj! Dua të di të vërtetën, – iu përgjërova.

Si duket, nëpërmjet përgjërimit arrita tek thellësia e zemrës si tij. Hodhi në oxhak cigaren që kishte në njërën dorë, lëshoi mashën që e mbante në tjetrën e nisi t'i dredhë mustaqet e vete. Pastaj fërkoj mjekrën, mori një pozicion burri, sikur donte të mblidhte tërë forcën që kishte, që të mund të përballlej me mua. Pastaj, sikur detari që hedh spirancën në det, ngriti shikimin e tij para vetes, që të përqendronte mendimet.

Ende pa nisur fjalën, ia behi ime amë. Gjyshit i mbeti fjala në fyt ende pa nxjerrë. Mori frymë thellë njëherë, si për të shfryrë mllefin. Pastaj buzëqeshi nën mjekër dhe u shtri për të kapur mashën që e kishte para vetës. Mua m' u ngri zemra. Ndjeva një të dridhme sikur të më ishte këputur shpirti. Disi e përjetova sikur e gjithë kulla e dajave po binte mbi mua. Vëreja që edhe gjyshit iu ndal fryma, pasi s' bëzani ma. Thashë me vete, më mirë të më kishte ra pika, se sa të më prishej ky çast kaq i rëndësishëm.

Ime amë, si duket, kuptoi që kishte bërë një të papritur dhe që kishte shkëputur një muhabet tejet të rëndësishëm. Kësisoj, për të treguar mirësjellje, u tërhoq në kuzhinë, gjoja donte të sillte kafën. Gjithsesi ishte kureshtarë, pasi prej atje filloi të na shigjetonte me pyetjet e saja, të njëpasnjëshme:

- Herët paska fillua serioziteti midis mbesës e gjyshit! – tha ime ëmë. Edhe pse nga zëri nuk e dalloja dot, a ishte konstatim apo pyetje. Si duket, gjyshi e kapi që ishte kureshtje. Bile, lirisht mund të them, e përzier me pak xheloz.

- Ti, na i bëj kafet! – ia ktheu gjyshi. – E mos u merr me ne, se ne i dimë vetë punët tona.

Mënyra se si e tha dhe zëri i tij shumë serioz, la të kuptohej se donte t'ia bënte me dije sime amë, që mos të pretendonte të dinte atë që ne kishim filluar të bisedonim. Në anën tjetër, lëshoi një buzëqeshje të lezetshme, duke më shikuar drejt në sy, që unë të merrja vesh se ai i kishte kuptuar të gjitha gjërat, që ia kisha thanë. Njëkohësisht, fytyra e tij vràhej e kthillej,

çka më bëri të kuptoj se ai nuk dëshironte, që këtë gjë ta merrte vesh dikush tjetër.

Kur ime ëmë erdhi me kafet në dorë, u ul pranë nesh. Menjëherë pas saj filluan të vinin edhe të tjerë, një nga një. S'erdhi vetëm Shabani, që është gjumashi i familjes. Por ai as nuk e pi kafen, se është ende fëmijë.

Sapo mbaruam me kafen e mëngjesit, imë atë na bëri me dije se i duhej pak kohë që të kontrollonte makinën. Kurse ime ëmë, duke i bashkuar filxhanët, më tha që unë duhej ta ndihmoja nusen e dajës të gatuar drekën. Ia pohova me një lëvizje koke, edhe pse kjo punë nuk më pëlqeu fare. Njëherë mendova ta kundërshtoja, po për fat ndërhyri gjyshi. Ai iu drejtua sime ëmë me një buzëqeshje dashamirëse dhe i tha:

- Ti, Sanije, ndihmoje nusen me bâ drekën, kurse unë e Shpresa do të shkojmë të shohim arat dhe livadhet, sepse qyshkur ka shkuar në fakultet, kjo ka harrua gjanat e katundit.

Nuk mund të them që ime ëmë e kishte kuptuar se ne duhej të vazhdonim bisedën aty ku na u këput! Por fakti që nuk rezistoi fare, la të kuptohej kjo gjë.

- Mirë, mirë, – tha ajo. - Ju i dini punët tuaja.

Edhe gjyshi, pa fjalë fare, mori kutinë e duhanit, më kapi për dore dhe, pasi rroku shkopin e vet që mbante mbrapa dere, më mori për krahu dhe u nisëm për të parë tokat rreth shtëpisë! U nisëm ngadalë dhe arritëm te pemishtja, që gjendet në breg, mbi shtëpi. Ishte ajo pemishte, që në mëngjes më ndihmoi të kuptoja se ku më kishte zbardhur drita e në vend me kishte dalë gjumi.

Deri sa iu ngjitem bregut përpjetë, herë-herë i shkëputeshin fjalët. Një herë mendova se po mbushej me frymë e nuk arrinte t'i nxirrte fjalët, pasi thoshte disa gjysmëfjalë, të cilat nuk i artikulonte mirë. Mirëpo, kur u larguam në një distancë, që ai u siguroi se nuk do ta dëgjonte kush, filloi të fliste qartë e me shumë kuptim, ashtu si e njihja gjyshin tim. Ai, me një kujdes dhe urti pleqnarësh, zuni të më bënte disa pyetje që gradualisht na çonin te biseda e lënë pa përfunduar gjatë mëngjesit.

Kur arritëm në breg, ndaloi një moment. U drejtua nga unë duke më shikuar mu në bebëzën e syrit. Pastaj mori frymë si te oxhaku dhe i ndërroi vend shkopit, nga dora e djathtë në të majtën. Më vuri mbi supë dorën e tij të djathtë dhe filloi të më thoshte:

- Shihe, bija ime! Ti je shumë e mençme, si m'u duke nga biseda që patëm në mëngjes, ti ke ndie shumë sende të reja në shkollë dhe ke lexua libra. Historia jonë asht *e gatë*... Unë jam pa shkollë, pasha gjyshin! E nuk di shumë, por mbaje mend. Kur isha unë në moshën tënde, gjyshi imë më thoshte *mos e tepro me fe*.

Unë aso kohe doja të bëhesha hoxhë. Por ai, me gjithë forcën e tij, me dilte para dhe më pengonte. Një ditë edhe unë bëra si ti. Mblodha forcën dhe ngula kâmbë. I thashë, o më jep një arsye, o me le të shkoj e të behëm hoxhë. Këtu e ngushtova. Bash kështu, sikur më ngushtove ti mua. Kur e zuna ngusht gjyshin tem, në fillim s'bëzani, mandej më tha: Biro, ne nuk duhet ta teprojmë me fe. Të parët tanë ishin katolikë. Bile, gjyshja jote, deri kur vdiq, i thoshte uratat e moçme.

Tash jemi myslimanë, si të tillë duhet të vazhdojmë. Pa fe, s'ban me kanë. Po edhe me fe s'bon me teprua. Ti jeto jetën tande e mos harro, se Zot ka! Po mos mendo që ti ke me i drejtua punët e Zotit.

Këtu, ia preva fjalën! E pyeta: Pse ti thua që na jemi sikur ata katolikët e Lugut të Drinit? E ai më gjegji:

- Ata janë shqiptarët e vjetër, që kanë vuajtë e nuk e kanë ndërrua fenë kurr. Pasha babën, na i kena ra mohit vetës, jena bam, ma së pari laramanë. Në këtë mënyrë, hap pas hapi, e gjeneratë mas gjenerate, jemi konvertua në myslimanë.

- Me të tjera fjalë, do me thanë që ne jemi tradhtarë?! - i thashë disi e zhgënjyer. Por ai e kishte vështirë të pranonte këtë gabim të gjyshërve të tij. Kështu që më tha:

- Ma mirë me thanë, *e kena ndërrue gëzofin sipas motit!*

Deri sa dëgjoja këto fjalë, mushkëritë e mia të njoma kishin mbetur pa frymë. S'arrija me bëzâ, leje ma me thanë ndonjë fjalë. E shikoja gjyshin, se si e tundte kokën dhe përsëriste fjalët me zë të shterur. Po, po, na e kemi tradhtua fenë tonë!

Gjatë kësaj kohe, me një shpejtësi vetëtime, në mendje m'u sollën fjalët e Gjon Sykaltrit, ato të hallës Shaqe, të cilat si një bubullimë, krijuan një shpërthim brenda meje. Thash se paska të drejtë sykaltri. Ne të gjithë paskemi qenë... me kryq. Hala pa e përfunduar mirë mendimin, më ndërpreu gjyshi:

- Bija jeme, ta kemi ngjitë emnin Shpresë, e ti je Shpresa jeme. Shpresa e dy familjeve tona. Ti je çika e

parë, që e kemi nisë në fakultet. Kështu që *ke me nî e ke me knûa*, kushedi çka. Por gjyshi të thotë: Ata para meje edhe unë bashkë me ta, iu jemi përshtatë rrethanave të kohës edhe kemi ndryshua fenë, besa disa edhe gjuhën, sipas kushteve dhe rrethanave historike. Një kohë kemi qenë katolikë, pastaj laramanë, tash jemi myslimanë. Gjyshi im përbehej,¹³ *mos kosha turk* e folshim ma shumë turçe se shqip. Baba jem ka luftua për vatan e unë për atdhe, nana jote dhe baba yt, kanë luftuar për komb, flamur dhe shtet. Pra, gjanat s'kanë nejt¹⁴ asnjëherë në një vend. Nesër nuk i dihet, ndoshta ti ke me luftua për kryq. Por, sot për sot, qysh po shkojnë gjanat, nuk ka shumë shpresë. Tani jemi ata që jemi, s'kem çka bajmë.

- E, çka do me thanë *laramanë*?! S'po e kuptoj, – i thashë gjyshit.

- He moj bijë, – tundi kokën, fërkoj mjekrën, më kapi për dore dhe më ftoi që të ecnim më tutje. Pasi bëmë disa hapa, vazhdoi:

- Edhe unë i pata ba t'njajtën pyetje gjyshit tim. ...

- E çfarë të tha? – ia ktheva.

- He! Çfarë të tha! – gjëmoi gjyshi, bash nga loçka e zemrës.

- Hë pra! Më thuaj, – insistova duke kërcye në hava para tij.

- Kur na shtrëngoi turku, - më thoshte ai, - ne s'patëm çare¹⁵ pa u bâ myslimanë.

Në fillim, të parët tanë menduan t'ia hedhin turkut. Kështu që zgjodhën të jetonin me dy fe njëherësh. Një për turkun e një për familjen.

Të ngratit, mendonin që turku do ikte shpejt dhe ata do t'i ktheheshin fesë së vet. Por u mashtruan keq, pasi koha eci e ata mbetën... sepse turku nuk shkoi për 500 vjet.

Prit e prit, shumë prej nesh u bamë gati turq e mbetem për gjithmonë myslimanë. Në familjen teme, derisa të jem unë gjallë, kjo punë do të mbahet mend. Por familja e babës tanë e kanë harru këtë gja, njëherë e përgjithmonë.

- Pra, laramanë do me thanë dyfytyrësh!
- Jo! Bija jeme. Do me thanë dyshpirtash!
- Si po mendon? Ne kemi dy shpirtra!
- Jo! Nuk i kemi dy shpirtna. Po, dy besime e asnjë fe.
- Po, si po thua ti?! Ju keni jetua laramanë mos me vuajtë sikur katolikët?! – e pyeta gjyshin.

- He! Kështu menduam në fillim. Por, më vonë u kuptua që u mashtruar. Nuk mundesh me marrë me mend sa shumë kemi vuajtur ne laramanët. Katolikët kanë vuajtur si trimat. Kurse ne, kemi jetuar të trishtuem, si lepuri nën kaçubë. *Kuku*, po na njohin, kuku po na ndijnë e kuku po na shohin... tanë jetën veç kuku kemi bâ.

Shihe, atje në anën tjetër të bregut, janë muret e kishës s Sh' Mitrit, atje shkonte gjyshi jem, im atë e tashti shkoj edhe unë *për t'iu kryque*.¹⁶ Unë, nuk i di mâ ato uratët e vjetra që i thoshte baba jem, por ia tham ato fjalët e mia, qashtu qysh të më vijnë.

Ndërsa fliste, sytë i skuqeshin si gaca, pastaj erdhi edhe loti që dukej sikur donte të fikte gacat e ndezura të syve tij. Unë kisha mbetur e shtangur e më dukej

sikur këmbët po me hynin pak nga pak në dhe. Por, kur pashë ato pika loti që po kalonin pritën e qerpikëve e rrëshqisnin mbi mollëzat e fytyrës së gjyshit dhe si ndaheshin në pikëza kur duhej të kapërcenin rrudhat e faqeve të tija, rimora forcën, hoqa shaminë që kisha rreth qafës dhe ia fshina fytyrën.

Deri sa ia fshija lotët, i pëshpëritja me zë të ulët, që mezi e nxirrja nga fyti i tharë deri në gurmaz:

- Po pse këto lot, more gjysh?

- He, moj bijë, - tha gjyshi, - plaka vdiq. Djemtë janë lëshue mbas pasunisë e nuk po dojnë me ia dijtë për fe fare. Edhe jot' amë u martua te myslimanët që s' mbajnë mend ma që ishin ndryshe. Tash edhe pak do të ndërroj jetë edhe unë. Kështu që këtu, s'ka me mbetë ma kush me kallxue të vërtetën.

- Po mirë, mor gjysh! E pse nuk iu flet haptas fëmijëve të tu për këto gjana?! Kujt po i tutesh?

- Heee! Dikur, kur i kremtonim festat, është dashtë me u ruejt prej turkut, kur kemi shkua në pazare është dashtë m'u ruejt prej të gjithëve. Po kështu, kur kem shkua në xhami asht dashtë m'u ruejt prej shokëve e tashti duhet m'u ruejt prej nuseve!

- Nuk po e kuptoj! Po, pse duhet m'u ruejtë prej nuseve!

- He, ti nuk i kupton këto gjana, jo! Nëse miqtë e marrin vesh që ne jemi laramanë, do të vijnë me na kërkua llogari për mashtrim. Bile, edhe kur u martua jot' amë, kemi vuajtur për të dëshmuar se jemi myslimanë, pasi dikush u kish thanë që na jena kaurë.

- E di ime amë këtë!? – Pyeta e habitur, pasi askurrë nuk e kisha parë ndonjë shenjë të tillë te ajo.

- Po! Por ajo besonte që po i shpifin, pasi unë nuk i kisha folë asnjëherë për fenë e të parëve. Kisha frikë që do të më mbetej në shpi!

Më kujtohet, kur e pata pyetë vetë gjyshin tem, pse s'më la me u bâ hoxhë. Ti ashtu e kështu, kur të vdesësh, me hoxhë ke me hy n'dhe?! E ai më tha: "Po! Por, para se të më dorëzosh te hoxha, ti duhet me u bekua me ujin e bekuem që e merrnim në Letnicë, sepse ne kemi dy fe, nja për tjerët e nja për vete...

Gjyshi, e kishte hapë zemrën e vazhdoi të më rrëfente edhe shumë gjëra tjera, që lidheshin me të kaluarën e tij dhe besimin e të parëve. Kur mbaroi, më përkëdheli njëherë e pastaj m'u drejtua:

- Ti s'ke marrë pjesë ndonjë herë në varrim? S'mund t'i dish këto punë. Sepse sipas zakonisht myslliman, gratë nuk shkojnë te vorret.

- Po, po, jam kanë në varrimin e gjyshes! – I thashë Bile më kujtohet se si u përbirova deri te varri. Kur u ofrova pranë teje ti u shqetësove dhe më përqafove duke më vënë nën krahët e mallotës sate.

Atëherë s'e paskam kuptua, por tani po e marr vesh, që ti më paske mbuluar të mos kuptonin të tjerët që unë si vajzë isha aty. Më kujtohet se sa shumë isha zemëruar, që s'më lejove ta shihja gjyshen deri sa e vunë në varr..

- Mirë pra, paske pa. – Më tha gjyshi.

- Po, kam pa që më parë i hodhën disa dërrasa në varr, e pastaj trupin e saj, - i thashë.

- Hë, pra! Njato dërrasa, kanë domethanien e vet. Të parët tonë, duke qenë që nuk kanë pasur mundësi të vendosin kryqin mbi dhe, me çato¹⁷ dërrasa kena formua kryqin mbrena vorrit. Ka edhe nga ata, që i vënë dërrasat mbi kufomën, gjoja për mos me i ra dheu fytyrës. Por, në fillim fare, qëllimi kryesor ka qenë me pasë kryqin n'vorr.

Tashti, janë harrua këto punë e shumëkush nuk e din fare arsyen e dërrasave në varr. Gjyshi më ka pasë thanë: *Ne kur të vdesim, hunin e kemi mbi dhe e kryqin nën dhe.*

- Po pse, more gjysh kështu! Keni mashtrua veten e tashti po na mashtroni edhe ne? Pse s'na thoni të vërtetën? Sot jetojmë në liri. Kështu që, nëse duam të jemi myslimanë, s'na ndalon kush. Po edhe nëse s'duam, s'ka çka i duhet kujt.

- He, moj bijë! Për ju të rinjtë, çdo gjë është kollaj, se ju nuk i pleqnoni punët mirë! Nuk asht kollaj, jo! Na tash s'kemi problem me turkun po kemi problem me veten e me fytyrën tonë. Nuk na le sedri. Gjyshat e mi na kanë mësua që të shtiremi e t'i bindim të gjithë që jena myslimanë. Edhe yt atë, kur është martuar me time bijë, e ka ditë që është duke u martuar me një myslimane. Çka t'i them tash që ajo është vajzë e një familjeje laramane...!?!

Prapë, ime amë na ndërpreu bisedën, duke na thirr prej oborrit të shtëpisë. Gjyshi nxori sahatin me zinxhirë, nga xhepi i jelekut. Kur pa orën, kapi kokën duke më bërë me dije se ishte bërë dreka. Pastaj, sipas zakonit të tij, mori në duart e veta faqet e mia dhe me atë gishtin e madh të dorës më bëri shenjën misterioze, që tani dallohej qartë

që ishte shenja e kryqit. Deri sa më mbante faqet brenda shuplakave të duarve të veta, më tha:

- Eja të shkojmë! E, një gjë mos e harro kurrë: Ti vazhdo jetën tane. Studio, banu e mençme. Pastaj kush e di, prapë mund të ndryshojnë gjanat?!

- Po, po, - i thashë – Por gjërat, njëherë duhet t'i ndryshojmë edhe vetë.

- Leje, bija jeme! Sot ma mbushe mendjen e ta hapa zemrën. Por ti, ki kujdes se i bisedon këto me njeri tjetër. Këto duhet të mbeten sekrete tonat. Bile, as jot' amë nuk duhet të dijë për këtë punë. Mbaj për vete! Mos i bisedo me asnjë njeri.

- Mirë, mirë, – i a ktheva, - por këto punë do t'i bisedojmë prapë. A po jo? – e pyeta sikur doja që me forcë të merrja konfirmimin.

- Mirë! Por vetëm ne të dy! – më tha.

- Po, vetëm ne të dy! – ia premtova. Pastaj u nisëm ngadalë për në drekë, ku na pritnin të tjerët.

Derisa zbritnim bregut teposhtë duhej të kujdesesha për gjyshin që të mos rrëshqiste. Kështu, nuk pata mundësi as të mendoja, as të bëja pyetje. Thashë në vete se këto gjëra do t'i bluaj në mendjen dhe zemrën time, kur të shkoj në Prishtinë.

- Por e kotë, papritmas imazhi i Sykaltrit, filloi të më shfaqej në fytyrën e gjyshit tim. Nganjëherë kisha një ndjenjë sikur po mbaja për krahu atë tjetrin. Deri sa arritëm poshtë, u desh të ndaloja disa herë, për të fërkuar sytë, që të mund ta hiqja atë vegim nga sytë e mi e të bindesha që kisha gjyshin që mbaja për krahu e jo njeri tjetër.

Pas bisedës me Gjyshin, fjalët e sykaltrit që i kisha hedhur nga zemra ime, filluan të riktheheshin një nga një e të zinin vend në mendjen dhe zemrën time. Kur këtyre fjalëve iu shtoja edhe ato që m' i thoshte gjyshi e halla Shaqe, krijohej një harmoni gjërash dhe argumentesh, sa që të vinin me shpatulla për muri. Gjitha këto fjalë më tingëllonin në mendje dhe në zemër, sa që krijohej bindja se ata zëra të ndryshëm kishin filluar një koncert. Herë-herë krijohej tek unë një konfuzion që më bënte të dilja mendësh. Këtij koncerti i mungonte një dirigjent që të realizohej vepra muzikore!

Tani dija shumë më tepër dhe mendimet e mia shpesh rrinin te gjyshi, pastaj rrëshqitnin te Gjoni, e nganjëherë fluturonin te halla Shaqe. Herë-herë ky cikël përsëritej gjatë gjithë ditës. Por, më së shumti më mundonte fakti që fillova ta ndieja *shkrumbin e shpirtit* që digjej për të vërtetën, mu sikur shkrumbohen buzët nga etja afatgjatë e një shtegtari që ecën, pa pirë ujë. Ndihesha si një dre në shkretinë kur kërkon ndonjë burim uji. Dhe sillesha e pështillesha, andej e këndej, për të gjetur një informacion të ri, me qëllim që ta mësoja tërë të

vërtetën e atij Gjon Sykaltri, të cilin e kisha braktisur, si duket pa arsye.

Nuk di përse ishte zgjuar tek unë kjo dëshirë kaq e madhe për të vërtetën! Por, një gjë e di, që shpejt kuptova, se e vërteta e Gjonit, që unë e kërkoja, nuk ishte aq e thjeshtë. Sa më shumë thellohesha në këtë të vërtetë, më prekte mu në sedër; luhatte personalitetin dhe dinjitetin personal, pasi kjo e vërtetë ma trondiste shpirtin. Dhe kërkonte që të mohojshë atë që besoj se ishte, për të gjetur thelbin e asaj që vërtetë je. Aq më tepër, ajo merrte përmasa kulturore, kombëtare dhe historike më shumë se fetare.

Unë, vërtet gjithnjë e kam ditur që feja ime është feja islame, por nuk kam qenë një person që jetën ta lidhte me besimin. E tillë ka qenë edhe familja ime, e cila ka respektuar normat e përgjithshme të besimit, por jeta jonë në familje ka qenë krejt shqiptare, ku ligj ka qenë zakoni, Kanuni e flamuri, e, assesi feja!

Nëse e përshkruaj fenë në familjen time ajo përbëhej prej babëlokut që falte sabahun, edhe atë në mënyrën e vet. Pasi kur këndohej ezani, ai nuk falej. Çohej nga shtroja e tij, afrohej pranë oxhakut dhe e dridhte një cigare. Ndërkohë, ai i belbëzonte disa uratë që i përcillte me do formula arabe që i kishte mësuar përmendësh. Kur përfundonte ezani, ai merrte mashën, përpushte hirin që kishte grumbulluar një natë para në oxhak. Kur gjente një gacë që ishte akoma duke u djegur në hirin e prushit të mbrëmshëm dhe ndizte cigaren e tij, që mbante zjarrin aq sa këndonte ezani.

Pastaj merrte disa krande, i vinte mbi ato gaca që i

kishin mbijetuar të ftohtit e natës dhe iu frynte që të ndizeshin flakë. Dhe kur merrnin flakë, shtonte edhe ndonjë dru ma të trashë, deri sa ndizej për së dyti oxhaku. Më vonë, vinte nënëlokja, për t'i bërë gati kafënë. Veç kësaj, ai të premtën, shkonte rregullisht me falë xhumanë.

Të njëjtën gjë bënte edhe gjyshi te dajat, vetëm se ai me kafe merrte edhe një gotë raki, kurse babëloku nuk donte as me e pa me sy. Bile, shpeshherë ngatërrohej me tim atë që e blinte rrallë një shishe raki, që kur të vinte gjyshi të mund ta pinin nga një gotë së bashku.

Në familjen tonë festonim Bajramin, të madhin e të voglin, bile e festonim mirë. Prindërit na blinin rroba të reja; në shtëpinë tonë, një javë para e një mbrapa, vinte erë e mirë e gatimit të bakllavës. Pastaj gjatë tri ditëve, vinin shumë njerëz për të na uruar. Po edhe ne shkonim te ato familje që zakonisht kishim hyrje e dalje. Edhe një gjë ishte e rëndomtë, "*Haku për kokë njeri*" që babëloku e paguante rregullisht me pensionin e vet.

E njëjta gjë ndodhte edhe te familja e dajave, vetëm se atje përveç Bajramit, festohej edhe Sh'Mitri. Atë ditë të gjithë gëzoheshin dhe i thonin njëri-tjetrit: *Dolëm n'Sh'Mitër!* Mandej, vinte festa e Shën Gjergjit, me lule e gjethe. Tani të rinjtë e dajave po festojnë edhe Shën Valentinin. Zakonisht, për ato dy të parat, shkonim edhe ne. Bile, gjyshi këmbëngulte me çdo kusht që të ishim bashkë në këto festa.

Ne fëmijët, prisnim me mall këto dy festat e dajave, pasi vetëm atëherë, vërtet kënaqeshim me njëri-tjetrin. Edhe moti nuk ishte i ftohtë, pasi dimri ishte para

Sh'Mitrit. Po edhe nuk mbante nxehtë, pasi të nxehtit vinte pas Shën Gjergjit. Kështu që koha ishte për së mbari e nuk mungonin lulet, gëzimi, lojërat e shumta dhe dhuratat e gjyshit. Por asnjëherë nuk e kemi kuptuar përse festonim vetëm te familja e dajave. E, asnjëherë në familjen tonë. Kur i pyesja prindërit, ata thjesht më thonin: *Kjo është festa e dajave!*

Ne pra u ngjanim shumicës së njerëzve, në popullin tonë shqiptar, që janë: pak laramanë e pak myslimanë; që i luten Zotit, por nuk falin vaktet e as s'i dinë uratët; ndihmojnë ndërtimin e xhamisë, por nuk shkojnë kurrë me u falë në të; mësojnë fëmijët e vet të respektojnë xhaminë dhe kishën si vakëf, por i ruajnë nga ato si prej djallit, sepse kanë frikë që do të prishën.

Mandej, edhe shumë gjëra të tjera, që në vetvete kundërshtojnë njëra-tjetrën, por që në mentalitetin tonë laraman, çuditërisht flejnë, pa problem. Për shembull: Shtrojnë iftar edhe kur nuk agjërojnë; duan të jenë myslimanë, por edhe të pinë ndonjë birrë. Madje, edhe pak raki me raste. Besa, ndonjëherë, kuptohet kur s'i sheh ndonjë i njohshëm, hanë mish thiu! Mishin e thiut e hanë edhe kur s'kanë kah t'ia mbajnë, ose kur duan t'ia mbushin mendjen dikujt që janë europianë.

Kurrë më parë nuk i kam menduar kështu gjërat tona. Por ja, që ajo përplasja me Gjonin, shkaktoi një shkrepimë, që ndezi tek unë një zjarr që s'po arrij ta shuaj. Mund të them që përplasja jonë dha "*efektin gurgac*"¹⁸, pasi xixat e kësaj përplasjeje ndezën te unë zjarrin e dashurisë për të vërtetën.

Doja të imagjinoja se si do të jenë ndier *Neandertalët*,¹⁹

para se të arrinin te ajo përplasje e rastësishme e dy gurgacëve, ose nga fërkimi i gjatë i dy drurëve me njëri-tjetrin, për të zbuluar zjarrin. Këtë efekt e kishin shkaktuar xixat e përplasjes sime me Gjonin.

Vërtet, ai mendonte se ne duhet të ndryshonim për 180 gradë, për t'u kthyer te pika ku jemi nisur. Kështu do të linim pas shpine dyfytyrësinë, hipokrizinë, tradhtinë ndaj të parëve dhe vetëmashtrimin. Kurse para vetës do të kishim lirinë e shpirtit, të vërtetën dhe dinjitetin që mbështetet dhe ndërtohet mbi rrënjët tona të sakta. Gjoni ishte i bindur që konvertimi në islam ishte gabimi më i madh që në të kaluarën kishte bërë familja e tij. Ishte devijim që ai dëshironte ta çonte në vend, duke u kthyer në folenë e vjetër të të parëve të vet.

Gjoni i sotëm ishte i bindur në atë që donte dhe që besonte në atë që thoshte, nuk mëdyshej të kërkonte të njëjtën gjë edhe nga unë, që t'i bija mohit të mëparshmes dhe të merrja të moçmen, që gjyshërit e mi e kishim mohuar. Në këtë mënyrë do të hiqnim te dy maskat e vjetra e do të nxirrnim në pah fytyrën e vërtetë që kemi, po edhe atë që duhet të jemi para botës e para Zotit.

Unë isha e mahnitur pas tij, pasi në sytë e tij shihja diçka tepër të çmueshme. Por, me thanë të drejtën, kur dëgjova mënyrën se si ai fliste për kthimin, më trishtoi së tepërmi. Bile, mund të pohoj, ndjeva një neveri ndaj tij. Pa menduar dy herë e refuzova dhe e përbuza. Bile, fillova të ndieja një dozë të fortë urrejtjeje.

Vetëm se nuk kuptohej dot ku ishte caku i kësaj urrejtjeje, vetja ime që i kisha besuar apo Sykaltri që po më zhgënjente. Sinqerisht mendoja se më shumë

urreja vetën që i kisha lejuar një të panjohuri të më manipulonte ndjenjat e mia.

S'arrija të kuptoja si ishte e mundur, që një djalë si ai, të ndryshonte emrin e të kërkonte kryqin. Një shenjë që për mua ishte simbol i urrejtjes së kryqalive serbë, ndaj nesh, shqiptarëve myslimanë. Por tash, kur dëgjova hallen Shaqe, e sidomos sapo fjalët e saja m'i vërtetoi gjyshi, gjërat filluan të merrnin një pamje krejt tjetër. Po edhe fjalët e Sykaltrit filluan të tingëllonin më ndryshe në mendjen time. Kështu që urrejtja vetvetiu u venit e u shndërrua në kureshtje. E zemra ime nisi të më shtynte drejt një rrugëtimi të ri, për ta ritakur Sykaltrin dhe për t'u përballur me të vërtetën.

Si hapa të parë, nisa të shkoja përditë në bibliotekën kombëtare ku lexoja gjithçka gjeja për Skënderbeun, Pal Engjëllin, Gjon Buzukun, Bogdanin, për Fishtën, Mjedën e Gjeçovin. Doja me çdo kusht të njihja gjithë të vërtetën historike të popullit tim. Sa më shumë lexoja, aq më qartë shihej që unë e kisha gabim. Më mirë të them, që Gjoni kishte të drejtë për atë që thoshte e sidomos për hapat që kishte ndërmarrë.

Edhe pse ai shikimi i tij magjik, që më ekzaltonte në fillim, nuk më bënte fare përshtypje, tani ai më përcillte si një "hije", që më shtynte tek diçka që unë fillova të dyshoja e që mund të ishte e vërteta. Të vërtetën e kam dashur gjithmonë. Edhe kur kam qenë fëmijë e vogël, gjithmonë e kam dëshiruar të vërtetën. Bile, nganjëherë, kur Shabani përpiquej t'i ikte asaj, duke mohuar sherret e tija, isha unë që e detyroja të pranonte fajin para prindërve tanë. Nuk e di, mohimi i së vërtetës më dukej

si fundi i botës.

Kështu mund të them se edhe në këto raste, nuk ishte asnjë gjë tjetër që më tërhiqte drejt Gjonit, përveçse dëshira për të vërtetën.

Me Gjonin Sykaltër kisha humbur çdo lidhje. Më vinte inat që u ndava ashtu, pa e respektuar fare dhe pa i menduar mirë të gjitha gjërat. As numrin e telefonit nuk ia kisha kërkuar. Sido që të jetë, fjalët e tija për të vërtetën ende kumbonin në zemrën time. Shkova disa herë të pija kafe, aty ku ai punonte kamerier, por nuk e takoja dot. Ai, ose kishte ndërruar turnin, ose kishte gjetur ndonjë punë tjetër.

Një të enjte pasdite isha në bibliotekë duke lexuar historinë e Kuvendit të Arbërit. Në një faqe në vazhdim shkruhej se si krerët e kishës katolike ishin bashkuar në një Kuvend për të shpëtuar popullin tonë nga degjenerimi historik, laramanizmi shpirtëror dhe dekadencia kulturore. Deri sa po lexoja gjitha ato fakte historike, mishi më bëhej kokërr. Zemra më bëhej helm e mendja mjegull, pasi nuk arrija të kuptoja se si ka qenë e mundur të na ndodhin gjëra të tilla, neve që mburremi me besën e burrave.

Një herë tjetër, lëshova dokumentet e Kuvendit të Arbërit e mora Kanunin e Lekë Dukagjinit. Mendova se aty do të gjeja ndonjë argument për konvertimin në

islam, pasi edhe gjyshi edhe babëloku, që nuk binin dakord për asnjë gjë, kur vinte puna për te Kanuni, aty dorëzoheshin te dy. Më kujtohet njëherë, kur u ngatërruan për breznitë.

Babëloku thoshte që vajza mund të martohej brenda gjakut, po jo brenda oxhakut e gjyshi insistonte që nuk mund të martohej brenda fisit. U kapën keqas me fjalë, pasi asnjëri nuk lëshonte pe. E, për t'i paqtuar, im atë u detyrua të shkojë te një mik i veti, për të marrë Kanunin. Nuk e di se çfarë iu lexoi ai, por mbaj mend që kur im atë iu dëshmoi se çfarë ishte shkruar në Kanun, u dorëzuan te dy pleqtë dhe ranë fashë.²⁰

E nxitur nga ky fakt, e duke ditur që babëloku ishte një mysliman e gjyshi një laraman, mendova që në librin e Kanunit të Lekë Dukagjinit do të gjeja diçka pajuese²¹ edhe për bindjet e mia. Me këtë qëllim fillova ta shfletoja nga fillimi në fund. Disi, nuk më dukej se po e lexoja, por që po e përpija secilën fjalë. Në fund u zhgënjeva, pasi çdo gjë që gjendej aty, fliste për zakonet, rregullat e ligjet që kishin të bënin me popullin, me kishën dhe me familjen. Por, as edhe një fjalë për islamin ose për xhaminë. M'u duk si një gjë e padrejtë që Kanuni u bënte myslimanëve, mbase nga ajo që unë isha rritur dhe isha edukuar me mendimin që *vakëf*²² janë xhamia e kisha, kurse Kanuni njihte si vend të shenjtë vetëm Kishën. E privilegjonte priftin deri në ekstrem, e hoxhën nuk e përmendte fare.

Duke qenë që me mungonin njohuritë historike, nuk di nëse kuptoja gjithçka rreth Kuvendit të Arbërit, por këto norma e nene të Kanunit i kuptoja mirë, po s'më

pëlqente fare. Më dukej sikur Kanuni diskriminonte islamin e privilegjonte kishën. Kënde, iu ktheva edhe një herë Kuvendit të Arbërit.

Ndonëse nuk arrija gjithë domethënien e ligjëratës së kësaj mbledhjeje historike, pranë qytetit të Lezhës, kuptoja jo pak, megjithëse vendimet që kishin marrë krerët kishtarë në këtë kuvend, përputheshin me ato që me tregonte gjyshi për familjen e sime ëmë. Thashë me vete, nëse që në vitin 1703 ka ekzistuar një thirrje që feja duhet të dëshmohet në publik dhe është gjykuar “laramanizmi” si dobësi e papranueshme, atëherë i bie që jo vetëm të parët e gjyshit tim i paskan mbajtur nga dy fe, por edhe të parët e babëlokut. Mendova të parët e mi, si nga ana e gjyshit ashtu edhe e babëlokut, pasi asnjëra palë nuk i është mbajtur thirrjes për dëshminë publike të besimit që kishte parapara Kuvendi, kishin mbetur myslimanë. Eee, gjyshi im i shkretë! Edhe pse paraardhësit e tij janë munduar ta mbajnë fshehurazi, prapë kanë humbur vetën dhe s’kanë arritur kurrë ta korrigjojnë këtë gabim të tyre. Ai jeton si mysliman, por në zemër të vet e di që..., prandaj vuan që nuk është ai i vërteti.

E mora edhe njëherë në dorë Kanunin e fillova ta shfletoja përsëri, me të njëjtin qëllim si më parë, por, kur kalova disa faqe, nisa të kuptoja arsyen e gjykimeve të mia ndaj këtij libri që është quajtur *kod qeverisës i shqiptarëve*. Thashë me vete se Kuvendi i Arbërit merret me islamin, pasi ka qenë i kohës së otomanëve, të cilët e kanë përhapur në tokat tona, por kur është hartuar Kanuni, te ne s’ka pasur myslimanë ndaj dhe Kanuni

nuk i njeh fare.

Derisa isha duke menduar kështu, pa vetëdije kisha mbyllur librin dhe kisha mbetur duke shikuar një rreze drite që hynte në bibliotekë nga dritarja përballë. Kur u vetëdijesova, ndjeva sikur ajo dritë po më thërriste të dilja jashtë e ta kërkoja Gjon Sykaltrin. Jo veç kjo, po edhe diçka nga brenda më shtynte drejt këtij qëllimi. Mirë, që ta kërkoja edhe nuk pata ndonjë kundërshti. Po, ku të vërtitesha unë e mjera, kur nuk e kisha idenë se ku mund ta gjeja.

Isha në një gjendje që nuk arrija të kuptoja se çfarë po ndodhte me mua, megjithatë vendosa të dal edhe se nuk doja të rrija më aty.

Ndërsa dorëzoja librin dhe mblidhja plaçkat e mia, në mendje më shkrepri një ide. Thashë, do shkoj në atë vend ku u ndava për herë të fundit me Gjon Sykaltrin. Kjo ide përkonte edhe me një lloj “jubileu”, pasi e enjtja ishte dita kur u shkëputa prej tij. Më vinin në kujtesë ato çaste të zhgënjimit tim... kur e paragjykova Sykaltrin, para të cilit tani do të më duhej të turpërohesha për injorancën time.

Përkimi me ditën e enjte më shtynte të kujdesesha që gjithçka të ishte në përputhje me këtë “jubile”. Edhe pse e dija që do të isha vetëm, megjithatë doja të shkoja atje. Mendova, ndoshta kështu do të lirohem sadopak prej gjërave që më përndiqnin kohëve të fundit.

Derisa po sajoja një takim imagjinar me djalin që kisha poshtëruar, pashë orën. Në të parë kohën, më shkrepri edhe një detaj tjetër, që unë duhej të kujdesesha e të shkoja atje, në kohen e njëjtë, si herën e fundit kur

ishim ndarë. E, pasi kishte ende kohë, vendosa të shkoj në konvikt, për të lanë çantën që e merrja zakonisht në fakultet.

Kishte kohë të mjaftueshme dhe shfrytëzova rastin për të bërë dush. Pastaj veshja fustanin më të bukur që kisha, vura pak ngjyrë buzëve dhe mbatha këpucët e reja, që i kisha blerë kohë më parë, sepse doja që ky moment të ishte sa ma solemn. Erdhi koha e u nisa drejt lokalit ku në mënyrë imagjinare doja ta takoja Gjon Sykaltrin.

Që gjithçka të ishte e përkryer, fillova ta lutja Zotin të gjeja të lirë tavolinën ku ishim ulur atëherë. Kjo do të bënte edhe më të pëlqyer këtë shtegtim timin drejt vendit ku isha ndarë me Gjonin.

Tani që më ishte thyer i gjithë koncepti për fenë dhe për Zotin, nuk e dija më, cilit Zot po i lutesha, atij të myslimanëve apo atij të kryqalive! Thashë, o Zot, cili do që të jesh, vetëm nëse je Zot, bëj që tavolina ime të jetë e lirë.

Sa arrita atje, ende pa e hapur derën mirë, vërejta Gjon Sykaltrin, ulur në të njëjtën tavolinë. Njëherë mendova që ishte një halucinacion,²³ pasi nuk ishte hera e parë që ai më fanitej²⁴ para syve të mi. Duke iu afruar tavolinës, fërkoja sytë që ky vegim të davaritej, që të shihja realitetin. Por më kot, pasi, edhe pasi i fërkova sytë, ai nuk u zhduk, veç u ngrit në këmbë për të më pritur. Isha e bindur që nuk ishte një situatë reale, por megjithatë shpejtova hapin, ngaqë doja ta përjetoja këtë moment kaq të bukur, ndonëse do të ishte vetëm imagjinar. E përqafova dhe e putha në ballë. Ai nuk rezistoi! Mbeti i

hutuar, nuk dinte çka të bënte me veten e tij.

Unë ia rrihja gjoksin me shputat e duarve të mia e prekja fytyrën e tij, kurse në shpirt thosha uratën, që të zhdukej ky vizion. Sa më shumë që doja të zhdukej, gjendja bëhej gjithnjë e më reale. Gjon Sykaltri nuk kuptonte asgjë. Sikur i kishte ngrirë fjala në buzë. Donte të thoshte diçka, por nuk ia dilte.

Kur kuptova se gjithçka ishte realitet, u turpërova. Ula kokën sikur të më kishte goditur dikush në qafë. Lotët më shpërthyen si një burim i ri uji, kurse këmbët s'më mbanin më. Ndërsa ktheva shpinën për të shkuar te kërriga përballë tij, nxora shaminë nga çanta dhe fshiva lotët.

M'u duk që edhe Gjonit iu ishin këputur gjunjët, pasi u ul para meje.

Mua më ishte ngrirë shpirti, ndieja sikur i tërë akulli i akullnajave të polit verior më kishte mbuluar. S'arrija të merrja frymë, s'i ngritja dot sytë, për të parë Sykaltrin që kisha përballë meje. Jo vetëm kjo, po edhe lotët që vazhdonin të më rrëshqitnin faqeve të mia, ishin si rrebeshi i shiut mbi xhamat e dritares së dhomës time.

Kur Gjon Sykaltri u ul në karrigen e tij, u mbështet me të dyja duart mbi tavolinë. Mbështeti mjekrën e parruar mbi shuplakat e duarve, përqendroi shikimin drejt meje dhe s'po fliste asgjë. Kishim mbetur te dy pa fjalë. Unë i fshija lotët, herë me shami e herë me shuplakat e duarve të mia, ngase doja me çdo kusht të ndaloja rrjedhjen e lotëve. Por nuk qe e mundur.

Pas pak, Gjoni lëshoi në tavolinë dorën e djathtë, e çoi

ngadalë drejt meje me një kujdes të veçantë, më ngriti mjekrën aq sa mund të më shikonte drejt në sy e, me një gjysmë zëri, filloi të pëshpëriste disa fjalë:

- Pash atë Zot, çka ke? Ç'është kjo punë kështu? Çka ka ndodhë me ty?

- Asgjë, – i thashë duke nxjerrë disi me zor këtë fjalë.

- Si more, më thua *asgjë*. A nuk sheh se si je mbytur në ndjenja dhe lot?! – më pyeti ai i habitur.

Kur ai nisi të analizonte situatën, unë mblodha veten, përpina lotët që më rridhnin faqeve, kurse ato që akoma s'kishim mbërri deri tek buzët e mia, i fshiva me shaminë që tashmë kisha nxjerrë nga çanta. Disa pika të tjera, m'u duk sikur u kthyen përsëri në sytë e mi, atje dhe nga dilnin. Mora frymë thellë dhe i fola:

- Më fal! Si është e mundur që ti je këtu. Unë mendova se gjithçka është iluzion, vegim ose shtirje. Erdha këtu që të përjetoja momentin e ndarjes. Mendova, në se do të vij këtu, do të më qetësohej ndërgjegjja që më ka përndjekur gjatë gjithë kësaj kohe.

- O Zot! Hej! Më thuaj a është reale kjo gjë? Se po dal mendsh!

- Jo, jo! Nuk është vizion, as imagjinatë, jam real. Po s'po arrij të kuptoj si të paska marrë malli kaq shumë, sa nuk mund të përmbash veten, këtu në publik. Më tha duke e tundur kokën.

- Po, për këtë më vjen turp të shoh në sy! Për Zotin, isha e bindur që është thjesht një pamje virtuale, pasi nuk prisja që të gjeja këtu. Unë u nisa të kremtoja jubileun e ndarjes sonë, në këtë vend, kaq! Kisha qëllim

të përjetoja atë moment të ndarjes sonë të fundit dhe të imagjinoja atë situatë të dhimbshme dhe të turpshme për mua. Mendoja, nëse do të kërkoja falje në vendin e ngjarjes, që u largova pa të përshëndetur e të lashë të zhgënjyer... Vërtet, më vjen keq e më vjen turp prej vetes...

- Që atë ditë që ike, pa lënë gjurmë, - filloi të fliste Sykaltri, - vij në këtë vend, çdo të enjte. Në të njëjtën kohë dhe me të njëjtën dhimbje në zemër. E di më duket, sikur këtu e përjetoj praninë tënde. Është vendi i vetëm ku unë arrij të shoh atë fytyrë tënden, e cila që nga dita e parë e takimit, me ka mahnitur me bukurinë e natyrshme.

Ikjen tënde e përjetova shumë rëndë, ndieja një dhimbje që ishte si dhimbje vdekjeje. Parandej edhe fillova të sillsha me këtë dhimbje si të më kishte vdekur gjysma ime.

I vura vetës një obligim gjashtëmujor, me disa rregulla të përcaktuara. E para, gjatë gjithë kësaj kohe, s' do të hiqja mjekrën, s' do të dëgjoja muzikë si përherë e as s' do të shkoja në festa e gosti. Me pak fjalë, isha "në zi", si kur na vdes dikush. Kjo gjendje më lodhi shumë e nuk arrija të bëja asnjë punë. Thjesht, kisha mbetur si një endacak i plagosur në shpirt. E vetmja herë që ndihesha mirë, ishte kurë vija këtu çdo të enjte, në të njëjtën kohë.

- Po kjo qenka mrekulli - i thashë, duke e parë në sy. Më pas nisa t' i tregoja të gjitha përjetimet e mia. Ia përshkruaja të gjitha në hollësi. Përveç pjesës së besimit. Se kësaj radhe nuk doja të trajtoja temën lidhur me të

vërtetën që ne kërkonim, sepse kisha frikë që biseda rreth të vërtetës mbi fenë do të rrezikonte gjithçka e do të prishte atë mrekulli të madhe që po përjetonim.

- Kjo qenka vërtet mrekulli! - tha Gjon Sykaltri dhe vazhdoi - Veç Zoti di me përgatitë këso regjie për krijesat e veta.

- Zoti, po thua!? – iu përgjigja krejt e habitur.

Menjëherë, pasoi një heshtje e shkurtër, por unë nuk lejova që heshtja të zinte vend në këtë takim, si herëve të tjera. Kjo vinte për shkak se ndihesha e çliruar nga ndjenjat, nga turpi, nga paragjykimet e të tjerëve, nga frika e prindërve po edhe nga mosbesimi që kisha ndaj sykaltrit tim. Për mua nuk ishte më ai që më rrëmbente me shikimin e vet, as ai kryqalia prej të cilit duhej të frikësohesha, as ai mashtruesi i paragjykimeve të sime ëmë. Ai, thjesht ishte shndërruar në një engjell para syve të mi, të cilit doja t'ia besoja veten e t'ia falja zemrën.

Vështirë të gjëja fjalë e të shprehje për ato që ndieja. Mbi gjitha, ishte vështirë të hapja temën mbi të vërtetën, pasi bash kjo temë e kishte rrënuar gjithë miqësinë tonë. Por, ishte e pamundur t'i ikja, këndeje, shtrëngova vetën pak, mora frymë thellë dhe i thashë:

- Nuk di se si më ke gjykua, por unë dëshiroj të kërkoj falje me gjithë zemër për ditën që u largova. Kam gabuar kundër teje, pasi të kam gjykua në padijeninë time.

Në fillim ndjeja dhe përjetoja gjëra të papërshtkrueshme për ty, sepse ti, me ata sytë e tu magjike, arrite të depërtoje në thellësinë e zemrës time. Ti nuk mund ta marrësh me mend se si më përndiqte

shikimi yt gjithkund, në çdo kohë, në çdo gjendje dhe në çdo vend. Kur u ndava prej teje, mallkova ditën që të kisha takuar dhe u përpoqa të të harroja, por që ishte e pamundur.

Me kalimin e ditëve, edhe pse doja të harroja ty, doja të isha e drejtë me veten time dhe me të vërtetën tënde që je duke kërkuar. Këndeje, qysh atë ditë s'kam pushuar asnjë çast duke e kërkuar edhe unë të vërtetën tënde. Kjo shkëndijë që ti kishe ndezur në mendjen dhe zemrën time më ka ndihmuar të bëja një udhëtim shumë interesant. Fillova ta kërkoja të vërtetën, sepse nuk doja të humbja ty për shkak të injorancës sime. Tash, edhe nëse e humbi, atëherë dua të jem e sigurt që e hodha vetë, për shkak të së vërtetës e jo që e humba për shkak të arrogancës ndaj saj.

Veçse, tash që kam bërë një ecje të gjatë, kam kuptuar që duhet të hulumtoj më shumë lidhur me gjërat që ti më tregoje. Për emrin, për ndryshimin e besimit, për historinë e shumë gjëra të tjera. Ende nuk jam e bindur, por një gjë kam kuptuar, që ti e do të vërtetën dhe se kryqi nuk është armiku i shqiptarëve, siç e mendoja unë.

Për më tepër, nga librat që kam lexuar, më është bërë e qartë që bijtë e UÇK-së janë heronj të luftës. Kurse, *katolikët janë heronj të historisë sonë*, pasi ata u kanë rezistuar të gjitha luftërave. Kanë qëndruar konsekuentë të të gjitha sfidave historike dhe s'kanë pranuar kurrë të ndërrojnë gjuhën, fenë dhe flamurin.

I tregova fije për pe për hallën Shaqe, për bisedën me gjyshin, për librat që kisha lexuar, për përjetimet e mia. Ai u ngrit gjysmë në këmbë, u zgjat drejt meje e më

puthi. E kur u ul përsëri në vendin e tij, më tha:

- Kjo qenka edhe më mrekulli se ajo e para. – më shtrëngoi dorën dhe vijoi.

- Takimi me ty më ka tronditur shpirtin dhe ka nxitur tek unë dyshime mbi të vërtetën që kisha gjetur. Isha tronditur aq shumë, sa që fillova të mendoja, vallë mos ndoshta vërtet kam rrjedhur nga mendtë e nuk arrij të shoh dot realitetin tim.

Për asnjë çmim nuk doja të të humbja ty. Sepse ti më kishe ndritur shpirtin, me atë ndriçim të fytyrës sate të pafajshme. Në të njëjtën kohë, nuk doja as të lija të vërtetën, për shkakun tënd. Këndeje, për të qenë i sigurt, vendosa ta kërkoja të vërtetën me një intensitet shumë më të madh. Dëshiroja me çdo kusht të isha i sigurt, që të kam humbur për shkak të vërtetës e jo për shkak të çmendurisë sime.

Lashë punën, pasi doja të kisha tërë kohën time në dispozicion për ta konfirmuar të vërtetën, cilado të ishte ajo. Sepse doja ose ta përforcoja atë të vërtetë për të cilën isha i bindur, ose të hiqja dorë prej saj, kur faktet të më bindnin që isha i gabuar.

Për të vërtetën unë ndërrova emrin, hoqa dorë nga identiteti im familjar dhe ndërrova mbiemrin. Jo vetëm kaq, por isha i gatshëm edhe të harroja ty, për këtë të vërtetë që më ka rrëmbye si një uragan. Pasi, jo vetëm se më tha prifti, por edhe vetë isha i bindur që e vërteta do të më çlironte.

- Heu, paske takuar priftin?! - i thashë me një habi entuziazmi dhe befasië. Më erdhi keq që e ndërpreva,

por s' mund durova. Sapo më përmendi priftin, m'u duk se u hapën dyert e qiellit.

- Jo veç priftin, por edhe shumëçka tjetër, - më tha ai. Dhe vijoi duke më pyetur: A do të dëgjosh edhe gjërat e tjera që i kam përjetuar gjatë kësaj kohe?

- Po, po! - i thashë - Dua të më shpjegosh të gjitha përjetimet e tua, mu ashtu sikur t'i shpjegova unë përjetimet e mia. Më trego gjithçka, deri në imtësi.

- Mirë pra. - Më tha me një zë të ëmbël e të butë, duke u përpjekur që ta tërhiqte gjithë përqendrimin tim, - Unë, jam i bindur që e kam gjetur të vërtetën dhe prej saj nuk ndahem më si do që të jetë puna, sado që duhet të vuaj e çfarëdo gjykimi të më bëjnë të tjerët.

Tani, kur unë dhe e vërteta jemi bërë një, nuk më ka mbete gjë tjetre veçse të marr vendimin e kthimit tim në fenë e të parëve.

Para ca koha takova Don Zefin, i cili më ka mahnitur me tregimet e tija. Po edhe me mënyrën se si iu qasej gjërave me respekt, përvujtëri e dashuri. Unë përpiqesha t'i flisja për islamin duke ia shtjelluar edhe qëndrimet e mia ndaj fesë islame. Por ai nuk donte të hynte në logjikën time të të menduarit. Ai, thjesht më fliste për Zotin që është dashuri. Për Krishtin që është e vërteta dhe jeta. Unë i flisja për mospajtimet e mia me mësimet e Kuranit, por ai nuk donte të thoshte asnjë fjalë kundër Kuranit; me dy fjalë, më përgjigjej me mësimin e ungjillit. Përndryshe, sa herë që unë i thoja ndonjë fjalë që nuk duhej, për myslimanët ose për islamin, ai më qortonte me dashuri duke me dhënë mësim të mrekullueshme. Por ajo që më ka mahnitë

më së shumti ishin fjalët e tija të paharrueshme.

- Hë pra, thuaje ma! E cilat na qenkan këto fjalë! – ndërhyra sikur doja sa më parë të dija se çfarë i kishte thënë prifti.

- Pritë se janë fjalë të mëdha – u përpi Gjoni dhe vazhdoj – Paramendoje, ai në vende se të më bashkohej për të më nxitur kundër myslimaneve, më tha: *“Biri im, urretja ndaj njëjës, nuk mund të ndezë dashurinë ndaj tjetrës”*. Pastaj shtoi se te lumturia nuk vjen njeri duke e mohuar diçka që nuk i pëlqen, por duke e zbuluar të vërtetën që e përtërinë jetën e tij.

Biri im, vazhdoi prifti, ti nuk mund të mendosh që duke mohuar islamin do të fitosh krishterimin. Kjo do të ndodhë vetëm nëse ke zbuluar se krishterimi është feja që të përmbush kërkesat e zemrës sate, të kthjell shpirtin dhe të bën të lumtur. Atëherë, do të kthehesh me bindje në fenë e të parëve dhe do shërosh plagën historike të gjyshërve tuaj.

Herën e parë që e takova, aq shumë u entuziazmova, sa që në fund të bisedës, pak para se të largohesha i thash: A po më pagëzon menjëherë?

Ai ia priti me një të qeshur: “Këtu te ne nuk shkojnë gjërat kështu. Biri im, duhet që së pari të tejkalosh këtë gjendje tënde emocionale. Më pas është e nevojshme që të bësh përgatitjen e nevojshme. Kështu që të njohësh të vërtetat themelore të fesë së krishterë.

Madje duhet kohë që edhe unë të bindem se ti je i vetëdijshëm për atë që po përcaktohesh dhe se je krejtësisht i lirë në vendimin tënd... Vetëm atëherë

mund të fillojmë të flasim për pagëzim.

- Lajmin e gëzueshëm? - ia prita unë.

Don Zefi, me një qetësi të madhe dhe duke më vënë dorën e tij të djathtë mbi shpatullat e mija, më përcjelli drejtë daljes dhe më foli me një zë të sigurtë dhe me plot bindje: “Fjala Ungjill, do të thotë Lajm i gëzueshëm dhe ky lajm i gëzueshëm është zbërthimi i gjithë asaj që është e shkruar në Bibël. Kështu që po të them: Kush do që je e çka do që ke bërë, Zoti të do. Zoti na do, sepse Zoti është dashuri. Ja ky është lajmi i gëzueshëm.

Këto fjalë, depërtuan si një uragan në zemrën time. Mendimet për këtë gjë më përcollën jo vetëm gjatë rrugës së kthimit në shtëpi, por që nga ai moment, çdo ditë e më shumë më bëhet më e qartë. Kisha dëgjuar se Zoti është i gjithëpushtetshëm, Zoti është i mëshirshëm, është krijuesi i çdo gjëje, është gjykatësi i jetës sonë. Kam dëgjuar shumë gjëra tjera për Zotin. Porse që Zoti është dashuri, nuk e kisha marrë me mend kurrë. Dhe thash vet me vete: Nëse Zoti qenka dashuri, atëherë dua që t’i takoj asaj dashurie.

Jo! Jo! Ndoshta s’po di të shpjegohem, por nuk mund të marrësh me mend, gjitha ato fjalë që ai fliste. Thjeshtë të bënte të mahniteshe.

- Vazhdo! – ndërhyra unë pa vetëdije.

- Po të thashë atë që mbaj mend. Ah! Po! Më thoshte duke përsëritur disa herë: “se dashuria ndaj Krishtit, nuk mund të përfshijë urrejtje ndaj të tjerëve”, ose *“Duke sharë të tjerët, ti nuk mund të bëhesh ma i mirë se ata”!*

- Kukuuuu! A e di ti, që unë nuk kam takuar kurrë një katalik e ti ke ke biseduar gjithë këto gjëra me priftin. Kjo duhet të jetë vërtet një gjë shumë e bukur dhe interesante. A po jo? - i thashë.

Pastaj, vazhduam një bisedë të gjatë e shumë dinamike lidhur me mundësinë që edhe unë ta takoja atë don Zefin e tij, i cili nëpërmjet fjalëve që më thoshte Gjoni, më dukej sikur ishte një fenomen i mirësisë dhe i dashurisë. Disi në mua u hapë një horizont i ri kërkimi në rrugëtimin tim drejtë të vërtetës. Kështu që doja t'i thoja Gjonit, qohu e të shkojmë ta takojmë këtë Don Zefin tënd. Por, s'mora guximin, këndej për të vazhduar bisedën, i thash:

- A ishte ai vërtetë shqiptar?

- Prit, jo shqiptar por birë shqiptari! Po, leje këtë punë! Me i dëgjua ti fjalët e tija!?! Unë, s'arrij të përsërisë sikur i nxirrte ai nga goja po i kam të gjitha në zemër.

Kështu Gjoni vazhdoj të më tregonte raste, përjetime dhe situata që kishte kaluar me Don Zefin e tij.

- Një ditë – vazhdoj Gjoni tregimin e tij, - Ai më çoi te një kishë në komunën e Vitisë, ku edhe shërbente. Aty bëhej fjalë për një histori të Karadakut, ku banorët e asaj zone, në vitin 1844-1848, kishin vendosur të refuzonin islamin dhe të ktheheshin në fenë e të parëve. Kjo histori ishte paraqitur nëpërmjet pikturave, në muret e asaj kishe. Nuk e imagjinon, të gjitha muret ishin me piktura të burrave me plisa.

Gjoni me pasion po vazhdonte rrëfimin e tij, por u detyruam të ndërprisnim bisedën, pasi pronari fiku dritat dhe tha se ishte koha për ta mbyllur lokalin. Në

këtë çast kuptova se ishim shkëputur tërësisht nga vendi dhe koha, ishim ngritur në një dimension tjetër të gjendjes sonë. Nuk na interesonte asgjë rreth nesh. E vetmja gjë e rëndësishme ishte të mësonim sa ma tepër prej njëri-tjetrit.

Te dera e lokalit këmbuem numrat e telefonave. I dhashë edhe adresën e konviktit duke i thënë që mund të vinte e të më takonte kur të donte. Aty para dere bëmë edhe një pakt: të takoheshim çdo të enjte, në të njëjtën orë e në të njëjtin vend. Isha e ekzaltuar, nuk durova dot dhe, pa i thënë asnjë fjalë, u riktheva brenda në lokal. Ai mendoi se kisha harruar diçka. Kur dola më pyeti:

- Hej, çfarë ndodhi? A harrove gjâ?

- Jo, jo, - i thashë duke buzëqeshur nën dhëmbë. Dhe vazhdova Rezervova tavolinën për të enjten.

- Haahaa! Qeshi ai. Ti qenke e përkryer, – ma ktheu.

- Jo, jo, ashtu nuk jam, por ajo tavolinë më pëlqen shumë dhe nuk dua që të jetë e zënë kur të vijmë këtu. Ajo është tashmë tavolina jonë.

- Të enjten, në të njëjtën kohë! – M' u drejtua Gjon Sykaltri. Duke më shtrirë dorën e përshëndetjes.

Edhe unë, duke i përsëritur të njëjtat fjalë, në të njëjtën kohë, ia shtrina dorën. Prita që do të më rrëmbente pranë krahëve të tij, të më përqaftonte dhe të më jepte puthjen lamtumirëse, sikur ia dhashë unë në fillim, por nuk e bëri. Nuk di nëse mendonte që unë duhet ta përfundoja sikur e fillova, apo e kishte prej kujdesit të tepruar dhe frika që të mos bënte ndonjë gabime ndaj meje.

E shikova në sy, ishte tepër i lumtur. Drita rrëmbyese e tyre ishte edhe më e fuqishme se më parë. Duart i mbanim të lidhura duke i shtrënguar gishtërinjtë, si thuprat në gardhin e fshatit. Shiheshim sy më sy, sikur dëshironim ta përpinin njeri-tjetrin. Por, nuk e morri guximin të më përqafonte.

Ndoshta, më mirë të them, që nëpër bebëzën e syrit donim të arrinim të depërtonim thellë në njëri-tjetrin. Gjithë kjo dukej si një *garë* e përpjekjeve fluide për të parë se cili do të depërtonte më thellë, brenda shpirtit. Ose, cili do të emetonte më shumë ndjenja dhe dashuri të fshehura aty poshtë, në fundin e zemrave tona.

Kur pronari doli dhe e mbylli lokalin, ne u detyruam të ndërprisnim *garën*, shkëputëm shikimin, lëshuam duart e lidhura dhe u ndamë, duke përshëndetur njëri-tjetrin vetëm me një lëvizje dore.

Ai mbeti i mbështetur në murin e lokalit, kurse unë, pasi bëra dy-tre hapa dhe u sigurova që pronari i lokalit kishte kthyer shpinën në drejtim të vetin, bëra një kthesë 180 shkallë, vrapova dhe iu hodha rreth qafës. Ai, si duket, këtë kishte pritur, më shtrëngoi me gjithë fuqinë që kishte dhe më puthi me një pasion të thellë, por pa epshin burrëror.

Rrugës drejt konviktit, doja të ngadalësoja hapin që të mos mbërrija shpejt atje, se kisha nevojë për kohë, të përjetoja gjithë atë mrekulli që kishte ndodhur me mua në këtë natë të paharrueshme, e cila me siguri do të mbetej e pashlyeshme gjatë tërë jetës sime.

Gjithçka ishte mrekulli, por e papritura më e madhe ishte që unë arrita të gjeja Gjonin, Sykaltrin, që tani më

ishte bërë përëri i imi, ndonëse ne më shumëë biseduam për atë Don Zefin. Pastaj, fjalët tona u përqendruan tek e vërteta që e kërkonim, kështu që harruam të bisedonim për njëri tjetrin..

Gëzimi që do të takoheshim javën tjetër nuk zgjati shumë, ngaqë fillova të numëroja me gishta ditët e javës, që m'u duk shumë gjatë. Thosha, o Zot, po kush pret një javë!?

Kisha ecur me vrap, djersët më shkonin rrëkajë përgjatë gjithë trupit, meqenëse kisha nxituar shumë të vija para Sykaltrit tek vendi i takimit. Doja të dija, si do të sillet ai kur të vijë në takim, e të më gjejë pranë tavolinës së rezervuar për ne. Kur erdhi, fillova të dridhesha si thupra në ujë.

Ai u afrua dhe më pyeti a mund ta përqafonte Shpresën e tij? Pa pritur përgjigjen, më kapi për krahu, më afroi drejt vetës dhe më përqafoi me máll.

- Hë! Si kalove këto ditë? – më pyeti ai.

- Mirë, – i thashë.

- Edhe unë mirë! – ma ktheu ai dhe vijoi. – Këtë javë, pothuajse gjithë kohën e kam kaluar me Don Zefin. Doja të dija më shumë për besimin e të parëve. Nuk mund ta marrësh me mend se sa i thjeshtë dhe miqësor është ai njeri. Është shumë i dijshtëm, ka një bibliotekë të pasur që s'ta merr mendja.

- Mirë, mirë! Më thuaj! Çfarë të thoshte ky Don Zefi yt? – ia ktheva pasi nuk doja që të ndalonte.

Ai thoshte që ne shqiptarët kemi pasur një të kaluar

të dhimbshme dhe se e kaluara ka qenë e padrejtë ndaj nesh.

Nganjëherë e provokojta me pyetjet e mia shigjetuese, por ai nuk lejonte të trazohej. Ruante qetësinë dhe kishte përgjigjen si “*Jokerin*” nën mangë. Sidomos ishte i pasionuar pas guximit të burrave të Karadakut, që kishin vuajtur aq shumë për t’u kthyer në fenë e të parëve të tyre. Ai nuk e thoshte, por mua më dukej që gjithë tregimi i tij sillej rreth faktit që ne duhet të kthehemi në besimin e të parëve.

Në fundjavën që shkoi, bisedova edhe me babëlokun tim për këtë gjë. Ai mendonte që ne duhet të rrimë ashtu siç jemi. Të duam të kaluarën tonë, të nderojmë sakrificën që kanë bërë priftërinjtë për ta ruajtur kombin, por nuk kemi nevojë të bëjmë tani kthesa që mund të na e “thyejnë kurrizin”, siç i përmblihte ai të gjitha rreziqet që bartte një konvertim nga myslimanë në katolikë.

Dëgjoja të gjitha këto fjalë dhe mbeta e habitur për sa po thoshte Sykaltri. U drejtova nga ai, mbështeta krahët në tavolinë dhe me një seriozitet i thashë:

- Pse, a nuk je bërë ti katolik? – iu drejtova e habitur, pasi unë e dija që ai, që kur kishte ndryshuar emrin duhej të ishte kthyer në katolik.

- Jooo! - më tha sikur t’i vinte keq që nuk e kishte bërë atë punë deri më tani. Dhe vazhdoi:

- Do të doja, por nuk ishte gjë aq e thjeshtë, siç e kam menduar unë, - më tha.

- Po a nuk je bërë ti katolik sapo ke ndryshuar emrin? – e pyeta përsëri.

- He! Edhe unë mendoja kështu. Por Don Zefi m'ï ka shembur të gjitha mendimet e mia. Ai më ka bindur se unë, me ndryshimin e emrit, kam bërë vetëm hapin e parë. E kam kryer një akt administrativ ose një gjest kulturor, që tregon se dua të jem shqiptar. Por kthimi në besimin e të parëve, kërkonte një mori gjërash që ne nuk i dimë.

- E cilat na qenkan këto gjëra? – ndërhyra unë.

- Ai thoshte, - vazhdoi Gjoni - “Kot e ke ndryshuar emrin nëse s'e ke ndryshuar zemrën”. Sigurisht, ai tha edhe shumë gjëra tjera që më janë ngulitur në shpirt, por nuk arrij t'ï përshkruaj me fjalë.

- Ti pra qenke si unë! I luhatur! – i thashë me fjalë nëpër dhëmbë.

- Jo unë jam i vendosur! Por, pas gjitha atyre takimeve që kam pasur me Don Zefin, edhe unë vetë nuk dua të pagëzohem, pa e njohur mirë fenë e të parëve dhe pa u bindur që një gjë e tillë është e drejtë. Mbi gjitha, dua të jem i sigurt, që kthimi do të më çojë tek e vërteta.

- Çka do të thotë kjo, *pa u bindur mirë*, – ia ktheva. Pse, a nuk je i bindur ti? – e pyeta me habi, pasi që unë e dija që ai ishte i bindur tërësisht.

- Unë jam i bindur në një gjë. Që konvertimi në islam i të parëve të mi ka qenë gabim. Nuk dua t'ï paragjykoj! Por, nëse kanë qenë të detyruar atëherë, do të ishte më mirë të kishin vdekur nga persekutimet sa sa t'ïa dorëzonin shpirtin të huajit. Nëse e kanë bërë për interesa, ky turp do të më përndjekë gjatë gjithë jetës; nëse e kanë bërë me dëshirë, atëherë ata kanë

bërë një tradhti të pafalshme. Deri më tani nuk jam i sigurt se çfarë ka ndodhur, por një gjë e kam kuptuar që mysliman nuk dua të jam më.

A do bëhem katolik nuk e di, por unë dua të njoh mirë fenë e të parëve të mi. E kur të bindem, do të vendos për veten time.

- Vërtet, kështu e mendon ti? – i thashë.

- Unë isha i sinqert, i saktë dhe i qartë me ty. Sepse ti me ke hyrë në zemër. Tek ti kam gjetur njeriun e ëndrrave të mia, personin që më kupton. Ti je e mrekullishme, po edhe historia e njohjes sonë është krejt mister dhe nuk arrij të kuptoj se si po shkojnë gjërat. Më duket sikur diçka mbi fuqitë tona po na shtyn drejt njëri-tjetrit.

- Oh, Zot, çka po ndodh me mua!? – klitha krejt pa dashje. Nuk e di kah më erdhi, por fjalët e tija më gërmonin zemrën. Ndjeva sikur ato arrinin atje poshtë, në thellësinë e shpirtit tim. Aty, ku unë i kisha fshehur dëshirat, ndjenjat, emocionet, pse jo edhe afshin femëror që kisha për të. Disi m'u duk që ai arriti të gjente burimin e gjithë këtyre gjërave. Nga frika që do të shpërthenin para tij ndjenjat e mia, klitha së brendshmi. Nëpërmjet kësaj britme të pamenduar fare, shpëtova pa u dorëzuar para tij.

Nga ana tjetër, Sykaltri kishte mbetur i shtangur. Jo vetëm nga klithma, po edhe nga shprehja emocionale që mund të lexonte në fytyrën time përballë. Unë nuk e shihja veten, por mund të paramendoja fytyrën time, duke vështruar përgjigjet që më vinin nga gjendja e fytyrës së tij.

- Më fal, i thashë. Por ti më ke rrëmbyer shpirtin, ke depërtuar tek unë, më ke vjedhur zemrën. Me një fjalë, e vërteta jote më ka tronditur për së tepërmi. Tani po më mahnit me këtë sinqeritet dhe me qetësinë që ruan. Nuk mund të di se si do të shkojnë punët në të ardhmen. Por një gjë është e sigurt, që një njeri si ti nuk dua ta humbas.

Tashmë po bindem që ti ke të drejtë. Edhe vetë jam duke iu afruar gradualisht kësaj të vërtete. Ndoshta, një ditë, edhe unë do të marr guximin tënd. Por, njëherë për njëherë, dua të rri kështu siç jam.

Shih këtu! – vazhdova unë - Të betohem që jam e gatshme të bëj çdo gjë për ty. Vetëm të lutem e të përgjërohem, një gjë mos ma kërko.

- Më thuaj! Cila gjë qenka kjo! – tha sykaltri me habi.

- Që të bëhem katolike, pa qenë vetë e bindur. Unë nuk dua të mashtroj vetëm sa për të qenë e jotja. E as nuk dua, që familja ime të vuajë për shkakun gabimeve të mija.

- Kush të tha që të bëhesh katolike! Katolik s'jam bërë as unë. Pse ke kaq shumë frikë, – m'u drejtua Gjoni pak sa i zemëruar Jo, shpirt! Mos u nxehej Unë jam e gatshme të eci me ty rrugës deri sa të gjesh të vërtetën. Kjo më intereson edhe mua. Edhe unë dua t'i di gjërat ashtu siç janë. Veçse, të kthehem katolike, ende s'muj me pranua, – i thashë.

Pas kësaj, ramë në heshtje. Unë e shikoja Sykaltrin e ai me shikonte mua. U duk sikur të gjitha fjalët ishin

thënë dhe s'kishim më çka t'i flisnim njëri-tjetrit. Për ta thyer këtë heshtje, i thashë:

- A mund të vij edhe unë me ty te ai prifti yt?
- Ku? Te Don Zefi! – tha ai me habi.
- Hë, hë! – ia konfirmova duke lëvizë kokën e duke i ngritë vetullat.

- Vërtetë dëshiron të vish te Don Zefi? – më pyeti.
- Po, po dua! - I thashë pa mu dridh buza e pa më luajt qerpiku.

- Mirë shumë! Atëherë! Unë këtë javë, që të hënën kam fillua përsëri punën. Kështu që nesër me duhet të punoj, por sa të përfundoj orarin e punës, do të vij me të marrë. - Me këto fjalë, futi dorën në gjepin e xhaketës, nxori një qelës dhe më vuri para hundës, çka do të thoshte që ai kishte automjet dhe se do të shkonim me makinën e tij.

- Mirë, do të më gjesh aty para derës së konviktit, – ia ktheva.

- Nuk di sa do të bëj deri aty, por ti më prit pak nëse vonohem. Unë do të përpiqem të jem me kohë, por trafikut nuk i dihet.

- Atëherë, sipas të gjitha gjasave, për sot e mbaruam, - ia prita.

- Po, mund të shkojmë, – m'u përgjigj. Në sytë e tij mund të shihje se ishte shumë i lumtur që do ta shoqëroja te Don Zefi i tij.

- Mirë, – fola duke u ngritur prej tavolinës dhe u nisa drejt derës kryesore.

Ai pagoi faturën dhe më zuri te dera, mu te ai vendi, ku javën e shkuar kishim përjetuar përqaftimin më të bukur. Si kaluam derën, më përqafoi më fort se herën tjetër, m'u duk që do të më këpuste kurrizin. Unë ia vura duart rreth qafës dhe e shtrëngoja fort, sikur doja të sigurohesha që, nëse më këput kurrizin, të mbetesha kacavjerrë në qafën e tij. Pasi më lëshoi, edhe unë u shkëputa nga qafa e tij. Pastaj ai më kapi me te dyja duart për faqe, mu ashtu sikur më kapte gjyshi im dhe më tha:

- Të lutem, nesër me Don Zefin të jesh e kujdesshme! Mos më nxit ndonjë pëshpërimë të pakontrolluar. Apo të bësh ndonjë pyetje pa vend.

- Mos ki merak, i thashë, – kësaj radhe do të hesht, dua vetëm të përjetoj këtë takim dhe të jem me ty.

- Mirë, në rregull! Tani sapo jemi bërë miq. A mund të përcjell deri te konvikti? - më pyeti me atë delikatesën e tij.

- Jo, - i thashë. Edhe kësaj radhe do të shkoj vetë. Ende nuk doja që shoqja ime, Lulja, të merrte vesh këtë lidhje.

Kësaj herë nuk kisha nevoja të zvarritja rrugën drejt konviktit, pasi i kisha sqaruar të gjitha misteret me Gjonin Sykaltër. Tani bile, më dukej se fluturova. Kur arrita në konvikt, ende pa hyrë brenda, pashë Lulen duke pirë duhan në dritare. E përshëndeta nga larg dhe vazhdova shkallëve drejt dhomës. Ndërsa ajo po pinte cigare, unë veç isha bërë gati për të hyrë në shtrat. Kur e pa që unë nuk isha e interesuar për bisedë, hodhi cigaren e saj për dritare, u kthye nga unë dhe filloi të më

thoshte gjërat që s'm'i kishte thënë kurrë.

Më akuzonte që isha bërë krenare, që e injoroja e nuk doja të dilja me të... që unë po fshihja diçka prej saj. Më tha gjithçka që i erdhi nëpër mend. Sikur thotë ime ëmë, "s'la gjâ pa m'thanë".

Mua as që më interesonte se çka thoshte, mbylla gojën e nuk i kundërshtova. Ajo foli e foli, dikur u shua,²⁵ po edhe mua më mori gjumi.

Nga fakulteti u nisa rrugës drejt bibliotekës ku zakonisht parkonte Sykaltri, me qëllim që të mos humbte kohë për të zbritur nga makina. Pak pa iu afrua bibliotekës, takova një shoqen time që ishte e mbuluar. Më përshëndeti me mallëngjim dhe më tha që të prisja pak. Donte të më jepte diçka nga çanta saj. Edhe pse s'isha fare e interesuar për asgjë, por për respekt ndalova për të parë se çka donte të më jepte Mevlydja.

- Më fal, i thashë, – vërtet nuk kam kohë. Më duhet të shkoj! – Desha me u ngutë, se nuk doja që Gjoni të më shihte bash sot me të.

- Ja, vej një sekondë. Qe u ba! – Nxori nga çanta një libër të vogël e më tha: Shihe ky është botimi i ri i Kuranit, dëshiroj ta dhuroj ty.

Kishte harruar e gjora, që të njëjtën skenë e kishte bërë edhe para disa ditëve në oborrin e fakultetit. Këtu kuptova hilen e saj, pasi ajo këtë gjë e bënte edhe më tjerët. Më parë zinte shoqëri, si e pafajshme, pastaj rastësisht të takonte në rrugë, të jepte dhuratë një Kuran.

Herën tjetër të pyeste, nëse të kishte pëlqyer diçka nga ai libër dhuratë. Kështu, me radhë, deri sa në fund të imponohej për të shpjeguar... atë që gjoja, ti s' e kishe kuptuar

Unë s'kisha problem me Kuranin, atë e kisha pasur në dorë disa herë, sepse e kishte babëloku. Prindërit e mi e linin në një vend të dukshëm në shtëpi, që të dëftonin se ne ishim myslimanë, por nuk e hapnin fare për të parë se çfarë shkruhej brenda. Pastaj, një tjetër e kisha në dhomën e konviktit, që më kishte dhënë po kjo, Mevlydja.

Megjithatë, nuk e doja kësaj radhe, kur unë isha nisur të takoja Gjonin, më të cilin gërmonim në të kaluarën tonë para islamit.

M' u duk paksa e tepërt, që të kisha në dorë një libër të tillë kur do të niseshim për te prifti. Ndërkohë mendoja çka do të bëj unë më të?! As s'isha e zoja ta merrja me vete, as ta lija diku aty pranë bibliotekës. Bile, fillova të ndihesha keq, për vetë faktin që ajo bisedonte me mua aq gjatë, ngase nuk doja që Gjoni të më shihte me të.

Nuk desha ta fyeja, por u detyrova të gjëja mënyrën që sa më parë të shkëputesha prej saj. Prandaj i thashë:

- Të lutem, mos u trazo fare! Javën që shkoi më ke bërë të njëjtën dhuratë. E kam në dhomën time, tani më duhet të shkoj sa më parë, sepse dikush po më pret poshtë shkallëve. Ia shtyra dorën që ta mbante librin në çantën e saj dhe u largova.

Duke zbritur shkallëve, më kapi disi një trishtim e thashë me mendjen time. Mirë ia bëra. Po si do të

shkoja unë para priftit me Kuran në dorë. Pastaj pyesja veten, si do të reagonte Gjoni. Isha e bindur që, kur të më shihte me atë libër, do të çmendej nga zemërimi.

Poshtë shkallëve të bibliotekës Gjoni ishte duke parkuar makinën e tij. Falë Zotit, ishte me shikimin kah Katedralja, kështu që s'kishte parë gjë.

Kur e vështrova atë skenë, për të ngushëlluar vetën, qesha me të. Thashë, më këtë e kam kollaj, pasi këtij më shumë i interesoi kisha se sa femrat.

Rrugës për tek Don Zefi, Gjoni donte të më tregonte gjithçka që duhej të dija për takimin. Edhe unë vetë isha plot emocione, ngase ishte hera parë që takoja një prift katolik. Nga ana tjetër, unë dija shumë pak për priftin. Këndeji, iu luta Gjonit që t'i sistemonte paksa ato shpjegimet e veta e i thashë:

- O vëlla! Në radhë të parë, më thuaj çka asht prifti?

- Prifti... ku di unë ç'të them i shkreti! Çka është prifti? – sikur u ndodh në vështirësi. - Di që është një njeri i mirë dhe shërben në kishë.

- Hë, hë! - i thashë Më thuaj aq sa di. Ti ndoshta nuk i di të gjitha gjërat, ama më tepër se unë di, sigurisht.

- Shih, – tha ai - Unë di që prifti është një shërbyes i kishës që jeton krejtësisht i kushtuar fesë, pa familje dhe tërë jetën e vet e vë në shërbim të Zotit e të kombit. Në kishë lutet, predikon, thotë meshë, pagëzon; me pakë fjalë, i kryen të gjitha shërbesat që ia ka përcaktuar kisha ose që ia kërkojnë njerëzit.

- Pse, a nuk martohen priftërinjtë? – E pyeta me habi.

- Jooo! - më tha Sykaltri duke më shikuar me

dhembshuri. Dhe vazhdoi: Ata nuk martohen, nuk kanë familje të tyren, nuk kanë shtëpi e pronë private. Jetojnë në mjediset e kishës dhe tërë jetën janë në dispozicion të ipeshkvit dioqezan, i cili i dërgon atje ku ka nevojë ose ku mund të japin ndihmesë më të madhe.

- Hej! Ndaluj pak, po nga i di ti të gjitha këto? Një herë më the se s' di gjë e tani më dukesh profesor i këtyre çështjeve. Pash Zotin, – i fola, – a i di përnjëmend apo vetëm po shtiresh me këto gjëra që unë nuk i kuptoj!?

- Unë kam ndenjur me Don Zefin disa herë, ai më ka treguar shumë gjëra për veten e tij, për kishën e për historinë. Por unë nuk i kujtoj të gjitha ato, pasi për të kuptuar e për të mbajtur në mendje krejt çka di ai, të nevojitet një thes me mend.

Jeta e priftit ishte diçka e mahnitshme, domethënëse, plot sakrifica dhe brenda asaj jete, me siguri fshihen shumë gjëra të mistershme që lidhen me vuajtjet e tija, me shërbimin që ai bën, në rrafshin e besimit. Paramendoje, po ta ftojë dikush në mesnatë, për një të sëmurë, ai çohet pa pritesë e i shkon te shtëpia, për ta vajuar. Shërbesat e tija në Kishë, shërbimi ndaj besimtarëve dhe kujdesi për të varfëritë, janë prioritete të jetës së priftit.

- Të lutem, mjaft ma! Se më ke zgjuar kureshtje të madhe. Kam frikë që, kur të shkoj atje pastaj, nuk do të rezistoj pa bërë ndonjë pyetje “budallaçkë”, – i thashë duke ia vënë dorën te goja, që të heshtte.

- Mirë! Ashtu kështu, nuk mund të vazhdojmë shumë, pasi për pesë minuta arrijmë te vendi, – pëshpëriti ai, duke lëshuar fjalët e tija nëpër hapësirat

boshe mes gishtërinjve të dorës sime.

- Hej! Po pse nuk thua që jemi afër! A je dalë mëndësh! – i thosha duke përsëritur disa herë fjalët e mia. Ktheva pasqyrën e tij, që përdoret për të parë mbrapa, deri sa drejton makinën, fërkova sytë, po edhe faqet që më ishin skuqur, jo nga dielli po nga emocionet.

Pastaj ndreqa paksa flokët. Ngadalë lëshova sytë drejt gjoksit që të bindesha se gjithçka ishte në rregull. Mblodha disa qime të flokëve që kishin rrëshqitur mbi xhinsat e mi. Mbërtheva edhe pullën e fundit te bluzës që të mos më shihej qafa. U drejtova në karrigen ku isha ulur dhe mora frymë mirë. Kështu u bëra gati të përballesha me priftin e mistershëm, që e imagjinoja unë. Për mua, ai duhej të ishte një plak, i veshur me veladonin e tij të zi, i zhytur në librat e veta e tek i cili shkojnë vajzat e reja për t'i rrëfyer mëkatet. Edhe pse shkoja me gjithë qejf, prapë doja të kisha kujdes nga ai, sepse nuk dëshiroja kurrsesi të krijoja figurë të keqe.

I mëshoja gojës time me shuplakën e dorës së djathë, deri sa thosha në mendjen time: *Shpresë! Tani duhet të sillesh mirë. Mos fol pa lidhje! Ti vetëm dëgjo!*

Kur ndaluam, Gjoni parkoi makinën dhe doli që të më hapte derën mua. Unë kisha mbetur shtang, por nga pamja e jashtme dukej sikur luaja rolin e një princeshe që po priste t'i hapej dera e makinës. Kur Gjoni veproi ashtu, mblodha veten, u bëra serioze dhe fillova të sillesha artificialisht, sikur shfaqja një person tjetër, të cilin Gjoni duhej t'ia paraqiste priftit.

Para nesh ishte një kishë e madhe, e veshur me gurë. Bri saj gjendej një ndërtesë dykatëshe, jo shumë e

madhe. Ajo nuk ndryshonte shumë nga shtëpitë e tjera të fshatit.

Gjoni i ra ziles! Në derë doli një burrë i pashëm gjysmë tullac. Ishte rreth të 40-ave. Kishte të veshur një bluzë të lehtë, që i shkonte krejtësisht bukur me pantallonat gjysmë xhins, që ishin shumë gri. Një gri që shkonte më shumë nga e zeza. Edhe këpucët e tija ishin paksa sportive.

Ky njeri shumë i thjeshtë dhe i sjellshëm më la përshtypje që te dera. Ndërsa fliste me Gjonin, realisht më përshëndeti mua të parën.

- E kush na qenka kjo bukuroshe? - I thoshte Gjonit, duke më përshëndetur me një ngrohtësi njerëzore e me një delikatesë borgjeze.

- Është Shpresa, mikësja ime, - iu përgjigj Gjoni duke shikuar në sy personin që na hapi derën.

- Shumë bukur, - tha ai, duke treguar me dorë që të hynim brenda. Me një mikpritje të thjeshtë, por me një sjellje njëkohësisht shembullore, prini para e na çoi në një mjedis shumë të bukur, që ishte ngjitur me derën e hyrjes kryesore.

Nuk ishte një zyrë e zakonshme ku punohet, as një sallon pritjeje, siç i kemi ne në shtëpitë tona. Po as nuk ngjante me ndonjë sallon ceremonial që mund të shihen në pallate. Megjithatë, ishte një ambient i ngrohtë, mikpritës dhe solemn. Vërtet, përmbante në të gjitha këto nivele nga pak. Brenda gjendej një tavolinë pune në krahun e djathtë të derës. Pastaj, divanet dhe një tavolinë e ulët qenë vendosur pranë kësaj tryeze

pune. Një tavolinë tjetër, me karrige të stilit klasik, gjendej në krahun e majtë të derës. Mbrapa tavolinës së punës ishte një raft me libra dhe dosje dokumentesh, kurse përballë saj me karrige, qëndronte një vitrinë shumë e vjetër me gota dhe gjëra të tjera prej kristali, porcelani dhe safiri. Gjëja më e bukur, që i jepnin këtij mjedisi një shije magjepsëse, ishin pikturat në mure. Njëra paraqiste një grua të bukur që mbante një foshnjë në krahë, një tjetër ku shumë burra ishin ulur në një tavolinë e mes dy dritareve rrinte kryqi me dy fotografi. I njihja nga televizori: njëra ishte e Papës e tjetra e të parit të katolikëve në Kosovë. Të vetmen pikturë që e pëlqeja e që e njihja mirë, ishte ajo e Gjergj Kastriotit, Skënderbeut tonë.

- Zini vend, ju lutem! - Na tha mikpritësi dhe vazhdoi - Me çka mund t'ju shërbej?

Unë dhe Gjoni mbetëm duke shikuar njëri-tjetrin. Ai donte të tregonte mirësjelljen qytetare duke më dhënë mua përparësinë të flisja. Kurse unë, me respektin e një vajze katundare, doja t'i jepja përparësinë atij "burrit", që më kishte sjellë aty.

- Më parë, një gotë ujë, që të freskoheni, - ia priti mikpritësi, - pastaj do të merremi vesh për të gjitha gjërat.

- Don Zef! Leje krejt, eja ulu! Ne duam vetëm të flasim me ty, - i tha Gjoni.

- Jo, mor jo, një gotë ujë po ju sjell. - U largua në anën tjetër të korridorit ku kishte një kuzhinë të vogël.

Isha e bindur që mikpritësi, i cili na hapi derën ishte një nga bashkëpunëtorët e priftit. Sepse priftin e

imagjinoja krejt ndryshe. Kështu që, sa e dëgjova Gjon Sykaltrin që e thirri Don Zef, mua më iku truri fare. Kur u sigurova që mikpritësi ynë nuk do të na dëgjonte, shikova Gjonin drejt në bebëzën e syrit dhe, duke shqiptuar lehtë disa fjalë habie dhe pabesueshmërie, i thashë:

- Çfarë? Ky na qenka Don Zefi yt?

- Po! A s' e kuptove menjëherë? - Pëshpëriti Gjoni, me një zë edhe më të ngulfatur,²⁶ duke më bërë me dije që të heshtja.

- Po ky qenka njeri normal, si ne?! – i thashë dhe menjëherë mblodha vetën, pasi gumëzhimat e hapave në korridor tregonin se Don Zefi po kthehej nga kuzhina me ujin e freskët.

- Ja, merreni nga një gotë ujë, se ju freskon, - tha Don Zefi, duke u ulur në karrigen përballë nesh.

- Don Zef! Të falënderoj që gjen kohë për mua! - I tha Gjoni, me një ndjenjë të pa përshkruar falënderimi. Dhe vazhdoi:

- Mbi të gjitha, të falënderoj që ke dashtë të na pranosh sot, kur Shpresa, shoqja ime është me mua. Edhe kjo ka dëshiruar të të njohë për së afërmi.

Ndërsa Gjoni ia shpjegonte të gjitha hollësisht rreth meje dhe arsyes së vizitës sonë, unë kisha mbetur e habitur duke shikuar herë Gjon Sykaltrin tim, që më mahnitke se si ia shtjellonte të gjitha argumentet e vizitës sonë, po edhe me kujdesin që prifti e dëgjonte atë derisa fliste.

Kur Gjoni fliste për mua, më dukej sikur po më

çmontonte pjesë-pjesë, e çdo pjesë ia shpjegonte këtij prifti që nuk më njihnte. Ai, vërtet ia shpjegoi gjithë mendjen, zemrën dhe shpirtin tim. Pastaj, shikoja edhe këtë Don Zefin, i cili me një përqendrim shumë serioz dhe me vëmendje të mprehtë, dëgjonte çdo fjalë që thoshte Gjoni për mua. Ndërkohë, me bisht syrit, sikur vidhte çdo reagim që unë shfaqja në fytyrën time. Herë pas here, hidhte edhe gjithë vështrimin e tij te unë. Në këtë mënyrë, ai donte të sigurohej nëse unë e pëlqeja çfarë thoshte Gjoni për mua, apo ai thjesht mendonte ashtu. Por nuk di, a për fat të mirë a për fat të keq, gjithçka përputhej me përpikëri. Gjoni i tregoi edhe interesin tim për të ditur më shumë për historinë e kthimit të Martirëve të Karadakut.

Sapo Gjoni mbaroi ligjërimin e tij për mua dhe shpalosi kërkesën tonë të përbashkët, për historinë e kthimit të familjeve të Malësisë së Shkupit ose Karadakut, Don Zefi, mori frymë thellë dhe, pasi heshti një çast, foli:

- Eh, sa i mirë është Zoti! Po kjo qenka një mrekulli e vërtetë, që Zoti ju ka përpjekë ju të dyve.

E frikësuar që ai e kishte keqkuptuar Gjonin, edhe pse i kisha premtuar që do heshtja, s'mund durova, mora fjalën dhe me një siguri dhe vendosmëri iu drejtova don Zefit:

- Më fal, zotëri! Nuk di nëse e keni kuptuar Gjonin. Megjithatë, dua të jem krejt e qartë. Unë s'kam ardhur këtu për t'u konvertuar ose për t'u kthyer në fenë e të parëve, sikur mendon Gjoni. Unë thjesht dua të njoh të vërtetën.

- Motër e dashur! - Më tha Don Zefi, duke me parë

me një dashamirësi dhembshurie, dhe vazhdoi:

- Të gjithë ne jemi në kërkim të së vërtetës. Sepse jemi të bindur që e vërteta na bën të lirë. Prandaj, kërkimi i së vërtetës është proces që fisnikëron njeriun. Por një gjë po të them, që deri sa je në kërkim të së vërtetës, nuk duhet të kesh frikë.

- Si mendoni, zotëri? Të mos kesh frikë! – i thashë Unë nuk kam frikë.

- He, kështu mendojnë shumë si ti, – përgjegji Don Zefi, - por vetë fakti që ti na thua se nuk do të ndryshosh asgjë, është britmë e një frike të fshehtë brenda teje.

- Si mendoni? – i thashë. Dhe vazhdova t'ia shpjegoj tërë historinë e udhëtimit tim në kërkimin e së vërtetës, duke i theksuar me një mënyrë më të veçantë, disa nga hapat më të rëndësishëm.

- Shihe, – iu drejtova, - ky djalë, që vetën e quan Gjon e unë e quaj Sykaltri im, ka ndezur në mua një shkëndijë dashurie, për të vërtetën shpirtërore të popullit tonë. Në mjedisin tim familjar dhe në rrethin ku jetoj kam menduar që të jesh shqiptar do të thotë të jesh mysliman.

Për mua e për shumë si unë, kryqi, krishterimi dhe popi apo prifti, ishin armiqtë tanë. Mirëpo kjo gjë ndryshoi kur unë takova Gjonin. Që atëherë, kam bërë përpjekje të mëdha për të njohur të vërtetën, kam lexuar dhjetëra libra, kam biseduar me të moshuar dhe jam përpjekur të kuptoj në arsyetimin tim të gjithë të kaluarën tonë. Kjo më ka ndihmuar të kuptoj që kryqi, krishterimi dhe kisha katolike, janë trashëgimi e fortë për popullin tonë

e rrjedhimisht edhe për mua që jam myslimane. Tani kam ardhur këtu te ju, për të hulumtuar më shumë mbi të vërtetën historike. Jo, ndoshta që unë e dua, por për hatër të Gjonit, që më ka rrëmbyer zemrën, dua të bashkudhëtoj me të deri sa ta njohim tërë të vërtetën e pluralizmit religjioz të popullit tonë. Ndoshta, kur një ditë t'i dimë të gjitha, do të marr edhe qëndrimin personal ndaj kësaj të vërtete.

- He, moj bijë! – mori fjalën Don Zefi - E vërteta për të cilën po flet, nuk është vetëm një fakt i ftohtë historik. Ajo është mbi gjitha një akt i ngrohtë i zemrës, varësisht se si i qasemi asaj, – dhe tundi lehtë kokën.

- Si po mendoni, zotëri? - Pothuajse njëherësh e pyetëm unë dhe Gjoni.

- E vërteta historike është një fakt kokëfortë, që na dëshmohet nëpërmjet trashëgimisë, dëshmisë dhe dokumenteve. Por, megjithatë, të gjitha këto janë fakte të ftohta që na japin informacion mbi të kaluarën tonë ose të popullit që i përkasim. Ndërsa, kur zemra kërkon të vërtetën, është krejt ndryshe, ngase atë e ngroh dëshira dhe dashuria e zemrës që e kërkon. Kjo do të thotë që nuk është thjesht një informacion apo njohuri mbi një gjë, por është përpjekje për t'u dhanë dritë skutave të padijenisë tonë. E, kur në dritën e së vërtetës i shohim gjërat, atëherë te ne zhduken errësirat dhe dritëhijet e injorancës.

Në këtë rast, ndryshimi ndodh vetvetiu, sepse nuk ndryshojmë ne për t'iu përshtatur së vërtetës, por e vërteta na ndryshon neve që t'i përngjajmë asaj.

Këndeje, edhe ju thashë që e vërteta na bënë të lirë.

Ajo na çliron dhe na ndryshon vetvetiu. Nëse, edhe pasi të përballemi me të vërtetën, nuk na ndryshon, atëherë do të thotë që të vërtetën e kemi kuptuar, por nuk e kemi pranuar dhe se ajo ende nuk na takon, ngaqë s'ka zbritur për të marrë ngrohtësinë e zemrës.

- Doni më thanë, që kam frikë nga e vërteta?! - Ia ktheva.

- Jo! Por, po ta them tani! – përgjegji ai - Qëndrimi yt, që edhe pasi ta njohësh të vërtetën, s'do t'i nënshtrohesh asaj, në radhë të parë është gabim po edhe dëshmi se ke frikë, që e vërteta mund ta prekë zemrën dhe ta ndryshojë atë.

Gjoni ndërpreu bashkëbisedimin tim me priftin, duke m'u drejtuar me një delikatesë dhe dhembshuri:

- Shpresë, të lutem mjaft më, me këto debate. Tani po e lirojmë Don Zefin. Ky me siguri ka shumë obligime, po edhe njerëz të tjerë që duan ta dëgjojnë.

- Jo! Jo! – ia priti Don Zefi. – Unë po kënaqem me këtë engjëllushë që vërtet qenka *shpresë*, paska *shpresë* dhe mund të bëhet *shpresë*, për ty e për shumë kënd në këtë vend.

- Gjoni ka të drejtë, – i thashë Don Zefit, - sepse, para se të vinim këtu, ishim marrë vesh që unë të mos flisja fare. Gjoni mendonte që unë mund të gaboja, sikur edhe jam duke gabuar. Pastaj, edhe unë ju mendoja krejt ndryshe, madje kisha frikë t'ju takoja. Por ju qenkeni një njeri i mrekullishëm, krejt normal, si im atë. Qenke me të vërtetë një burrë, me të cilin njeriu mundka t'i bisedojë gjërat.

Me ju thënë të drejtën, kurrë në jetën time nuk kam ndier më shumë gëzim dhe kënaqësi, duke folur me dikë, se sa me ju.

- Po! – Bëzani Gjoni, duke qeshur nën mjekër – Kjo, jo vetëm që nuk heshti, por s'më la të flas fare. Tani, unë nuk dua të largohem pa i treguar edhe Shpresës, historinë e kthimit të të parëve tu, Don Zef, mu ashtu si ma ke treguar.

- Uh! Pothuajse harrova këtë dëshirë tuajën!,- tha Don Zefi - Ty të kam treguar vetëm disa pika të rëndësishme në këtë histori. Por kjo engjëllushja jote, që paska kaq shumë kureshtje për të ditur gjërat dhe vullnet për të njohur të vërtetën, s'do të jetë e kënaqur fare me atë që të kam shpjeguar ty. Kënde, ju duhet të gjeni më shumë kohë e të vini disa ditë te unë, sepse për të njohur këtë histori, ju duhet kohë, vullnet dhe pak sakrificë.

Mjerisht, unë jam shumë i zënë me punët e mia e nuk jam i zoti t'ju kushtoj aq shumë kohë. Falë Zotit, ju të dy jeni inteligjentë e mund të lexoni vetë, kështu që, kur të keni mundësi, ejani disa ditë këtu. Ndërkohë, unë do të pyes ipeshkvin, të na japë leje që ju të mundeni me i pa arkivat tona. Aty do të njihni të tërë historinë e martirizimit dhe dëshmisë së fesë së burrave dhe grave të Karadakut. Kur ta njihni, do të kemi një bisedë shumë më të mirë se kjo.

- Kush është ipeshkvi? – e pyeta me kureshtje, pasi doja të dija gjithçka. Don Zefi më shikoi duke më thënë:

- Ti, vërtet paske një shpirt kureshtar, po edhe një dëshirë për të ditur dhe për të kuptuar të rejtat që

shfaqen para teje.

Bija ime, për të shpjeguar rolin e ipeshkvit brenda gjirit të Kishës, nevojitet që të mësosh disa gjëra paraprake për Kishën. Sepse, po të mungojë njohuria minimale për Kishën, që është bashkësi apostolike e themeluar prej Krishtit e që e udhëheq Shpirti Shenjt, nuk mund të kuptohet figura e ipeshkvit, brenda saj.

Sot nuk arrij t'ju shpjegoj të gjitha gjërat që duhen ditur për ipeshkvin. Megjithatë, po e përshkruaj portretin e tij në Kishë, si një definicion që përmbledh gjithë domethënien, në një bërthamë.

Për ne, Ipeshkvi është trashëgimtari i apostujve dhe ati ynë në fe, nëpërmjet të cilit rrjedhin hirit sakramentale të Shpirtit Shenjt, i cili e bën atë mësues, bari dhe kujdestar të grigjës që i besohet.

Roli i tij është të kujdeset që Kisha që ai drejton, të mos humbë forcën shteruese që ia jep Shpirti i Zotit, të ruajë të vërtetën e dëshmisë ungjillore mbi Lajmin e Mirë dhe me autoritetin që ka, i duhet të vëzhgojë për jetën e përgjithshme të Kishës. Këtu janë: shërbesat e kultit hyjnor, jeta sakramentale e besimtarë(e)ve, veprimtaria dhe përgjegjësia e punëtorëve në vreshtin e Zotit, si dhe mbarështrimi i të mirave të përkohshme. Pra, gjitha këto përgjegjësi bien mbi të. Jo pse ai është më ndryshe nga të tjerët, por për shkak të dhuntisë sakramentale e shugurimit të tij apostull. Nisur nga kjo, çdo detyrë dhe përgjegjësi e deleguar te secili prej nesh, buron nga fuqia sakramentale që ai ka.

Derisa Don Zefi fliste, Gjoni e dëgjonte me vëmendje çdo fjalë që dilte prej gojës së tij edhe unë kisha hapur

sy e veshë, por s'kuptoja shumë. S'dija çka është Shpirti Shenjt, Apostulli, shugurimi, sakramenti, prandaj dhe kisha frikë të bëja pyetje të tjera, sepse ato do të më fushnin edhe më thellë në paqartësi. Edhe pse, për hir të vërtetës, Don Zefi mundohej t'i thjeshtësonte sa ma shumë gjërat. Megjithatë, shpjegimi i tij i tejkalon tërësisht njohuritë e mia mbi krishterimin.

Duke parë që unë nuk ia dilja të kapja gjithë atë që thoshte, ai provoi disa herë të paralelizonte thëniet e tija me Kuranin dhe me mësimin islam, që të bëheshin më të kuptueshme për mua, por ishte e kotë, pasi unë as ato nuk i dija fare. Ai ishte në një nivel tjetër, që për mua ishte i pakapshëm.

S'mund durova. Me një fshamë që më doli si klithmë, e ndërpreva Don Zefin, e ai menjëherë kuptoi që unë s'po arrija ta përcillja kuptimin e ligjërimit të tij. Ndaloj dhe nisi të ndryshojë gjithë bisedën. Këtë çast e kuptova që kishte pasur të drejtë Gjoni, kur më thoshte të mos flisja fare. Sepse pyetja ime ishte ajo që na vuri të gjithëve në këtë siklet, nga i cili të gjithë donim të liroheshim sa më parë.

- Bijtë e mi! - Ndërhyri përsëri Don Zefi - E di që e keni vështirë të më kuptoni, por mua më duhet të jem i saktë në shpjegim. Prandaj edhe ju thashë që në fillim, se ju duhet kohë për të kuptuar. Arsyeja është se të gjitha këto gjëra nuk mund të kuptohen pa zemër dhe pa fe. Edhe një njohuri, vetëm në kuptimin teorik, kërkon zhytje më të thellë në atë që ne besojmë.

- Don Zef, leje fare, ne nuk marrim vesh nga këto gjëra. Le të kthehemi te faktet historike se ato i kuptojmë

më lehtë, – tha Gjoni.

- Mirë shumë, – ia priti Don Zefi, i cili, pasi shikoi orën, tha: Edhe koha paska ecë bajagi, kështu po e lëmë për sot. Ju shkoni, shihni punët e programet tuaja, unë do t' i kërkoj lejen Ipeshkvit për sa bisedova. Pastaj dëgjohemi! Hodhi një shikim atëror mbi ne dhe u ngrit. Më të u çuam edhe ne dhe u nisëm drejt daljes.

Te dera, deri sa u përshëndet me Gjonin dhe u morën vesh se si do të organizonim takimin e ardhshëm, tek unë nisi të më kaplojë një kënaqësie që s' arrij ta përshkruaj. Ishte si një ndjenjë që brenda teje po fillon e rrjedhë currilat e gëzimit, haresë, lumturisë dhe qetësisë, duke përmbushur gradualisht të gjitha zbrazëtirat e zemrës. Kështu që, pa u menduar fare, posa Gjoni përfundoi përshëndetjen e tij, krejt e pavetëdijshme e mora ngrykë Don Zefin.

Kisha marrë ngrykë shpeshherë njerëzit e mi, gjyshin, babëlokun, axhat, dajat, djemtë e axhëve dhe kushërinj, por përveç respektit nuk di që ndieja gjë tjetër. Ndryshe ishte kur përqafoja tim atë ose Gjonin, sykaltrin tim, pasi në përqafim me tim atë ndjeja ngrohtësinë e dashurisë, kurse në përqafim me Gjonin ndjeja edhe temperaturën e trupit. Por ky përqafim me Don Zefin, nuk i përfshinte as njërin nga këto. Ishte diçka më shumë se respekt, më pak se dashuri e trupin nuk e ndjeva fare. Si ta them unë e ngrata, kur s' kam fjalë, disi në përqafimin e tij ndjeva lumturi dhe gëzim të papërshkueshëm, sa që më dukej se do të arrija të fluturoja si zog shqiponje.

Ende pa mbaruar përshëndetja jonë, Don Zefi shikoi Gjonin e filloi të qeshte me zá. Edhe Gjoni vazhdoi ta

shoqëronte me një të qeshme ironike. Si duket, e kuptoi se çka kishte ndodhur, më kapi për dore e më tërhoqi prej vetës.

- Hë, pra çka ka këtu për të qeshur? – i pyeta.
- Pse, a nuk e kuptove? – tha Gjoni duke vazhduar atë përqeshjen e tij nën buzë.
- Ti vërtet nuk je e vetëdijshme se çfarë bëre? Pyeti me seriozitet Gjoni.
- Pse more, çfarë bana? - Iu thashë duke i shikuar të dy me një habi.
- Ti përqafove një mashkull? - Tha Gjoni.
- Hë! Pra, është një gabim! – iu përgjigja.
- Jo! Jo! Por megjithatë, duhet të shtrohet pyetja: A i lejohet një vajze myslimane të përqafojë një mashkull? Edhe ma keq, një prift!

Këto fjalë më goditën thellë në zemër e m'u ndal fryma. Edhe ajo pak frymë që kishte mbetur në mushkëri s'nxori dot një gjysmë fjale. Mezi ia shtrina dorën dhe nxora nga gurmazi një "mirupafshim" të shterët. Ktheva shpinën dhe u nisa drejt makinës së Gjonit, që ende po përshëndeste Don Zefin.

Në makinë isha ulur sikur një trup pa kokë, pasi më dukej sikur fjalët e fundit të Don Zefit, si një shpatë magjike e filmave japonezë, më kishin prerë kokën.

Gjoni, nganjëherë lëshonte shikimin e tij drejt meje, për t'u siguruar nëse isha akoma në atë gjendje. Sa herë hidhte shikimin drejt meje, me dukej se rritej shkëlqimi magjik i syve të tij të kaltër. Ajo dritë e syve të tij zgjoi ndjenjat e shikimit të parë, që në një mënyrë më

rikthyen në jetë. U drejtova në ulësen time. Me të dyja duart fërkova sytë, sikur doja të zgjohesha nga gjumi, drejtova flokët duke i hedhur nga pas cipet që më rrinin varur mbi kraharor.

- Hë! U “ringjalle”! - M’u drejtua Gjoni.

- Ohhhh! Më ka tronditur ky Don Zefi yt, - ia ktheva.

- Do me thënë e paske kuptuar porosinë? – më tha Gjoni.

- Po, si s’e kam kuptuar, more! – mandej vijova. Shih! Unë nuk e di se si janë priftërinjtë e tjerë. Por ky Don Zefi yt, vërtetë qenka një njeri i mrekullueshëm, i thjeshtë, i butë i kuptueshëm. Bile, shumë njerëzor, nuk të impononte asgjë, pranonte gjithçka, por përmbahej në vete, pa fyer e pa imponuar njeri.

Më bëri përshtypje që ai nuk donte të na bënte për vete, por dëshironte të na dhuronte veten e tij. Unë kam biseduar disa herë me hoxhën e fshatit tim, po ai bisedonte krejt ndryshe. Disi pretendonte se ai i di gjitha gjërat, si në fjalë ashtu në sytë e tij vëreje se donte që t’i bindeshe mësimi dhe t’i nënshtroheshe autoritetit të tij. Ndërsa ky jo. Ky, i thjeshtë, të pranon të dëgjon e të thotë pastaj që e lë në lirinë tënde të pranosh apo ta refuzosh.

- Heu! Po ti qenke thelluar shumë në këtë gjë, – ndërhyri Gjoni, me një seriozitet burror.

- Po, jam thelluar dhe dua të thellohem edhe më tepër. Bile, në zemrën time vazhdojnë të rrjedhin currilat e gëzimit dhe haresë që takova këtë njeri kaq të mrekullueshëm, veç kur po mendoj se sa e marrë isha

para tij, po më vjen turp.

- Ehu! E, pse paske qenë e marrë?! Ti ishe vërtet e mrekullueshme, – tha ai me një siguri dhe bindje.

- Po a nuk e kuptove kurthin që ia bëra vetës? Se si, në njërën anë mbaja qëndrim kokëfortë lidhur me fenë dhe insistoja të mbetem një myslimane, e në anën tjetër, iu hodha rreth qafës sikur të isha një “çapkëne e vogël” dhe vajzë lozonjare, që s’ka lidhje me sjelljen e një vajze myslimane. Deri sa isha duke folur kështu, Gjoni filloi të këndojë:

Çapkëne mooj, çapkëne mooooj,

Ti më mbush plot dashuri,

Falmi sytë t’i shikoj,

Falma zemrën të dashuroj...!

Kjo këngë e Gjonit më zemëroi po edhe më ngacmoi pa masë. Nuk dija si t’i përgjigjesha, derisa unë po zija në vete me gjitha ato përjetime, ai kishte lëshuar mendjen dhe zemrën në lirinë e vet dhe po këndonte vazhdimisht të njëjtat vargje poezie e kënge rreth çapkënes.

- E gjete edhe ti momentin, që të më ngacmosh?! - U mundova ta ndërprisja. - A t’u duk pak zemërimi që më nxiti Don Zefi!? – Por ai nuk ua vinte veshin fjalëve të mia, thjesht vazhdonte të përsëriste këngën e tij, që nuk e dija a e kishte hartuar vetë tekstin apo ishin bash fjalë të këngës që këndonte.

E gjetur në një situatë të tillë, edhe unë çlirova shpirtin dhe fillova të këndoj me melodinë e Gjonit, me fjalët e mia që doja t’ia jepja si përgjigje në këngën e tij:

S' jam ajo

që nuk guxon, nuk guxon, që s'guxon.

Jam shqiptare, që guxoj, që guxoj që guxoj,

që guxoj të përqafoj.

- Po kush qenka ky fatbardhë! - Ia priti Gjoni, posa e përfundova vargun e fundit të këngës sime të improvizuar aty për aty. Kurrë s' e kisha menduar një lidhje të ngjashme të gjërave. Nuk e di sesi më dolën ato fjalë vetvetiu, sikur më erdhen fluturimthi prej diku.

- Heee! Ti nuk e di, - i thashë - Por, është një sykaltër me disa emra, që ka një vështrim magjik. Është ai shikim shigjetor që moti²⁷ ka depërtuar në zemrën e Shpresës dhe nuk e le të qetë.

- Eeh! Sa fatlum qenka ky sykaltri yt. - Ndali makinën më një anë, hoqi rripin e sigurisë dhe, duke më shikuar me atë vështrimin e tij rrëmbyes e depërtues, më tha me një delikatesë prej xhentelmeni:

- Këto fjalë janë thjesht një këngë, apo kanë kuptimin se dikujt i drejtohen?

- Janë të vërteta! - I thashë dhe e mora ngrykë fort duke i përshpëritur në veshë: Ti, me atë shikimin magjik ma ke grabitur zemrën, me butësinë që ke ma ke rrëmbye shpirtin me këtë Don Zefin ma rrënove botën time. Tani jam gati të hyj në botën tënde, në mënyrë që aty të mund të shoh vetën.

Gjoni, nga frika që do të rrokulliseshim, ndaloi makinën në cepin e rrugës, më ndau nga përqaftimi, mori në shuplakët të duarve të tija faqet e mia, më nguli në bebëzën e syrit gjatë shikimin të tij standard, dhe me

një siguri të plotë filloi të flasë:

- Ti je shpresë, mbi të cilën e mbështes të ardhmen time, “botën që ti po e rrënon sot”, unë e kam rrënuar që moti. Sepse jam i bindur që “bota” në të cilën ne kemi jetuar ka qenë përplot me hije, mosdije, mashtrime dhe laramani, që s’na ka lejuar kurrë të shohim me sy të vërtetën tonë.

Vetëm kur kam rrënuar “botën” me tradita primitive otomane, me kode e rregulla feje, idenë e vëllezërit mes llojit, në emër të urrejtjes pa dashuri për të tjerët, po as nuk kam lejuar që brenda meje të ndërtohet “bota” e imoralitetit, egoizmit, konsumizmit dhe socioliberalizmit, ndihem i çliruar, i lirë, i lumtur dhe i gatshëm, për të kërkuar të mirën, të drejtën e të vërtetën. Vetëm me këto të fundit dua të ndërtoj “botën” time të ardhme.

Besoj shumë që ti do të më ndihmosh që ta ndërtoj më “botën” që duam ta jetojmë së bashku. Duke e zbuluar të vërtetën mbi jetën, shqiptarinë dhe të përjetshmen ne do të arrijmë të jetojmë të lumtur, të japim fryte të jetës për popullin tonë dhe të kemi sigurinë që sakrificat jonë do të ketë shpërblimin e përjetësisë...

- Dakord! Okej! Gjithçka në rregull, – i thashë duke nxjerrë gjithë frymën që ishte bllokuar në mushkëritë e mia – Por një gjë do të më premtosh, që nuk do të më detyrosh të bëhem katolike! Këtë gjë do ta bëj vetëm nëse bindem vetë. Unë nuk duroj të bëj gjërat që m’i imponojnë të tjerët.

- Po, përse ti mendon që unë do të bëja një gjë të tillë? - Më pyeti Gjoni. Në sy mund të lexoja se e kishte

me gjithë mend dhe e vazhdoj të thoshte:

- Jo vetëm që unë s'do ta imponoj ty këtë gjë, por edhe vetë, nëse nuk do të bindëm nuk do të pagëzohem. Tani për tani, do të bashkudhëtojmë krah për krah e dorë për dore, kështu si shqiptarë që jemi duke i respektuar vlerat kombëtare, traditat dhe zakonet tona. Ndërkohë do të kërkojmë sa më shumë të dhëna që të dimë tërë të vërtetën e fesë së të parëve tanë, pastaj do të vendosë secili për veten e vet.

- E qartë, – i thashë duke u munduar të zbusja pak seriozitetin në të cilin kishte mbetur Gjoni. Por ai donte të çonte deri në fund bisedën, me gjithë seriozitetin e vet.

- Por edhe unë kërkoj një gjë nga ti, - më tha.

- Çfarë është ajo gjë? – i thashë.

- Të më përcjellësh në këtë udhëtim që kemi filluar. E nëse unë vendos të pagëzohem, ose sikur thua ti të bëhem katolik, ti nuk do të ma kthesh shpinën. Kurse për vetën tënde vendos vetë. Unë të siguroj se, si u pagëzove si su, do të pranoj vullnetin tëndë.

Nuk kisha dëgjuar asnjëherë një njeri që kërkonte dashurinë duke ta njohur lirinë, të jepte veten që pastaj ti t'ia dhurosh vetën tënde. Ishte gjë e mrekullueshme, edhe më të mrekullueshme e bënin lotët që pikonin nga sytë e tij mbi gjoksin tim dhe ato që nga sytë e mi rrezitnin faqeve teposhtë e shkonin drejt mjekrës nga ku piknin mbi gjoksin tim, mu në të njëjtin vend ku binin edhe pikat e lotit tij. Kur ndjeva që pikat e bashkuara të lotëve filluan të më ngjitnin bluzën për lëkurë, i thashë:

- Okej, mjaft! E pranoj! Jam dakord! Këtë besëlidhje e kemi vulosur me lotët tanë, mbi gjoksin tim.

- Besa-besë! – Shtrini dorën e më përqafoi edhe njëherë.

Sido që të jetë, edhe pse ende nuk kishim folur seriozisht për lidhjen tonë, ne bëmë paktin që lidhëm. Ishte vërtet një paramarrëveshje për gjithçka.

Pas takimit me Don Zefin, shtegtimi im në rrugën e kërkimit të së vërtetës kishte arrite pothuajse në krye të rrugës. Tanimë nuk isha një injorante, që mendonte se përcaktimi im shpirtëror ishte definuar me lindjen në një familje që i takonte një religjioni të caktuar. Arrija t'i kuptoja më mirë qëllimet e babëlokut, i cili këmbëngulte të praktikonim fenë, por nuk zemërohej kur nuk e dëgjonim. Pse jo, tani për mua ishte krejt e qartë arsyeja përse hoxha i fshatit, kërkonte të na e impononte me çdo kusht të *"vërtetën e tij"* dhe ngulte këmbë, që ne të gjithë t'i nënshtroheshim autoritetit të tij fetar.

E vetmja gjë që më kishte mbetur ende e turbullt, në mendjen dhe zemrën time, ishte indiferenca e prindërve të mi ndaj fesë, ndaj të kaluarës familjare dhe ndaj realitetit tonë paraislamik. Mbi gjitha, ishte e pakuptueshme heshtja e tyre ndaj këtyre të vërtetave. Doja t'i shfaqësoja duke menduar që babëloku dhe gjyshi i kanë fshehur këto gjëra, por fakti që ime amë dhe im atë ishin njerëz me një arsim të mesëm, bënte që kjo teori të binte poshtë, pasi ata duhej t'i kishin

mësuar këto gjëra nga librat, që po i lexoja unë.

Me gjithë dyshimet që kisha për prindërit e mi, ndihesha mirë.

E rëndësishme për mua ishte që nuk kisha ma frikë nga kryqi dhe nuk e paragjykoja më Gjonin për dëshirën e tij të kthimit në fenë e të parëve. E gjithë kjo më kishte ndihmuar të arrija qetësinë e shpirtit e t' i shihja gjërat me një sy tjetër e t' i kuptoja si duhet. Nëse i përmbledh me pak fjalë të gjitha përjetimet e mia, atëherë mund të thuhet se tek unë vezullonin disa shkëndijë drite që më mbushnin me gëzim dhe më ndihmonin të shpresoja në një të ardhme, ndryshe nga e tashmja. E sidomos, krejt ndryshe nga e kaluara e familjes sime.

Me Gjonin, kishim arritur një marrëdhënie shumë interesante: kuptoheshim shumë mirë, dëgjoheshim më shpesh në telefon dhe komunikonim më lehtë kur takoheshim.

Unë nuk kisha më dyshime për dëlirësinë e qëllimeve të jetës së tij, i besoja gjithçka që më thoshte dhe isha e sigurt në sinqeritetin e tij. Ne duheshim me gjithë zemër, por ende nuk isha e sigurt nëse vërtet ishim të dashuruar, pasi pakti ynë i bërë në një rrethanë ekzaltimi, nënkuptonte vetëm paqen e zemrës, lirinë e shpirtit dhe respektimin e vullnetit personal lidhur me vendimet që do të duhet t' i merrte njëri prej nesh ose të dy bashkë.

Për të parën herë ndihesha e çliruar dhe e lirë të mendoja për gjërat e mia, sepse ai Don Zefi i Gjonit, nuk më kërkoi që të më impononte të vërtetën e tij, por vetëm më ofroi respektimin e bindjeve të mia;

pastaj Gjoni pranonte gjithë vullnetin time personal për vendimet që po merrja. Kjo gjendje e brendshme e qetësisë dhe e gëzimit se ndihesha e pranuar, e respektuar dhe e dashur, edhe pse mendoja ndryshe, ishte një lumturi e papërshkruar, pasi kurrë deri më tani nuk e kisha përjetuar një qasje të të tjerëve ndaj meje.

Kjo ndjenjë lumturie, gëzimi dhe respekti ishte e papërshkrueshme, por në anën tjetër, nxirrte në pah të trishtueshmen e historisë së jetës sime, meqenëse kujtoja që, sa herë isha detyruar të përballesh me dashurinë e kushtëzuar të prindërve të mi, kur më plotësonin dëshirat duke më blerë gjërat që i kërkoja, por nuk më linin t'i blija ato që dëshiroja, pasi ishte im atë ai që detyronte time amë të më shoqëronte, pastaj ishte ajo që impononte shijen, ngjyrën dhe çmimin e të gjitha gjërave. Edhe kur doja të shprehja ëndrrat e mia femërore, ime amë më mbyllte gojën me fjalë ose edhe fizikisht duke më frikësuar që gjëra të tilla nuk duhet të shprehja. Përveç këtyre, isha nën torturën psikologjike të babëlokut, i cili gjithnjë më shihte me syrin e një burri dhe më trishtonte frika e tij për mua. Im atë më shikonte me syrin e shpirtit të tij dhe përpiqej të më nxirrte nga prangat e mentalitetit paragjykses, mohues dhe realiteteve paralele, por i ngrati ishte vetë i kurthuar në paragjykimet e babëlokut, gjykimit të hoxhës së fshatit, e sidomos, në thashethemet e njerëzve. Vetëm kur vendosi të shkoja në studime, arriti të dilte nga ky kurth.

Me kalimin e kohës, takimet me Gjonin te vendi ynë i pëlqyer ishin më të shpeshta. Aty filluan të na

respektonin jo vetëm pronari e kamerieret, me të cilët njiheshim që moti, po edhe klientët që vinin aty nisën të kthenin vështrimin e tyre drejt nesh. Në fakt, unë rrija e rezervuar e nuk u jepja kuvend të tjerëve, ngaqë më pëlqente të përqendroheshja te sykaltri im.

Gjoni ishte ndryshe. Ai i përshëndeste të gjithë dhe ndërronte ndonjë fjalë me disa prej tyre. Sidomos, kur vinte më herët në takimet tona të paralajmëruara.

Një të enjte, pas takimit me Don Zefin, disi më ishte mbushur mendja të shkoja më herët se zakonisht në vendtakimin tonë, ngase doja që, kur të vinte Gjoni, të më gjente aty. Kështu që, posa mbaruan ligjëratat, pa u kthye fare në konvikt, u nisa drejt e te vendi. Për fate, me vete kisha çantën e librave, ndaj nuk do të mërzitesha fare nëse do të më duhej të prisja gjatë, pasi kisha se çfarë të lexoja.

Si për sherr, rrugës takova Mevlyden, e cila kërkoi me ngulm të më shoqëronte një copë udhë. Unë nuk i tregova as cakun, as drejtimin se ku isha nisur, por asaj, si përherë, nuk i interesonte caku im, qëllimi i duhej, donte të bisedonte për fenë, për imoralitetin e shoqërisë e për “pastërtinë” e saj.

Me thanë të drejtën, mua as që më interesonte se çfarë thoshte, por ajo nuk ndalej. Fliste e fliste pa pushim. Kur arritëm te vendi i takimit, me qëllim që të mos e kuptonte se ku isha nisur, u detyrova të vazhdoja rrugën drejt qendrës. Kapërcimi i vendit ku isha nisur, nuk ishte ndonjë problem për mua, sepse kisha kohë të mjaftueshme në dispozicion, por gjërat që i dëgjoja prej saj, më bënë të më përzihej nëpër stomak, pasi

për shumëçka nuk isha fare dakord me mendimet dhe qëndrimet e saja.

Aty te sheshi *Zahir Pajaziti*, ndala, se nuk doja të shkoja shumë larg. Në atë çast, si duket, Mevlydja pati frikë që unë do të ndahesha, këndeje me dinakërinë e saj m'u drejtua:

- A ulemi pak e pushojmë, te ai stoli? – më tha duke treguar me gisht drejt një ulëseje që ishte në skutën më të largët të sheshit, ku nuk kishte kalimtarë.

- Mirë, i thashë pasi shikova orën, – por vetëm pak, se më duhet të shkoj.

- S'ka problem! Sa të duash! – ma ktheu ajo.

Derisa u ndalëm në atë stol, nuk ndërrova as edhe një fjalë me të. Me t'u ulur, ajo la ligjërimet e veta dhe filloi të më shtronte disa pyetje që kishin të bënin me qëndrimet e mia ndaj mendimeve që shprehte. Unë, jo se nuk dija çka duhej t'i përgjigjesha, por bëja sikur nuk e kuptoja përmbajtjen e atyre pyetjeve. Kisha të drejtë të vija në dyshim kuptimin e fjalëve të saj, pasi me to sillej vetëm rreth njohurive të besimit të vet, duke u shprehur gjysmë shqip e gjysmë arabisht, çka ma rëndonte edhe më tepër bisedën.

- Çikooo, – i thashë, – ti je besimtare e devotshme e ndoshta i ke mësuar këto gjëra, por unë s'kam haber.²⁸ Nëse do të bisedosh me mua, të lutem, fol më shqip.

- Si po mendon, ma shqip?! – më tha ajo.

- E para, këto fjalë të huaja që po i përdor, unë s'po i marr vesh. Atëherë, edhe argumentet e fesë i dua ma "shqip" ose ma qartë, që unë të arrij t'i kuptoj.

- Duhet të vijë turp që ti, si myslimane, nuk i kupton këto gjëra! – tha Mevlydja, duke u munduar të më vinte para përgjegjesisë për injorancën fetare e duke u paraqitur sikur ishte kompetente lidhur me gjërat e Zotit, me fatin e njeriut dhe me librin e shenjtë.

- Unë vij prej një familjeje shqiptare me besim islam, – ia ktheva, - por vetë nuk jam marrë kurrë me këto gjëra të fesë.

- Po! E di! Edhe familja ime është e tillë, - tha ajo, por unë i jam përkushtuar fesë.

- Po edhe unë, - belbëzova duke dashur t'i thosha se jam në procesin e përkushtimit tim ndaj fesë, por kur e pashë se si i zbriti fytyra Mevlydes, ku mund të lexohej gëzimi i saj, u detyrova t'i përpija fjalët që nisa.

- Fol! Fol! – tha Mevlydja duke më kapë dorën, – shprehe, – sikur klithi ajo.

- Jo! Vërtet, unë jam duke u marrë me punët e të ardhmes time, - i thashë, pasi edhe nuk doja që ajo të dinte se unë isha në rrugën tjetër, drejt përballjes me të vërtetën dhe kthimit te besimi i të parëve të mi. Kështu dhe shtova: Motra ime, ma mirë të kthehemi te pyetjet tuaja.

- Vërtetë jam motra jote! – më tha ajo.

- Po! – ia ktheva, me gjithë mendje.

- Eh! Të gjithë ne myslimanet jemi motra! Vetëm se, kur të mbulohesh si unë, atëherë do të besoj vërtetë, tha Mevlydja.

- Jo, jo, prit pak, – i thashë duke u kthyer nga ajo e duke e parë drejt në sy. – Unë të konsideroj motër, pasi

je një njeri i krijuar prej Zotit, pastaj se je një motër e gjakut tim shqiptar, por në kontekstin e fesë, unë nuk jam motra jote. E sidomos, nuk do të doja kurrë të bëhesha motra e mbulesave të tua....!

Si duket e kuptoi, që kishte gabuar dhe se nuk kishte argumentin e “vëllazërim-motërzimit”, prandaj edhe ajo me shkathësinë e saj, iu largua këtij argumenti.

- Ah! Po! Ndoshta ke të drejtë! - Tha ajo, pasi disa fjalë nuk mund të përkthehen në gjuhën tonë, prandaj ne i përdorim në gjuhën kuranike.

- Pse nuk përkthehen? - e pyeta.

- Po! Shqipja nuk i ka disa fjalë! – m’u përgjigj ajo.

- Pse ti mendon që gjuha jonë është më e varfër se arabishtja? – ia ktheva.

- Jo! Po – filloi të skuqej Mevlydja, pasi nuk dinte se si të përgjigjej.

- Hë pra, më thuaj, – i foli, – pse ti thua *xhenet* e *xhehenem*, kur ne kemi fjalët tona *parajsë* dhe *ferr*. Ose, pse ti thua “sevap”, kur mund të thuash, “vepër e mëshirshme” ....!

- Ok! Ndoshta ke të drejtë, disa fjalë i përdorim pa nevojë, por janë do fjalë të shumëkuptimshme që duhet t’i themi në gjuhën e shenjtë.

- Leje fare, - i thashë, - se nuk dua të ngatërrohem me ty, por për mua gjuha jonë është më e shenjtë se të gjitha gjuhët e tjera. Të njëjtën gjë kanë të drejtë ta thonë edhe arabët, pasi për ta duhet të jetë e shenjtë edhe gjuha e tyre.

- Motra jeme, si mundesh me folë kështu! – tha ajo

duke më shikuar ashpër dhe drejt e në sy. Pastaj vazhdoi: Ti mendon si një qafire!²⁹ E nëse vërtetë mendon kështu, shpirti yt ka për t' u djegur në xhehenem!

- Hahaa! Qesha unë! Pastaj ia shtrova pyetjen – E pse Zoti po na seleksionuaka, që ty të marrë në parajsë e mua të më hedhë në xhehenem?

- Mos qesh! – tha ajo përsëri, me një seriozitet më të madh se herën e parë. Dhe vazhdoi: – Po ti, a nuk e sheh vetën, se si e ke zbulua gjoksin, me të cilin e zgjon ephshin e burrave gjatë gjithë rrugës!!

- Gjoksin! – thashë e habitur. Lëshova sytë mbi gjoks për të parë se çfarë më kishte ndodhur, por gjithçka ishte në rregull. Bile edhe shaminë e kisha të lidhur në qafë, ashtu që asgjë nuk shihej.

- Po! Po! Shihe gjoksin, se si të del para! Duhet ta mbulosh, sepse është sevap, – vazhdoi ajo, deri sa unë isha duke shikuar para vetës.

- E, ç'kanë njerëzit me gjoksin tim! Mua Zoti m' i ka dhanë kështu sikur po më sheh. Pak sa ma të mëdha se të tuat... - desha që ta bëja paksa xheloze...! - Dhe ja arrita pasi i mbeti çafa kacavjerr duke shikuar vetën e saj. Pastaj çoi kokën shikoj nja dy-tri herë her vetën herë mua dhe tha:

- Zoti t' i ka falë për burrin tënd, jo për dynjanë, prandaj mbuloji!

Këtu dola paksa prej vetës, e fillova të tërhiqja nga poshtë xhinsave të mi, fanellën që kisha veshur, pastaj këmishën, vetëm gjoksbathjet nuk i hoqa. Doja t' ia dëshmoja se i kisha të mbuluara dhe shumë vështirë

mund të kishte qasje dikush ndaj meje.

- Hej! A dole mëndsh, – tha ajo duke kapë zhelet e mia, – po nuk është vetëm puna e gjoksit. Ti duhet ta mbulosh gjithë trupin si unë.

- Ta shëmtoj vetën si ti!?! – i thashë. – Jo kurrë! Harroje! Edhe mos ma përmend më ....

Isha harruar fare duke biseduar me Mevlyden, kur pashë orën... për pak u trondita, pasi kishte ikur koha e takimit me Gjonin. Thashë me zâ:

- Mjera unë! Qenkam vonuar! – Kërceva nga ai stol ku kisha ulur, rregullova pak këmishën dhe fanellën dhe u përshëndeta me Mevlyden, e cila donte të më përcillte te vendtakimi im, por këtu ia këputa shkurt.

- Ti rri në “xhenetin” tënd! Se unë po shkoj “me hupë shpirtin” e me çua një gotë “Smirnoff”.

- Prit! Prit! E çka qenka kjo? – tha Mevlydja duke u ngritur në kokën.

- Është një lloj rakië, – ia ktheva duke u larguar si me vrap prej saj.

Mendja më ishte çarë për mjedis, prandaj njëra gjysmë funksiononte në mënyrë të pavarur nga gjysma tjetër. Ishte një ndjenjë që nuk e kisha përjetuar kurrë, por ja që ndodhi. Me gjysmën e parë të mendjes sime, mendoja për Gjonin që kishte ngelur duke pritur, edhe pse isha nisur me kohë. Fakti që po vonohesha më zemëronte për së tepërmi, pasi nuk dija se si të shfajësohesha para tij. T’i thosha se më kishte ndaluar Mevlydja, kisha frikë që do të zhgënjehej edhe më shumë e të mos ia thosha të vërtetën, do të lëndoja vetën time më tepër. Në këtë

mënyrë, filluan të më vërsuleshin nëpër mend njëqind arsyetime të mundshme, që mbushnin mendjen, por nuk përputheshin me të vërtetën. Kjo më bëri që të ndalja pak vrapin me të cilin isha nisur që t'i jepja kohë vetës të shoshitja të gjitha gjërat, megjithatë në fund fitoi ndërgjegjja dhe vendosa t'i thosha të vërtetën.

Me gjysmën tjetër të mendjes sime, bluaja argumentet që i kisha diskutuar me Mevlyden. Kështu që, njëherë e shihja vetën në ferr e Mevlyden në parajsë e pastaj të kundërtën, atë në xhehenem e vetën në xhenetin e saj. Kur e shikoja nga ferri më dukej krejt e padrejtë dhe hipokrizi, që Mavlydja të gëzonte lumturinë e parajsës e unë të digjesha në ferr, vetëm se jetoja jetën time sikur të gjithë njerëzit dhe se disa, sipas gjykimit të Myvlydes, kanë shfrenuar epshin e tyre burrëror. Nuk mund të kuptoja që Zoti, mund të jetë aq zemërngushtë me mëshirën e tij dhe se nuk do të na gjykonte drejt mua dhe Mevlyden. Nëse Zoti do të ishte vërtet Zot, atëherë do të vlerësonte më shumë mundin dhe vuajtjen time për të ruajtur pastërtinë paramartesore, edhe pse kisha filluar t'i afrohesha shumë afër Gjonit, se sa atë *"bezen zezë"* që na i ruajtka burrat nga epshi i tyre. Thashë me vete në këtë rast, perëndia do të jetë e kufizuar në mëshirëdhënie dhe reflektuese në ndjenjën e drejtësisë. Kur ngushëllohesha në konstatimet e mia se nuk duhet të digjesha në xhehenem, ndonëse ashtu gjykonte Mevlydja, filloja të mendoja nga këndvështrimi i kundërt, unë në parajsë e ajo në ferrin tim, ngase, sa herë që e takoja, linte një hije të rëndësuar paragjykimesh, mbivlerësonte vetën dhe me sjelljet e

saja nuk lejonte hapësirë për të diskutuar haptas gjërat, donte të impononte të vërtetën e saj pa e krahasuar atë me arsyen time. Një çast më shkoi mendja që, nëse dikush duhet të digjet në ferr, atëherë do të ishte ajo vetë e jo unë. Megjithatë, ky qëndrim ishte i njëjtë me të Mevlydës, vetëm nga këndvështrimi im.

Njëherë, sikur vendosa ta lë këtë mënyrë të mendimit e ta diskutoj këtë gjë me Don Zefin, por, pasi mblodha mendjen time dhe bashkova kuptimin e arsyetimeve të mia me thellësinë e zemrës, thashë: po prifti do të tallet me mua, pasi Perëndia nuk merret me dijet e mia e të Mevlydes, meqenëse ai, me siguri, do të thoshte se mëshira e Zotit është e pakufishme e dashuria e tij ndaj nesh e pashtershme.

Akoma pa e përthekua atë rrjedhë të vrullshme, paralele me nënvetëdijen dhe meditimin hamendësor dhe pa i sistemuar qëndrimet e mia ndaj argumenteve që po bluaja në mendje e në zemër, arrita te vendi i takimit me Gjonin.

Para lokalit ndalova paksa, sa për të rregulluar flokun e për t'u qetësuar disi, pasi zemra kishte përshpejtuar të rrahurit e saj. Përjetoja diçka prej rrebeshit të mendimeve të dyfishta dhe vrapit që kisha bërë. Ndërsa po rregulloja flokun, shihja vetën në xhamin e lokalit që reflektonte si pasqyrë, nisa të tërhiqja disi mangët e bluzës, që ishin tërhequr paksa, njëherësh, vështrimi i syve të mi më ra tek tavolina jonë e pëlqyer dhe u habita që Gjoni s'ishte aty. Me thanë të drejtën, nuk u shqetësova fare, pasi nuk mund të më shkonte nëpër mend që Gjoni nuk më kishte pritur. Përkundrazi, u

gëzova, duke menduar që është vonuar, kështu që plani im që të vija para tij po realizohej. Hyra brenda dhe iu drejtova tavolinës sonë, duke vështruar se në lokal kishte mjaft njerëz, ndaj dhe mendova se duhet të ishte ndonjë mrekulli që askush nuk na e kishte zënë vendin tonë.

Në çastin kur desha të ulesha në vendin tim, një djalë nga dy tavolina më tutje që më kishte kthyer shpinën, u soll nga unë dhe buzëqeshi. Ishte Gjoni. Ai sikur po debatonte me disa nga klientët e rregullt të lokalit dhe me pronarin, i cili rrinte në këmbë para asaj tavoline.

- Eja! Eja! – m'u drejtua, jo me fjalë por duke lëvizur dorën lart e poshtë.

Kisha mbetur e hutuar e nuk dija se çfarë të bëja në të vërtetë dhe nuk arrija të kuptoja arsyen përse insistonte Gjoni, që unë t'i bashkohesha atij dhe jo ai mua, tek vendi ynë i preferuar. Duke besuar që duhet të ishte një arsyje e fortë, që Gjoni më ftonte të bashkohesha me *"kampin e burrave"*, u ofrova afër tyre.

- Kjo është Shpresa, – tha Gjoni duke më prezantuar para njerëzve të panjohur. Iu dhashë dorën të gjithëve më radhë, por njëri nga të pranishmit e tërhoqi dorën dhe refuzoi të përshëndetej me mua.

- A ju thashë se ky është i indoktrinuar, – tha pronari i lokalit.

- S'ka gjë, – belbëzoi Gjoni, në fytyrën e të cilit lexohej hidhërimi.

Gjithë të tjerët në tavolinë filluan të qeshnin, kurse unë po skuqesha, sepse nuk kuptoja asnjë gjë. Vetëm

se arrita të supozoja që këta burra kishin biseduar më parë lidhur me mua.

- Ulu këtu pranë meje, më tha Gjoni, duke më tërhequr për mangle të bluzës.

- Mirë, po ulem, – ia ktheva me butësi, por me një shikim të mprehtë drejt pronarit.

- Mos më shiko mua, po atë burrin që nuk ta dha dorën, – tha pronari i lokalit me një mirësjellje xhentelmeni.³⁰

- Motra ime! Mos u shqetëso! – ndërhyri burri që nuk më shtriu dorën.

- Si po mendon, mos u shqetëso! Vërtë, pse duhet të shqetësohem!? – ia ktheva.

- Po! A di si, – po thoshte ai, – unë nuk lejoj që gruaja dhe motra ime t’iu japin dorën burrave tjerë, kështu as nuk iu jap dorën grave tjera.

- E çka tani! Është punë për ty! – ia ktheva.

- Te ne shqiptarët! Miqve dhe dashamirëve, jo vetëm që iu japin dorën po dhe e marrin ngrykë dhe si ndajmë në burra apo gra. - tha Gjoni! Mandej vazhdoi.

- Pastaj, kur dikush të prezanton një femër, kultura e përgjithshme e kërkon me ia dhanë dorën.

- Jo vetëm me ia dhanë, – ndërhyri pronari i lokalit, – po në kombet e përparuara, kur para një burri prezantohet një femër, ai përkulet dhe ia puth dorën.

Burrat vazhduan debatin e tyre jo pak të ashpër, rreth kësaj teme. Unë, si një vajzë katundi, edhe pse i kisha tejkaluar kufijtë e të qenit e tillë, nuk u përfshiva

e para në atë debat. Isha ulur aty bri Gjonit dhe dëgjoja argumente dhe kundërargumente, sharje dhe përplasje mes tyre, sa që një moment u duk që burri, që nuk më dha dorën, ngeli i vetmuar dhe i turpëruar. Me gjithnduer argumentesh, i kundërviheshin Gjonit me shokë. Po edhe ata që e mbështetnin në fillim, filluan ta braktisnin një nga një. Sidomos kur burri që s'më dha dorën, filloi të këmbëngulte në shumë gjëra që e kundërshtonin thelbin e identitetit tonë dhe kur binin në kundërshtim me mënyrën e qasjes tonë ndaj vlerave tona kombëtare dhe të qytetërimit mbarë.

Dikur u lodha dhe thashë me vete, çka paska qenë kjo ditë sot?! Unë, ende pa u liruar nga temat që kisha debatuar me Mevlyden, prapë më duhej të përballesha me rrebeshin e tematikave të njëjta. Nuk isha e sigurt, nëse do të ishte më mirë te heshtja apo të kyçesha në debat, por s'mund durova. Kështu që, i rashë tavolinës me grusht, sigurisht me atë grushtin tim që mezi lëviz gotat mbi tavolinë, dhe thashë.

- Mjaft!

Edhe pse grushti im ishte i butë e nuk frikonte askënd, megjithatë të gjithë heshtën dhe me habi u sollën nga unë duke më shikuar në sy. Për një moment m'u duk sikur asnjëri prej të pranishmëve nuk merrte frymë. Heshtja në tavolinën tonë iu la përshtypje edhe njerëzve që ishin ulur në tavolinat përreth, pasi gjatë gjithë kohës ishin duke përcjellë debatin që zhvillohej te tavolina jonë. Gjoni kishte mbetur gojëhapur e sy mbyllur. Si duket, reagimi i tij nuk ishte thjesht instinktiv si i të tjerëve, por më shumë kishte mbetur

i befasuar me guximin tim për të ndërhyrë me forcë në debatin e "burrave". Prita se ai do të merrte fjalën pas asaj ndërhyrjeje që bëra, por ishte e kotë. Atij nuk i doli fjala nga goja. Edhe ajo fjalë që nuk u tha, pasi i kishte mbetur goja hapur, nuk u kuptua kurrë. Kjo gjendje më bëri të merrja situatën nën kontroll.

- Më falni, – iu thashë të pranishmëve, – Gjoni është këtu për t'iu takuar me mua dhe jo për të bërë këso debatesh me ju. - Kapa Gjonin për dore, e ai sikur një fëmijë i dëgjueshëm, u ngrit në këmbë.

Në këtë situatë, më shumë më befasoi bindja e Gjonit, sesa heshtja e gjithë atyre burrave. Nuk ishim përballur asnjëherë me karakteret tona para njeri tjetrit, edhe kur ishim tek e tek, leje ma në publik. Çfarë ndodhi, gjithçka doli e improvizuar aty për aty. As nuk dihej çka do të ndodhte, as nuk dinim çfarë të thoshim e si të silleshim në të papriturat tona.

Vërtet Gjoni nuk ishte ngritur në këmbë nga dëgjesa fëmijnore ndaj meje, por nga burrnia qytetëruese e tij. Kështu që, pasi u drejtua mirë, më vuri dorën rreth qafe dhe iu tha bashkëbiseduesve të vet:

- E dëgjuat këtë burrneshë?! E patë guximin e saj?! Kjo është mrekullia e vajzave dhe grave tona, që marrin guximin t'iu mbyllin gojën burrave!

- E, sheh! – ndërhyri burri që nuk më dha dorën duke ia ndërpre fjalën Gjonit – Kjo ka me ju gjetë të gjithëve nëse i pyetni gratë!

- Hahaha! -Qeshën të gjithë të pranishmit dhe filluan ta vinin në lojë Gjonin, por ai nuk u shqetësua

fare. Aq më tepër, vazhdoitë shpjegonte:

- Ju qeshni sa të doni! Por, unë po gëzohem, pasi nuk e paskam njohë akoma mirë të... – deshi të thoshte *të dashurën time*, por e përpini fjalën e vet.

- Thuaje pra, që është e dashura jote, – ndërhyri pronari i lokalit që na kishte parë shpeshherë duke u përqaftuar.

- Jo! Nuk është e dashura ime! – tha Gjoni ende pa e përfunduar fjalën pronari i lokalit. – Unë dhe Shpresa njihemi që moti dhe kemi filluar një shoqërim miqësor. Ne e pëlqejmë bukurinë e shpirtit të njëri tjetrit, por deri më tani jemi duke parë se a do të mund t’u qasemi në të njëjtën mënyrë këtyre gjërave që i bisedova me ju.

- Gjoni! Të lutem! Eja shkojmë! Përse duhet t’i bisedojmë gjërat tona me këta njerëz!? – i thashë kështu që të ndërprisja atë rragatje krejt të panevojshme.

- Mirë e ke! Eja shkojmë, – tha Gjoni.

- Jo! Jo, prit se dua që Shpresa jote, të na ndajë “*pleqninë e kësaj pune*”, – tha pronari i lokalit.

- Jo, jo! Kjo ka ardhur të më takojë mua e jo të bisedojë me ju.

- E kam seriozisht, – vazhdoi pronari i lokalit, - e vëzhgoj³¹ tash sa kohë e më ka lanë përshtypje shumë të mirë kjo vajzë.

- E vendos vetë Shpresa këtë punë, - tha Gjoni, duke më shikuar në sy që të kuptonte nëse unë doja të merrja fjalën në debatet e tyre. Edhe unë vetë ia kisha ngulur sytë atij, që të kuptoja nëse e kishte me gjithë mend atë që po thoshte.

- Ma lerë mua këtë punë, – i fola kur e kuptova se Gjoni e kishte seriozisht.

U ulëm prapë në vendin tonë pranë tavolinës, ndërkohë që të gjithë heshtën. Disa, nga dëshira për të dëgjuar qëndrimin tim e disa, nga kureshtja për të gjetur ndonjë arsye për ta vënë në lojë Gjonin. Pronari i lokalit që rrinte në këmbë pranë tavolinës, thirri kamerierin dhe i kërkoi një karrige ekstra që të ulej. Mbas kësaj, të merrte porosinë nga të gjithë.

- Pasi Shpresa vendosi të flasë, e keni prej meje nga një pije, – tha ai.

- Dëgjoni këtu, – ia nisa unë, - Gjonin e kam njohur që moti dhe tek ai jam duke zbuluar një njeri me shpirt të pjekur, ndërgjegje të shëndoshë e me zemër të pastër. Ky nuk është as kryqali, as mysliman. Thjesht është duke ecur rrugës së vërtetës. Gjatë këtij rrugëtimi ai ka gjetur disa gjurmë bindëse që e kanë bërë të heq mbishtresat shpirtërore që janë krijuar nga e kaluara. Tani ai po i ndjek këto gjurmë, pasi është i bindur që do ta çojnë te cungu i fesë së të parëve të tij. Sot për sot, është vetëm një shqiptar i vetëdijshëm se në të kaluarën, gjyshërit e tij kanë mohuar fenë e tyre dhe kanë pranuar fenë e otomanëve, okupatorëve tanë shekullorë.

- Fenë e kemi zgjedhë me qejf, – ndërhyri burri që s'më kishte dhanë dorën.

- Hesht! – ndërhyne disa me ashpërsi, – duam ta dëgjojmë këtë motër që po na flet.

- Këto gjëra unë nuk i di, – vazhdova unë pa e dhënë veten se trazohesha nga ndërhyrja e tij, – por,

duke dyshuar në disa shpjegime të familjes sime dhe duke dëgjuar disa dëshmi të të moshuarve, kam filluar të luhatëm në bindjet e mia. Kështu që, disa gjëra që i thotë, po më rezultojnë ashtu sikur i thotë ai. Pak nga dashuria që ndjej për të e ma tepër nga dëshira për të ditur të vërtetën, kam vendosur ta përcjell gjatë rrugëtimit të tij, derisa ky të vijë të rrënjët e vjetra e të cungu i shpirtit të të parëve të tij. E nëse do ta gjejë këtë të vërtetë, atëherë edhe unë do të pagëzohem.

Fjalët që i dëgjova këtu, ishin plot hipokrizi dhe sipërfaqësore, që nuk ju nderon ju burrave. Sepse shumica prej jush flisni pa u thelluar fare në argumentet që shtronte Gjoni. Jo pse nuk arrini, por ju e keni bezdi të përballeni me të, pasi *"e vërteta dhemb"*, sikur thotë populli. Po as nuk doni të respektoni lirinë e tjetrit, që të zgjedhë për vetën e tij atë që mendon se është më e mira dhe të jetojë sipas bindjeve të tija.

- Kush po ju përzihet në bindjet tuaja! – tha njëri nga të pranishmit.

- Po, leje të flasë, - i bërtitën disa.

- Po, kështu i thjeshtësoni ju gjërat, - vazhdova unë pa u trazuar fare, – por ky burri që unë nuk po e njoh, por që nuk më dha dorën, përjetoi një dhunë të fortë psikologjike, ngaqë ju të gjithë e kritikuat sa që, kur e pa që mbeti i vetmuar, u detyrua të heshte. Në këtë mënyrë, ju nuk respektuat bindjen e tij. Nëse ai mendon se gratë nuk duhet t'iu japin dorën burrave, për shkak të bindjes së tij fetare, atëherë ç'keni ju me këtë sjellje! Lëreni ta gëzojë lirinë e bindjeve të veta. Nëse ai mendon që nuk duhet të pijë alkool, çfarë ju pengon ju!

- Po! Po na pengon, - ndërhyri një nga të pranishmit sepse edhe ne jemi myslimanë, por gjithmonë kemi pirë birrë e raki, kemi përshëndetë gratë e kemi shkua me to në bregdet... tipat sy ky na kanë lodhë. Kanë dalë mëndsh fare. Shkojnë aq larg, sa na thonë që mund të marrim kushërirat tona për gra !

- Unë, kah feja jam krejt e padijshme, bile edhe po t'i dija të gjitha gjërat, nuk do të merrja guximin për të interpretuar fenë. Sepse kjo iu takon atyre që janë të thirrur për këtë punë.

Mendoj që duhet t'i respektojmë mendimet e tyre, kuptohet derisa nuk insistojnë të na i imponojnë neve. Kurse ne kemi dy rrugë, t'i pranojmë këto mësimë si vlerat tona shpirtërore dhe t'iu përmbahemi atyre, ose të ndjekim rrugën e Gjonit, që i refuzon ato dhe të vihemi në kërkim të vlerave tona që na *flejnë* në zemër. Pra, me pak fjalë, të kthehemi tek feja e të parëve tanë, sikurse thotë Gjoni.

-Jo! Mos e tepro! Unë u kënaqa duke të dëgjuar, pasi po flet si një engjell i zbritur prej qiellit, por të konvertohem nuk e pranoj! Ne jemi shqiptarë e po rrimë kështu sikur jemi. Shqiptarë si shumica, pak myslimanë e shumë europianë.

- Jo, me këtë nuk pajtohem fare! Kjo është zgjidhje qyqare, laramane dhe fataliste. Tani, nëse dikush don të jetë mysliman, le të mbajë fenë që do, por nëse atë nuk e pëlqen, atëherë duhet të gjejë rrugën e kthimit si Gjoni.

- Jo, jo! Të kovertosh do të thotë me i ra mohit fesë tonë.

- Këtu e ke gabim, - tha, njëri që nuk kishte folur asnjë fjalë deri atëherë, ne i kemi ra mohit fesë tonë, kur jemi konvertuar në myslimanë. Këtu jam dakord me Gjonin, pasi kthimi në fenë e të parëve nuk është mohim, as konvertim, por vetëdije dhe pohim i gabimit të gjyshërve tanë. Unë për vete, veç nuk kam guxim me u përballë me këtë të vërtetë, se do t'ia bëja si Gjoni.

- Me ju thanë të drejtën, - edhe mua ma keni turbulluar mendjen. Por... jo,jo! Unë e kam gjyshen gjallë; atë do ta lëshonte shpirti, po të merrte vesh që nipi i është bërë kryqali.

- Varet, se kush! E sa kohë ka kaluar që kur janë konvertuar në islam, sepse ka rrjedhur një kohë e gjatë e nuk mbajnë mend. Marrim, për shembull, familjen time: Babëloku, nuk mban mend asnjë gjë nga të parët e tij të krishterë, bile ai mendon se ne gjithmonë kemi qenë "*turk e elhamdulillah*"³². Por nga familja e sime amë, Gjyshi im mban mend gjithçka dhe beson ende që ne duhet të vazhdojmë të jetojmë si laramanë, ngaqë iu frikohet pasojave që mund të vijnë për familjen e tij.

Gjatë gjithë kohës, deri sa unë po bisedoja me të pranishmit, Gjoni nuk e çeli gojën, por e pashë në fytyrën e tij, që ishte tejet i lumtur dhe e lexoja në sytë e tij befasinë që ai përjetonte duke më dëgjuar si po mbroja të gjitha ato që para tij i kisha vënë në dyshim. Më së shumti, ishte i befasuar nga informacionet që i ndaja me bashkëbiseduesit tanë e që ai i dëgjonte për të parën herë. Por, kur ora po i ofrohej mesnatës, Gjoni vërejti se unë isha lodhur dhe ndërhyri që të ndërprisnim bisedën.

Rrugës për te biblioteka, m' u sollën nëpër mend të gjitha përjetimet e kohëve të fundit. Disi më dukej se kalonte java pa e jetuar fare. Sepse gjatë gjithë kësaj periudhe isha në stres të vazhdueshëm pritjeje.

E sidomos, pas bisedës që kisha pasur me miqtë e Gjonit, ndieja një plotësim gradual të boshllëqeve të mia, kur, për çudi, fillova të ndihesha e lumtur e nuk kisha më ankth. Çështja me Sykaltrin nuk ishte më emocion e as mahnitje, thjesht po stabilizohej te unë një kënaqësi e fortë, ngaqë e kisha gjetur personin e jetës sime. Akoma s' arrija t' i pranoja për vete, po kisha filluar të mbroja parimet e tija. As çështja e fesë së tij katolike nuk më shqetësonte më, edhe pse ende nuk isha e bindur që ishte hapi i duhur. Edhe pse shihej qartë që unë e kërkoja një përcatim timin shpirtërorër, por jo atë që e kishte familja ime.

Te biblioteka, ku kishim lënë prapë pikëtakimin, arrita unë e para. Aty prisja Gjonin që më kishte njoftuar në telefon, se këtë fundjavë do të shkonim përsëri te Don Zefi. Nga zëri mund të vërehej se sa i lumtur ishte Gjoni, që Don Zefi e kishte marrë lejen e ipeshkvit për ty hyrë

në memorien e Kishës. *“Do të na lejohet hyrja në arkivat e kishës”*, më thoshte Gjoni me një entuziazëm, sikur të kishte fituar lotarinë amerikane. Tani do të mësojmë shumë gjëra që nuk i kemi ditur.

Më thoshte po ashtu, që atje do të rrinim tri ditët e vikendit.

Ende pa e mbyllë telefonin, fillova të mendoja se si duhet të sillsha me Don Zefin. Këto mendime që po përcillja u bënë, në njëfarë mënyre, si këngë e mendjes dhe zemrës sime, pasi në ato çaste nisën të binin kambanat e Katedrales.

Vërtet, ato përditë kumbonin, por unë nuk iu vija veshin, pasi për mua nuk kishin ndonjë rëndësi. Por më duhet të pranoj që, ndonëse ishin kambanat e një kisha që s’ ishte e imja, megjithatë muzika e tyre ishte e këndshme, sidomos jehona e tyre që vazhdonte të shtrihej nëpër tërë qytetin, më kthehej si melodi.

Katedralen e kisha përditë para syve, por kurrë nuk hyra brenda, edhe se, sa herë kaloja pranë saj, ndieja frymën e atij mëngjesi, kur mbahesha për pragun e dritares sime kur më dukej se ezani më tërhiqte drejt...

Për katedralen nuk dija shumë, vetëm mbaj mend, që kur nisi të ndërtohej, dëgjoja aty-këtu tek flitej në publik për të. Disa e kundërshtonin, por më të shumtë ishin ata që e përkrahnin, por unë as që arrija të kuptoja për çka bëhej fjalë. Në familjen time ndodhte e njëjta gjë kur vinin mysafirët; im atë dhe ime amë rrinin asnjnës dhe nuk shqiptoheshin rreth kësaj çështjeje. Kurse babëloku, në çdo bisedë apo kur shihte në televizor ndonjë debat, reagoonte ashpër, duke i nemur të gjithë

kundërshtarët. Ai ishte një mysliman, por kur bëhej fjalë për katedralen, nuk e vinte në diskutim. Kështu që, sa herë dëgjonte kundërshtime, duke turfulluar³³ nën mustaqe, thoshte: *Këtë punë e di Rugova. Ti s'ke shka³⁴ thue!*

Derisa po mendoja kështu, pas shpine, më përqafoi Gjoni, i cili nuk më ktheu nga vetja, por vari kokën e tij mbi supet e mia dhe e mbështeti për qafën time. Pastaj lehtë, me një pëshpëritje engjëjlore, me tha:

Të pëlqejnë tingujt e kambanave???

- Po, – i thashë. - Nuk e di përse, por sot po më pëlqejnë vërtet. Më duket sikur çdo tingull po regjistrohet në mendjen time, si një jehonë melodie.

- Mirë shumë! – Më tha dhe vazhdoi. - Eja shkojmë që mos të vonohemi. Për këto gjëra mund të flasim rrugës. Kemi kohë mjaft, deri sa të arrijmë te Don Zefi.

Kur u nisëm për drejtimin e ditur, unë përpiqesha të gjeja rahatimin në makinë. Si të gjitha femrat, kujdesesha t'i sistemoja flokët e mi që të mos çaravesheshi në makinë, kështu që i ndava në mes nga mbrapa dhe dy cepat që mbaja në dorë, i hodha mbi shpatulla. Flokët, duke qenë që ishin jo pak të gjatë, rrëshqitën paksa e ma mbuluan tërë gjoksin, ndaj dhe, kur u shikova në pasqyrën e pasagjerit që gjendet në cep të xhamit, mbështetur mbi tavanin e makinës, m'u duk vetja si kukull.

- Heu! Duhet me ta ba një foto, - me tha Gjoni, duke u kthyer nga unë.

- Hë! Të pëlqen floku im? – e pyeta.

- Shuumë, m'u përgjigj. Dhe vazhdoi. - Po, ka kaluar kohë prej ditës që ishim të Don Zefi?

- Mos më pyet! - I thashë, duke ia kthyer vështrimin tim të rreptë. Fillova t'i tregoja se si gjatë kësaj kohe kisha lexuar shumë gjëra të reja. Se si kisha diskutuar për argumente me Lulen. Se si ajo më kishte bërë "për pesë pare". Pastaj, ajo biseda me shokët e tu, më ka ndihmuar shumë për të kuptuar se në ç'derexhe¹ kemi ra, si si popull.

- Mirë more! - M'u kthye Gjoni me një zë qortues. - Po çka të duhet të diskutosh këto gjëra me të tjerët? A s'të kam thënë që këtu rrallëkush arrin të kuptojë gjërat tona. Këtu, kur flet për fenë e të parëve, ata që janë myslimanë fanatikë, të linçojnë,¹ ata që janë myslimanë-laramanë, të poshtërojnë e ata që janë myslimanë vetëm për Bajram, tallen me ty. S'ia vlen! Është më mirë që këtë gjë ta mbash për veten tënde.

- Prit, - i thashë, - se kam ende me të thanë! - Pas takimit me Don Zefin, tek unë ka ndodhë diçka e mrekullueshme. Ndiej që brenda meje është mbjellë një farë e frytshme gëzimi, që nuk arrij ta përshkruaj, por e përjetoj se po rritet dita-ditës. Po edhe kur mendoj ose arsyetoj, gjykoj ose diskutoj me të tjerët, disi më duket se përpiqem të imitoj Don Zefin e thjeshtë, të urtë... për atë Zotin! Ai ishte njeri i mrekullueshëm. Të betohem! Të gjitha paragjykimet e mia për priftin dhe për kishën, tashmë janë zhdukur.

- Pooo! Po të pashë se si luftoje me ata burra, - ndërhyri Gjoni dhe vazhdoi me një delikatesë duke thënë:

- Jam ndier krenar me ty!

- Nuk di çka do të ndodhë me mua, - i thashë, - por mund ta konfirmoj se kam filluar ta ndiejë botën tënde.

- He, he! Kështu fillon kjo punë, - më tha Gjoni. - Unë kam menduar që kthimi është një akt. Por nuk ishte kështu. Si duket, kthimi qenka një proces që fillon nga mendja, pastaj zbret te zemra e përfundon në shpirt kështu që e përfshijka tërë qeniën. Në fillim mendon, arsyeton, shoshit mendimet dhe argumentet e shumta, nga të cilat disa i kupton disa i beson. Pastaj fillon të ndiesh disa gjëra që s'i ke ndier më para, t'i duash disa gjëra që nuk i ke dashtë më parë dhe të dëshirosh atë që më parë as nëpër mend s'të ka shkuar.

Gjatë gjithë rrugës diskutuam për shumëçka. Kur arritëm në vend, gjetëm Don Zefin duke na pritur te dera. Posa na pa ne, vrapoi me nxitim drejt makinës sikur të ishte një prind që priste fëmijët e vet. Sa dola prej makine, e përqafove dhe i thashë:

- Don Zef! Ky përqafim nuk është i një katolikeje, por as e një myslimaneje. Pranoje thjeshtë si përqafimin e një shqiptareje. – Deri sa po i thosha këto fjalë doja të iu përgjigjesha, sidomos Gjonit që më kishte vu n'siklet, kur e përqafova për të parën herë don Zefin. Njëkohësisht ndjeva një brejtje në ndërgjegjen time. Disi sikur nga brenda meja ndjeja një pëshpëritje “hakmarrje”!

- Ha-ha, - qeshi Don Zefi, dhe tha:

- E kam kuptuar, që herën e parë se ti je një vajzë inteligjente dhe nganjëherë “mendjemrecëse”.¹ Por

s'ka gjâ, ejani brenda se po ju pret dreka.

Gjatë drekës biseduam për rregullat që kishte përcaktuar ipeshkvi. Folëm për përvojën tonë që kishim kaluar gjatë tri javëve që s'ishim parë. Don Zefi na sqaroi edhe për orarin e ditës, kur duhej të zgjoheshim, sa kohë kishim në dispozicion për të studiuar arkivat, kur duhet të hanim... Ata, vëlla,.... kishin rend e rregulla njerëzore.

Pasi hëngrëm drekën që kishin përgatitur motrat e nderit që i shërbenin famullitarit dhe kishës së fshatit, Don Zefi tha:

- Tani, merrni valixhet dhe po ju tregoj vendin ku do të flini.

Unë mbeta e shtangur dhe thashë me vete, po ne nuk i kishim biseduar të gjitha hollësitat me Gjonin, pastaj edhe me Don Zefin... po si nuk kemi biseduar punën se si do flemë. Thashë me vete, ky prifti mendon ndoshta si europian. Mos vallë ky ka menduar që ne flemë në një dhomë! Mendoja me një shpejtësi marramendëse të gjitha këto gjëra ndoshta me "qindra kilometra në të qindtat e sekondës". Kështu që, deri sa po ngjiteshim shkallëve përpjetë në katin e sipërm, nisa t'i shtroj vetës pyetje të pafundme.

Këtë ankth ma kaloi Don Zefi, kur u ngjitëm në korridor. Posa arritëm te cepi i shkallës, ai ndaloi Gjonin dhe i tregoi se ai do të flinte në dhomën përballë. Këtu m'u qetësua shpirti. Tash shpëtova!

Derisa ai po i sqaronte Gjonit gjërat që duhet ditur, unë mbeta në korridor duke pritur që të më tregonte

se në cilën dhomë do të flija unë. Por ai ende merrej me Gjonin duke ia treguar hollësitë, ku ndizet drita, si hapën dritaret, kur ndalet uji, kur vijnë dritat, kah lind dielli.... mendova: ky më la në korridor mua. S'vonoi shumë, dhe fluturimthi shkallëve përpjetë, u ngjit murgesha që ishte më e re se ajo tjetra. Ajo quhej Sofije. Sa erdhi, mori valixhen time dhe më tha:

- Ti do të flesh në anën e murgeshave! Eja, më ndiq mua!

Dhe më prini në katin më lart që ishte në të vërtetë një gjysmë kati. Aty flinin murgeshat. Më hapi derën e një dhome që ishte shumë e thjeshtë, po e sistemuar me një elegancë e pastërri që nuk ta merre mendja.

- Koha të shkojmë në arkiv! - thirri Don Zefi nga poshtë, ku kishim hëngrën drekën.

Kur arritëm në podrumin e shtëpisë, prifti hapi një derë të madhe hekuri, ndezi dritat dhe tha që të uleshim në tavolinën mes atij ambienti ku kishte shumë letra dhe libra të vjetër. Nxori një letër nga një fashikull që mbante në dorë dhe na e vuri para. Pastaj, me seriozitetin e një akademiku apo profesori të Universitetit na tha:

- Merrni e lexojeni këtë letër nga fillimi e deri në fund. Këtu janë shënuar rregullat që i ka përcaktuar ipeshkvi, para se të miratonte kërkesën time. Ato duhet t'ju prijnë gjatë këtyre ditëve që do të qëndroni me ne dhe duhet t'iu përmbaheni me përpikëri. Pasi t'i keni lexuar, lypet që ta firmosni secili kopjen e vet.

Rregullat që lexuam kishin të bënin me ruajtjen e materialeve arkivore, me mosnxjerrjen e dokumenteve

dhe librave jashtë mjedisit të arkivit... pothuajse njëkohësisht mua dhe Gjonit na u përpoq shikimi, sikur donim pa fjalë, të merrnim konfirmimin e njëri-tjetrit.

Pasi nënshkruam, Don Zefi mori një kopje të letrës dhe e ktheu në fashikullin nga ku e kishte nxjerrë. Na tregoi se në cilën pjesë na lejohet të hulumtojmë e në të cilën jo dhe u përshëndet me ne. Posa Don Zefi mbylli derën, Gjoni fërkoi duart dhe tha:

Tani po i hyjmë punës.

- A do të fillojmë me *bismilah* a me *ndihmo Zot?! I thashë.*

- Po leje more këtu bismilahn! Eja, të fillojmë jo veç me *ndihmo Zot* po, siç thotë Fishta: *Ndihmo Zot si m'ke nimue!*

Filluam, unë në njërën anë e Gjoni në anë tjetër, punuam deri në mbrëmje; gjenim gjëra interesante, por jo shumë të kuptueshme. Pastaj edhe shumica e letrave ishin latinisht, italisht, sllavisht; aty-këtu gjenim edhe arabisht ose osmanisht.

Ato që ishin shqipe ishin ose të kohërave të lashta, ose krejt të vona. Ose thanë ndryshe, para otomanëve ose pas Luftës së Dytë Botërore. Më ra në sy një vëllim me kopertina të forta, që rrinte në cepin e një rafti prej druri. Vështirë shihjej titulli, pasi e kishte mbuluar pluhuri, sa që kur e mora dhe e vura në tavolinë, pluhuri u çua deri në tavan. Fillova ta shfletoj, ishte një libër dorëshkrim që kishte shkruar njëfarë Don Nikollë Mazreku, në bazë të dëshmimeve të Martirëve të Karadakut. Sa e pashë, bërtita:

- Gjon! E gjeta!
- Çka gjete? - Pyeti ai duke u kthyer nga unë.
- Gjeta atë që po e kërkojmë, – i thashë.

Ai, kur e pa se vërtet kisha në dorë një gjë shumë të çmuar, më përqafoi, bëri shenjën e kryqit ose siç themi ne, *u kryqua*. Me zemër e bëra edhe unë, por dora nuk më levizi.

Të lumtur që kishim gjetur gjënë e duhur, shtym me një anë librat tjera që kisha vërë në tavolinë. Gjoni mori një karrige që ishte në anën tjetër të tavolinës e vendosi bri meje dhe u ulë si një nxënës pranë mësuesit të vet.

- Fillo lexo! – pëshpëriti Gjoni.
- Unë! – ia ktheva.
- Po! – konfirmoi ai duke lëviz kokën.

Nuk prita të më thoshte dy herë dhe fillova të lexoja atë dëshmi që e kërkoja me gjithë zemër. Pasi kisha gjurmuar në zemrën e njerëzve dhe kisha gjetur atë që duhej, por më mungonte një dëshmi historike. Gjoni nga ana e tij, si një engjëll po dëgjonte leximin tim me zë...

SHPJEGIMI I FJALËVE

- ¹ Ezan-i (tq.), këndim me zë të lartë i dëshmime fetare prej muezinit në minare, me recitim të cilave shpall kohët e lutjes. P.sh.: “*Daulle, dyfeqe krisin anembanë/Edhe muezinët thërrisnin ezanë.*” (A. Asllani)
- ² duq-i, bishti i cigares (fjalë dialektore e vjetruar).
- ³ evlad-i (tq.), shqiptohet në disa krahina edhe “evlat-i”, “ulad-i”: bir e bijë, birëni, pjellë, për shembull: “*Ja evlad, ja djepin thatë.*” Ose “*Evlati i evlatit, mjalti i mjaltit.*” (Shkodër).
- ⁴ fashë-a, qetësi pas një vrulli pune a lodhjeje.
- ⁵ *shka-shkja-u*, kështu si formë përçmuese, zakonisht emërtohen sllavët nga pala shqiptare.
- ⁶ apriori (*lat.*) që nuk mbështetet në përvojë, që nuk e merr parasysh gjendjen faktike, që shkon para përvojës.
- ⁷ Libri Gines – Libër ku shënohen rekordet botërore, i hapur që nga viti 1955, që botohet çdo vit. (Guinness World Records).
- ⁸ Rugovian-i, është fjala për studimet e Ibrahim Rugovës, të cilit ai i ka kushtuar një monografi të veçantë “Vepra e Bogdanit” (1675-1685) “Cuneus Prophetarum”.
- ⁹ makth-i, ankth, në mitologjinë tonë: figurë e përrallave, e përfytyruar si njeri, që vjen kur flemë e na zë frymën. Është kryesisht, fjalë e dialektit gegë.
- ¹⁰ belí (tq.) – me theks fundor: haptas, faqeza, me të saktë. P.sh.: “*Synin gjarpën mbledh ‘kular/Kurdoher ‘n ‘poterë që rrani,/Belí vedin, besa e bani.*” (Fishta)
- ¹¹ rixha-ja (tq.) lutje.

- ¹² diskrete (it.) discreto; këtu: gjëra a çështje që kërkojnë maturi, urtësi për t' u diskutuar.
- ¹³ Përbehej – përbetohej, betohej me këmbëngulje.
- ¹⁴ S' kanë nejt – trajtë dialektore: s' kanë qëndruar.
- ¹⁵ çare-ja (tq.) – edhe në trajtën “çajre”, ka kuptimin: mjeti që përdorim për të mbaruar një punë, për të përballuar një vështirësi, mënyrë zbërthimi e një çështjeje, mjet përmirësimi apo shërimi.
- ¹⁶ Për t' u kryque – në kuptimin për të bërë kryqin e fillimit e mbarimit të çdo lutjeje.
- ¹⁷ çato – trajtë dialektore e përemrit “ata/ato”.
- ¹⁸ gurgac-i, një formim gramatikor “gur + gacë”, një lloj guri që përdoret për të ndezur zjarrin; zakonisht, e mbanin ata që pinin duhanin, në vend të shkrepse.
- ¹⁹ Neandertalët – është fjala për njeriun e Neandertalit, që mendohet të jetë njeriu i parë i epokave gjeologjike, racë hominide që jetonte në Europë.
- ²⁰ ranë fashë – ranë në qetësi, nuk u ndien më.
- ²¹ do të gjeja diçka pajuese – do të gjeja diçka që të më vlente për ta pasur si pajë, fakt, argument, në të mirë të bindjeve të mia. Është një përdorim vetjak i autorit, sepse në Fjalorë të shqipes nuk ka një mbiemër, formuar nga termi “pajë-a”.
- ²² vakëf-i (tq.) – pasuni e patundshme që prej së lashti ishin prona të xhamive, të teqeve e të një instituti. Në gojën e popullit termi përdoret edhe për pasuri analoge të një kisha a manastiri. Me fjalën “vakëf-i” ka mjaft shprehje, si: *Sa qëndron në kambë, si me pasë hanger në vakuf në gja të vaktit; ana katolike ndryshe: Si me pasë hangër gjanë e kishës; ose edhe në trajtë proverbash: “Djali i vetëm, ara nd' anë lumit dhe shtëpia afër vakëfit, s' vlej në gja.”*
- ²³ halucinacion-i (lat.) – përçartje, ndijim a përfytyrim i rremë që i shfaqet një njeriu kur është i sëmurë rëndë, kur ndodhet në kllapi ose kur është tronditur shumë shpirtërisht.
- ²⁴ fanitet – përhihet; zakonisht del me trajtë të shkurtër përemërore: “M' u fanit në gjumë” – M' u shfaq, më doli në gjumë.
- ²⁵ u shua – këtu: heshti
- ²⁶ zë i ngulfatur – dialektore: zë i brendshëm, zë i lehtë që me zor dëgjohet.
- ²⁷ moti – këtu: me kuptimin prej kohësh.

- ²⁸ haber-i (tq.) lajm, kumt, përgjigje, mesazh, dijeni; këtu: s'kam haber, vjen me kuptimin që nuk kam njohje, nuk marr vesh. “*Ma ka shprazë pushkën habertare*” ma ka zbrazë pushkën lajmëtare (për t'u bashkuar si kushtrim.)
- ²⁹ qafir-i (tq.) mohus, i pabesë, i pafë, i patenzonë, felëshues, renegat, mosmirënjohës; edhe armik i atdheut. “*Bini, more djelm dushmanit/Bini, more djelm qafirrit, /Se sot asht dita e trimit.*” (Këngë lufte).
- ³⁰ xhentelmen-i (*angl.* gentelman) – zotëri, zotëri i madh, zotëri i hollë, me sjellje të stërholluara.
- ³¹ vëzhgoj – fjalë e mbarë gjuhës (edhe si term në lëmë të psikologjisë e pedagogjisë, kur ndjek apo shqyrtoj një person për zhvillimin e tij mendor a fizik); këtu: shqyrtoj, hetoj, gjurmoj, përgjoj.
- ³² elhamdulillah (arab.) – fillesë kryesore, verset i parë në suren e parë të Kur'anit. Në pikëpamje të besimti fetar, himn i fuqishëm në lavd të Perëndisë, që me arsye është quajtur një *pater noster* i muslimanëve: *elhamdu l'illahi Rabb'il alemin* – lavdi i përket Perëndisë.
- ³³ turfulloj – thuhet për kalin kur kur fryn me hundë, kur shfryn; në ngjashmëri thuhet edhe për njerëz, kur bëjnë një veprim të përafërt.
- ³⁴ shka – trajtë dialektore e përemrit pyetës “çka”.